Arhitectura temporară

Strategii de regenerare a interstițiului urban

Claudia-Gabriela Pipoș-Lupu

Editura Universitară „Ion Mincu"
București, 2024

Volum publicat în cadrul proiectului:
„Dezvoltarea capacității instituționale a UAUIM pentru cercetare în arhitectură și urbanism prin crearea unei culturi a diseminării rezultatelor", Acronim CULTADISER

Proiect finanțat prin Consiliul Național pentru Finanțareea Învățământului Superior - FDI 2024
Domeniul Strategic de Finanțare D6 - „Dezvoltarea capacității instituționale pentru cercetare în universități"

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

PIPOŞ-LUPU, CLAUDIA
Arhitectura temporară : strategii de regenerare a interstiţiului urban / Claudia-Gabriela Pipoş-Lupu. - Bucureşti : Editura Universitară "Ion Mincu", 2024

ISBN 978-606-638-388-2

72
711.4

Lucrarea de față reprezintă strict punctul de vedere al autorului. Responsabilitatea lucrării îi revine în întregime autorului, atât în ceea ce privește conținutul, cât și forma.

Toate drepturile rezervate. Nicio parte din această publicație nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă prin orice mijloace de natură electronică, mecanice, de copiere, înregistrare sau alte forme fără permisiunea scrisă a autorilor și a editurii.

© 2024, Editura Universitară „Ion Mincu", str. Academiei, 18-20, sector 1, București, cod 010014, tel. 40.21.30.77.193, https://editura.uauim.ro/

Lucrare editată după teza de doctorat cu titlul
„Arhitectura temporară. Startegii de regenerare a interstițiului urban"
susținută în octombrie 2022 în cadrul U.A.U.I.M.
îndrumător teză doctorat: prof.dr.arh. Daniela Rădulescu-Andronic

Cuprins

Introducere 6

Instanțe ale interstițiului urban 12

Fenomen organic
Proces
Traumă
În dinamică
Manifestări

Potențialul latent al spațiilor *în așteptare* 28

Inovare
Transformare socială
Activare culturală
Potențial ecologic

Arhitectura temporară ca instrument 50

Mirajul permanenței
Timpul *scurt*. Timpul *lung*
Conceptul de utilizare temporară.
De la practică informală la strategie
Orașul *în așteptare*
Tipuri de actori - *cine?*
Spații cu potențial - *unde?*
Moduri de implementare - *cum?*
Potențialul strategic al intervențiilor temporare

Reactivarea interstițiului urban prin intervenții temporare 84

Arhitectura ca platformă
Arhitectura perisabilă
Arhitectura în transformare
Arhitectura nomadă
Arhitectura pop-up

Concluzii. Mecanisme de intervenție 94

1
Introducere

„Cum poate arhitectura să acționeze în terrain vague *fără a deveni un instrument agresiv al puterii și al rațiunii abstracte? Fără îndoială, prin atenția la continuitate: nu continuitatea orașului planificat, eficient și legitim, ci a fluxurilor, a energiilor, a ritmuri stabilite prin trecerea timpului și pierderea limitelor... ar trebui să tratăm orașul rezidual cu o complicitate contradictorie care nu va spulbera elementele care îi mențin continuitatea în timp și spațiu."*[1]

[1] de Solà-Morales Rubió, Ignasi. *Terrain vague*, în *Anyplace*, Davidson, Cynthia (ed.), MA:MIT Press, Cambridge, 1995, p. 123

Tr. a.: „How can architecture act in the *terrain vague* without becoming an aggressive instrument of power and abstract reason? Undoubtedly, through attention to continuity: not the continuity of the planned, efficient, and legitimized city, but of the flows, the energies, the rhythms established by the passing of time and the loss of limits... we should treat the residual city with a contradictory complicity that will not shatter the elements that maintain its continuity in time and space."

Degradarea, pierderea de semnificație, abandonarea spațiilor orașului reprezintă fenomene experimentate recurent în viața cotidiană, asupra cărora, însă, privirea nu se oprește suficient cât pentru a le investiga și înțelege. Sunt fenomene asociate de multe ori cu o perimare naturală a spațiului urban, rezultate ale transformărilor socio-economice, sau consecințe ale trecerii timpului și degradării fizice – mărturii ale efemerității mediului construit în constantul ciclu de reînnoire a organismului urban.

De cele mai multe ori, astfel de spații lasă loc experimentului, actualizării și descoperirii unei noi relevanțe în context contemporan și instituie o rețea de rezerve în așteptarea atribuirii unui nou sens. Uneori, însă, acestea sunt rezultatul unor distrugeri violente ale unei structuri constituite în timp, eliminări și fracturi care anulează relații spațiale, culturale și sociale. Trauma orașului se manifestă prin incapacitatea de a mai asimila, de a reintegra în dinamica firească spațiile rezultate la limita dintre vechi și nou. Lectura orașului ca sedimentare de momente istorice, de voințe economice și manifestări arhitecturale distincte este întreruptă de lacune care generează o percepție secvențială, fracturată a orașului.

Aceste manifestări sunt forme ale interstițiului, o tipologie a urbanității constituită prin opoziție cu spațiul construit și caracteristicile orașului de până la acel moment, ratând în același timp o integrare în orașul nou, contemporan. Această dublă dezrădăcinare face dificilă sedimentarea unei atitudini de lucru, invalidând instrumentele studiului aplicat contextual, respingând în egală măsură gesturile ferme și menținând aceste spații într-o stare de suspendare pe termen nedefinit[1].

Reconcilierea celor două identități radical diferite nu poate fi decât apanajul gestului arhitectural, articulând orașul vechi cu cel nou, însă manifestarea sa în mediul construit se subordonează nevoilor orașului contemporan, chiar dacă starea de fapt căreia i se adresează a fost constituită anterior. Astfel, reactivarea acestor spații prin arhitectură presupune un apel la abordări inovatoare ca răspuns la dinamica accelerată a orașului, la presiunea imobiliară și economică asupra zonelor centrale, concomitent cu integrarea principiilor de sustenabilitate, a nevoii de interogare delicată în raport cu țesutul vechi și a factorului uman ca beneficiar direct. Lucrarea de față nu caută sa propună o strategie particularizată, ci mai degrabă un set de direcții ce pot fi adaptate unui context specific, unor caracteristici spațial-tipologice ce pot fi cu ușurință regăsite, invariabil, în orașele lumii contemporane.

Astfel, pornind de la oraș ca fenomen istoric, sunt identifica semne și semnificații ale golului în timp și este propusă, în primul rând, o redefinire a paradigmei în raportarea la spațiul urban neutilizat. Se conturează, astfel, o secvențialitate a manifestării interstițiului în țesutul orașului, de la cel manifestat organic, spontan, la cel structurant (ca proces), apoi ca traumă la nivelul țesutului urban, resimțit în urma unor intervenții brutale urmând

[1] Lopez-Pineiro, Sergio. *A glossary of Urban Voids*, Jovis Verlag, Berlin, 2020, p. 73

ca în perioada recentă să poată fi observate transformările, adaptările și răspunsurile contemporane în dinamică, prin raportare la ritmul specific orașului contemporan. Într-un astfel de cadru, răspunsurile arhitecturale pot deveni flexibile, pot furniza soluții de moment sau să lanseze dezbateri referitoare la spațiul public într-o paradigmă nouă, în care ceea ce primează este calitatea spațiului public.

Arhitectura temporară apare ca un posibil răspuns la problematica spațiilor în așteptare. Arhitectura a urmărit, de-a lungul timpului, permantizarea spațiului construit în raport cu natura umană, schimbătoare și temporară. Cu toate acestea, în contextul creșterii accelerate a populației urbane, cumulat cu politicile de mediu ca răspuns la schimbările climatice, arhitectura își reafirmă capacitatea de a experimenta, devenind un instrument dinamic ce trebuie să exploreze în permanență valența sustenabilă a oricărui spațiu construit și neconstruit.

Lucrarea de față aduce în discuție capacitatea de regenerare a spațiilor urbane în așteptare, a interstițiilor orașului, prin experiment arhitectural ca strategie de lucru. Sunt analizate și prezentate precedente arhitecturale care, prin diferite manifestări ale caracterului temporar oferă perspective asupra modului în care spațiul rezidual poate căpăta sensuri noi în raport cu nevoile vieții în orașul contemporan. Obiectivele lucrării sunt conturate în acord cu multiplele ramificații interdisciplinare ale temei abordate. Astfel, identificarea unor strategii de intervenție ține cont de rolul potențial al utilizatorilor, de efectele asupra comunității existente dar și de măsura în care poate fi angrenat un public nou, deci, implicit, de palierul socio-cultural. Apoi, într-o abordare pragmatică, sunt punctate aspectele economice implicite, în măsura în care sunt relevante și invocate în studiile de caz analizate.

Totodată, politicile publice reprezintă o transpunere a inițiativelor administrative locale iar absența sau promovarea acestora are importanță majoră asupra intervențiilor de regenerare urbană. Toate aceste domenii converg și se proiectează asupra proiectului arhitectural, dictând succesul sau lipsa de rezultate concrete.

Obiectivele lucrării rezultă implicit:

identificarea manifestărilor golului in spațiul urban, ca fenomen istoric cu particularități și trăsături specifice transpuse în tipologii;

analiza echilibrată a efectelor negative și a elementelor de potențial în ceea ce privește existența spațiilor urbane neutilizate;

definirea rolului arhitecturii temporare în cadrul strategiilor de regenerare urbană existente și practicate în prezent;

selectarea și studiul unor precedente constituite ca tipologii;

propunerea și discutarea unor scenarii de intervenție flexibile prin raportarea la interstițiul urban ca fenomen.

Cercetarea lucrărilor care abordează problematica spațiului urban neutilizat a evidențiat existența unor termeni și formulări[2] cu semnificație similară în ceea ce privește raportarea la interstițiul urban. Diferențele remarcate sunt mai degrabă de nuanță, sau vin din particularități contextuale ale locurilor descrise și studiate, însă diversitatea terminologică reflectă nevoia autorilor de a elabora asupra temei din direcții diferite și prin prisma interpretării personale.

Interstițiu este un termen preluat din anatomie, definind un „spațiu (gol) situat între părțile unui corp sau ale unui sistem de corpuri aflate unul lângă altul pe o anumită porțiune din suprafața lor, fără a se atinge"[3]. Referința la structurile organice nu este întâmplătoare, alegerea termenului fiind compatibilă cu viziunea asupra orașului ca organism adaptabil, în schimbare (modelul organic) și face apel la caracterul indispensabil al existenței acestor spații pentru eficienta funcționare a sistemului ca întreg.

Conotația atribuită este mai degrabă negativă, conducând către:

absență, întrerupere, ruptură, fractură, nedeterminare, dislocare, disjuncție, distanțare, cavitate, limită

Totuși, utilizarea termenului în contextul acestei lucrări face apel la capacitatea spațiului dintre elemente cu caracteristici diferite de a conecta sau de a separa instanțe ce pot fi regăsite simultan în raport cu orașul. Lévesque asociază termenului concepte spațial-temporale ca:

porozitate, permeabilitate, interval (temporal), tranziție, prag, deschidere, legătură, interacțiune, hibrid, coexistență a diferențelor [4]

Una dintre valențele importante a termenului în contextul lucrării este cea de interval temporal, înțelegând prin aceasta faptul că existența acestor spații este tranzitorie, creând o punte de legătură între instanțe diferite de materializare a nevoilor umane în raport cu spațiul, între trecut și un potențial viitor. Interstițiul este, deci, o „condiție deschisă și relativă din punct de vedere spațial și temporal"[5]. Această perspectivă fundamentează opțiunea abordării spațiilor neutilizate ca spații în așteptare, spații care coagulează procese de transformare, catalizează efervescența vieții urbane și oferă o platformă indispensabilă experimentului arhitectural ca fenomen exploratoriu.

---

[2] În lucrarea A glossary of urban voids, Sergio Lopez-Pineiro identifică aproximativ 200 de termeni sau sintagme care definesc aceeași problematică.

[3] DEX, https://dexonline.ro/definitie/intersti%C8%9Biu [accesat 01.12.2024]. În latină, *interstare* înseamă „a sta între".

[4] Lévesque Luc, Trajectories of Interstitial Landscapeness: A conceptual framework for territorial imagination and action în Brighenti, Andrea Mubi (ed.) Urban interstices: The aesthetics and the politics of the in-between, Ashgate, Dorchester, 2013, p. 23

[5] Lévesque Luc, op.cit., p. 24

Tr.a.: „...interstice understood as an open and relative spatio-temporal condition"

Aceeași abordare teoretică, este propusă și de Solà-Morales în lucrarea Terrain Vague, definind o anumită calitate a informalului în raport cu spațiile studiate. Importanța apariției acestei lucrări ține de o schimbare de paradigmă în ceea ce privește paleta de instrumente arhitecturale utilizabile în lucrul cu rezervele de spațiu ale orașului. Enunțând limitarea procesului proiectare-edificare în explorarea paletei de posibilități, lucrarea conduce către nevoia de a formula atitudini și abordări inovatoare, alternative. *Terrain vague* înglobează mișcarea, oscilația, instabilitatea, fluctuația și așteptarea[6] - fenomene resimțite tot mai puternic în orașul contemporan sub efectul proceselor accelerate de transformare în plan economic, social, cultural cu implicații directe asupra mediului construit. Răspunsul se regăsește într-o abordare arhitecturală care îmbrățișează pluralitatea, flexibilitatea și adaptabilitatea funcțională, operând contextual, prin raportare la o anumită calitate romantică a informalului.

Departe de a-și propune o abordare exhaustivă a subiectului, lucrarea de față atinge o serie de problematici care deschid direcții posibile de cercetare. Metoda de lucru propusă în capitolul final al lucrării poate fi testată, în viitor, prin raportare la studii de caz concrete și printr-o aplecare mai atentă asupra manifestărilor interstițialității în orașul contemporan. Deși insuficient utilizată în prezent, arhitectura temporară poate contribui la ameliorarea prezenței spațiului interstițial la nivel urban și poate oferi orașului o resursă valoroasă: spații alternative, accesibile și vitale vieții urbane, experimente cu o durată de viață limitată, dar care tocmai prin acest aspect pot contribui la reintegrarea sustenabilă a interstițiului în țesutul orașului.

[6] de Solà-Morales Rubió, Ignasi, op.cit., p. 122

2
Instanțe ale interstițiului urban

2.1. Fenomen organic

Asocierea oraș – organism ține de conștientizarea existenței unui sistem de relații constituite la nivelul vieții urbane care lucrează împreună spre a menține funcțional întregul, similar cu sistemele constitutive ale organismelor. Întregul este, astfel, mai mult decât suma părților.

Orașul *soft*[1], concept recent utilizat de David Sim readuce în discuție reziliența specifică orașelor în care relațiile flexibile, organice, care comportă transformări sunt încurajate, menținute și cultivate. Dezbaterea comportă și o analiză retrospectivă, orientată către orașul anterior planificării moderne, dezvoltat prin acumulări succesive sau suprapuneri, alăturări compatibile sau contradicții, orașul dezvoltat spontan. Astfel, redevine importantă asimilarea proceselor naturale de degradare, autogenerarării spontane, a vieții informale ca surse pentru experiment.

În paradigma orașului organic, golul capătă potențial și poate deveni o resursă valoroasă. Prezența sa lasă loc unor procese de transformare, adaptare sau reinventare a formelor vieții urbane în raport cu nevoile organismului ca întreg. Devine astfel un martor al transformării pluridimensionale, cu referire directă la rolul timpului și efectele sale asupra vieții și, implicit, asupra spațiului arhitectural ca celulă de bază a orașului. Definirea orașului prin nuanțe ale densității - „difuz", „transparent", „poros", „soft" - presupune o raportare a golului ca fenomen la scara amplă a organismului urban, tolerabil între anumite limite, sau atunci când poate fi asigurată metabolizarea sa în timp.

Asigurarea șansei de regenerare prin noi spații, fie ele construite sau doar amenajate, este principalul mod în care golul contribuie la manifestarea organicității orașului, mai ales atunci când aceste intervenții sunt înzestrate cu spontaneitate sau reprezintă concretizarea imediată a unor nevoi ale utilizatorilor. În context local, în directă relație cu această structură urbană laxă, se conturează o tipologie specifică, premergătoare sau asimilabilă spațiului public în sensul actual, spații cu rol informal, foarte vag definite,

[1] Sim, David. *Soft city: densitate, diversitate și proximitate pentru viața urbană*, Igloo Media, București, 2022, p. 3

având premisele unei utilizări colective - *maidanele*. Rezultate în urma unor incendii[2], cutremure sau conturate prin evoluția organică a țesutului urban, la intersecția unor străzi sau în fundalul unor fronturi construite, maidanele au reprezentat un mod specific de viață urbană. În cazul țesutului irigat de Calea Moșilor, de exemplu, existența maidanelor poate fi observată într-un plan secund, dincolo de fronturile stradale dense. Utilizarea termenului conduce către premisa utilizării acestor spații ca locuri de întâlnire și coagulare a vieții urbane sau ca spații-reper, mai ales atunci când sunt localizate în directă relație cu un lăcaș de cult.

Trebuie subliniat faptul că „noțiunea de maidan nu a inclus sensul peiorativ pe care l-a dobândit ulterior; un maidan era spațiul public de întâlnire, de schimb economic și în care se desfășura viața socială."[3] Din acest punct de vedere, maidanul nu reprezintă o formulă a golului, ci, mai degrabă o manifestare culturală și spațială a nevoii de interacțiune socială în cadrul urban și un element de specificitate, moștenire a influenței culturale orientale. Astfel, spațiul-resursă are capacitatea de a deveni un fenomen socio-cultural, în directă relație cu valențele fondului construit, dând seamă de o anumită calitate a vieții orașului într-un anumit moment din timp și asigurând perspectiva evoluției și transformării în spațiu public, deservind comunități și activități sociale specifice.

2.2. Proces

Orașul este un organism cu evoluție stratificată, rezultată din acumulări succesive de perioade coerente și relativ unitare în relație cu nevoile umane proiectate în mediul construit. Din acest punct de vedere, devine deosebit de importantă înțelegerea alcătuirii stratigrafice a orașului, pentru a putea localiza în timp apariția vidului urban în forma în care îl experimentăm astăzi, în orașul contemporan. Astfel, înțelegerea fenomenului în orașul orașul postbelic ar fi irelevantă fără o punere în temă a contextului planificării urbane imediat premergător anului 1946, cu atât mai mult cu cât perioada în cauză a fost marcată de schimbări majore în modul de înțelegere a orașului ca ansamblu.

O etapă reprezentativă este cea a politicilor și principiilor de proiectare urbană aduse în discuție de Mișcarea Modernă. Acest moment este unul semnificativ, de ruptură și delimitare față de orașul istoric și de imaginea orașului „vechi". Orașul secolului 20 trebuia să fie un oraș nou, adresat omului modern. Însă așa cum a demonstrat istoria în nenumărate rânduri, acolo unde există falii demarcate brusc rezultă inevitabil conflicte, acesta fiind și rezultatul introducerii brutale a unor principii radical noi într-un țesut urban

---

[2] Ioniță, Cătălina. *Golul ca instrument conceptual de investigare a organicității orașului postindustrial*, Editura Asociația ARTA în dialog, București, 2020, p. 258

[3] Harhoiu, Dana. *București, un oraș între orient și occident*, Editura Simetria, București, 2001, p.49

pre-existent. Astfel, printre cauzele istorice ale vidurilor urbane moștenite de orașul contemporan un rol important l-a avut aplicarea în mod tranșant, fără o contextualizare critică, a principiilor rigide de planificare urbană. În lucrarea sa din 1986, în care sunt abordate politicile majore de planificare urbană ale secolului trecut în relație cu apariția „spațiului urban pierdut", Roger Trancik enunță cinci cauze generatoare de spațiu vacant, neutilizat, specifice orașului modern: dependența față de automobil, atitudinea specifică modernismului asupra spațiului urban deschis și a zonelor dintre clădiri, zonificarea și politicile de utilizare a teritoriului specifice perioadei de reînnoire urbană care au dus la divizarea orașului, lipsa de interes a instituțiilor publice și private de a-și asuma responsabilitatea asupra spațiului public urban și abandonarea zonelor industriale, militare și de infrastructură din nucleul central al orașului[4].

Orașul sub dominația automobilului

Automobilul a devenit argument pentru promovarea unui mediu urban cu mobilitate ridicată, cu un grad sporit de interconectare și, implicit, cu o nevoie proporțională de infrastructură nouă.Le Corbusier a văzut în automobil împlinirea ambiției tehnologice a omului. „Cucerirea vitezei a fost întotdeauna visul omenirii, însă acesta a căpătat formă abia în ultima sută de ani. Înainte, etapele de cucerire a vitezei au fost incredibil de îndepărtate una față de cealaltă. Pentru o perioadă extrem de îndelungată de timp, omul s-a putut deplasa numai la viteza pe care i-au permis-o propriile membre și întregul său progres, cu excepția ambarcațiunilor cu pânze, s-a limitat la viteza oferită de tracțiunea animală."[5] Proiecția orașului viitorului era atât de strâns legată de răspândirea la scară largă a utilizării automobilului, încât Le Corbusier a încercat, pe parcursul anilor 1920 să convingă marii producători din industrie (printre care Peugeot, Michelin, Citroën) să investească în proiectele sale[6]. Spațiul public era subordonat acestui deziderat, orașul era parcurs și lecturat în ritmul automobilului. Este însă important de punctat faptul că nu automobilul în sine, cât proiectarea infrastructurii și modul de inserție în oraș sunt cauzele acestei critici a modernității formulată de Trancik. Jane Jacobs argumentează, printr-un exercițiu de imaginație în care automobilul este uitat și transportul urban devine strict un serviciu public că, în definitiv, automobilul este mult prea blamat[7]. În orașul modern, transportul fundamentează o nevoie de bază, fără de care țesutul urban se erodează și, implicit, utilizarea devine laxă.

---

[4] Trancik, Roger. *Finding lost space, Theories of urban design*, Von Nostrand Reinhold Company, New York, 1986, p.vii

[5] Le Corbusier. *City of Tomorrow and Its Planning*, Dover Publications, New York, 1987, p. 190

[6] Amado Lorenzo, Antonio. *Voiture minimum: Le Corbusier and the automobile*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2011, p. 4

[7] Jacobs, Jane. *The death and life of great american cities,* Random House, New York, 1961, p.338

Mișcarea Modernă și orașul

Printre valorile principale ale perioadei moderne, fluiditatea spațiului, eliberarea sa de constrângerile carteziene ca apanaj al democratizării este principalul factor de generare de *anti-spațiu*. Sub promisiunea eliberării și stabilirii unei noi abordări a spațiului, acesta devine uniform, fluid dar, în același timp, fragmentat și relativ. „Spațiul modern este, de fapt, anti-spațiu"[8]. Arhitectura modernă a căutat în permanență estomparea delimitărilor între interior și exterior, în acest proces devenind, în unele cazuri, generatoare de anti-spațiu. Comparația dintre Farnsworth House ca pandant al arhitecturii moderne, a căutării dematerializării spațiului (continuumul spațial) și Villa La Rotonda ca spațiu definit (spațiu figural) este reprezentativă pentru înțelegerea distincției dintre spațiu și anti-spațiu. La acest efect participă mai multe instrumente de proiectare utilizate în retorica orașului modern, instrumente ce au provenit dintr-o negare a precedentelor în încercarea de a găsi soluții noi la problemele orașului.

Proiectarea în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea era preocupată de aspectul compozițional și de organizare (din motive fie utilitare, estetice, iconice sau defensive, fie, în majoritatea cazurilor, dintr-un cumul al acestora). În secolul al XIX-lea, noțiunea de funcțiune a pătruns gradual din spațiul exterior, către organizarea spațiului interior. Clădirea tindea să devină un obiect, separată, neraportată la context"[9]. Fără a duce în derizoriu eforturile și inovațiile modernismului, Trancik deplânge faptul că funcționalismul a pus bazele pierderii semnificației spațiului public urban și implicit a fost cauza majoră pentru apariția vidurilor urbane. El ilustrează accepțiunea sa asupra a ceea ce reprezintă golurile urbane, (prin opoziție față de vidurile urbane): spațiile de intrare de tip foyer, golul de tip curte interioară, rețeaua primară de străzi și piețe, parcurile și grădinile publice și elementele naturale din categoria râurilor și a fronturilor de apă. Așa cum punctează și Pluta[10], aceste spații nu mai reprezintă actualmente exemplificări pentru termenul vid urban. Acestea nu sunt spații lipsite de activitate, ci din contră, mari catalizatori de viață urbană.

Politicile de zonificare și utilizare a teritoriului

Zonificarea și politicile de utilizare a teritoriului din perioada proiectelor de regenerare implementate în anii 1950 și 1960 de programul Federal Urban Renewal au remodelat substanțial imaginea orașului american

---

[8] Peterson, Kent Steven. *Space and Anti-space*, Harvard Architectural Review, 1980, pp. 88-113

[9] Stanford, Andreson. *On streets*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1978, p.341

[10] Pluta, Agata. *Urban Void as a potential of the contemporary city development / Pustka przestrzenna jako potencja rozwoju współczesnego miasta* în Biblioteka Regionalisty Nr.17, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocawiu, Wroclaw, 2017, p.90

de la începutul secolului trecut[11]. Pentru Trancik, eforturile de epurare și igienizare asociate proiectului – extrem de necesare în contextul orașelor în expansiune demografică-, au fost umbrite de componenta unificatoare a zonificării funționale. Confirmarea lipsei de sustenabilitate a unei astfel de strategii a venit odată cu demolarea ansamblului rezidențial de la Pruitt-Igoe la începutul anilor 1970, proiect care deși primit pozitiv inițial de Institutul American al Arhitecților (A.I.A.) a fost stigmatizat ca simbol al eșecului modernismului.

În prezent, realitatea eșecului de la Pruitt-Igoe este atribuită unui cumul de factori, în mod special crizei demografice prin care a trecut orașul St. Louis în anii 1950 – 1960, însă există un consens asupra unei disfuncții referitoare la calitatea spațiului public și la incapacitatea de a deservi utilizatorii.Un destin similar a fost cel al ansamblului Red Road[12] din Glasgow. Subiectul este abordat într-un articol extins de către Jane Jacobs, elaborând asupra procesului inevitabil de regenerare a zonei și, implicit, asupra implicațiilor sociale și tehnologice ale locuirii într-un astfel de ansamblu. O propunere pentru eliminarea blocajelor, lansată de Trancik viza în primul rând conștientizarea faptului că „procesul uzual al dezvoltării urbane tratează clădirile ca obiecte izolate și situri în peisaj, nu ca parte a unui țesut mai complex alcătuit din străzi, piețe și spații deschise viabile. Deciziile referitoare la tiparele de creștere se iau prin raportare la planuri – piese bidimensionale- fără a considera relația tridimensională între clădiri și spații și fără o înțelegere reală a comportamentului uman.[13]"

2.3. Traumă

Spațiul construit constituie elementul ordonator al țesutului urban, având capacitatea de a conferi identitate și specificitate. Gesturile sau evenimentele de amploare ce redefinesc major și brusc orașul (fie că este vorba despre proiecte de planificare urbană sau despre efectele cutremurelor, incendiilor etc.) au impact asupra logicii ordonatoare constituită în timp. În unele cazuri, aceste efecte sunt suficient de puternice încât să nu mai permită regenerarea naturală a țesutului urban și se manifestă ca spații ale orașului în care golul nu mai este metabolizat. Printre multiplele declinări din literatură, astfel de spații au fost definite ca viduri, interstiții sau non-locuri. Totodată, schimbând paradigma și adresându-le dintr-o perspectivă a potențialului lor latent, pot fi definite ca spații în așteptare, sau spații vagi.Dincolo de provocările unei definiții cuprinzătoare și explicite,

---

[11] Johnstone, Quintin. *The federal urban renewal program* în University of Chicago Law Review, vol.25, nr.2, p. 301

[12] Jacobs, Jane, Cairns, Stephen, Strebel, Ignaz. *„A tall storey... but, a fact just the same": The Red Road highrise as a black box*, Institute of Geography Online Paper Series: GEO-023, School of Geosciences, University of Edinburgh, 2006, p.3

[13] Trancik, Roger, *op.cit.,* p.1

persistă și nevoia formulării unei clasificării tipologice care să ordoneze în mod satisfăcător complexitatea subiectului. Este necesară concentrarea observațiilor referitoare la apariția golului prin filtrul argumentelor istorice, culturale, socio-economice care au condus la perpetuarea fenomenului ca ansamblu.

O posibilă clasificare a vidului urban poate fi realizată pe criterii ce țin de caracterul spațial și temporal al existenței acestora, ținând cont de modul în care acestea au fost generate în țesutul urban, de originea lor, de parcursul și evoluția lor sub presiunea factorilor externi dar și din punct de vedere al posibilității de regenerare și reintegrare în circuitul urban[14]. Astfel, este propusă în continuare o analiză pe două paliere: pe baza criteriului temporal-istoric și pe baza raportului cauză-efect. Spațiul urban devine un instrument al memoriei[15] atunci când este ținta unor evenimente cu impact puternic, disruptiv. Pentru Andrew Herscher[16], distrugerea sau degradarea spațiului arhitectural reprezintă procese cu încărcătură culturală, atunci când sunt asimilate în acest fel în mentalul colectiv. Distrugerea poate deveni, în mod paradoxal, o metodă de a construi identitate.

2.4. În dinamică

Orașul contemporan este rezultatul sedimentării unor etape anterioare de dezvoltare, fundamentate uneori pe decizii de factură politică, alteori determinate de perioade de creștere economică sau de recesiune. În oraș, schimbările generate de factorul social sau de cel economic sunt alterate de o anumită inerție a mediului construit. Peste aceste straturi se așază o serie de mecanisme dinamice, în derulare, care vin fie din sfera unor nevoi economice noi, din zona factorului politic și social dar ca mencanism spontane de dezvoltare a orașului.

Printre determinanții fundamentali ai vidului urban contemporan se regăsesc aspecte care țin mai ales de managementul teritorial defectuos dublat de decizii ineficiente din punct de vedere al sustenabilității unei intervenții urbane noi dar care reflectă și o comunicare sincopată între decidenți și specialiști. În marea majoritate a cazurilor există o lipsă de conexiune directă între beneficiarul primar - reprezentat de utilizatorul spațiului urban - și decident, blocată și de presiunea imobiliară ridicată care solicită spațiu urban construit eficient.În prezent, situația economică ce a urmat recesiunii din 2008 s-a echilibrat, conducând astfel către un trend stabil

[14] Omar Nermee Ali, Saeed Engy Hassan. *Urban voids as potential resources for the city development* în *Journal of Engineering Sciences*, Assiut University, Faculty of Engineering, vol. 47, nr. 5, 2019, p. 588

[15] Bădescu, Gruia. *Making sense of ruins: architectural reconstruction and collective memory in Belgrade* în Nationalities Papers, vol. 47, nr.2, 2019 p.18

[16] Herscher, Andrew. *Violence Taking Place: The Architecture of the Kosovo Conflict*. Redwood City: Stanford University Press, 2010

de evoluție prin densificare a orașului contemporan. În acest nou context de aparentă stabilitate, apariția interstițiilor urbane se concentrează în jurul a șase factori majori, factori ce devin în același timp și elemente de clasificare.

Printre principalii factori generatori de interstițiu urban identificabili în orașul contemporan[17] pot fi amintiți: factori geografici/naturali[18], de natură funcțională, ce țin de planificarea urbană, de natură economică, urbanizarea rapidă, factori socio-culturali.

Factori geografici/ naturali

Interstițiile de factură geografică sau naturale sunt o categorie mai puțin specifică Bucureștiului, oraș dezvoltat în mare parte într-un teritoriu caracterizat de omogenitate topografică, însă există zone mai delicate la contactul cu principalul element structurant din punct de vedere geografic (Dâmbovița), care au generat de-a lungul istoriei de dezvoltare a orașului spații neutilizate dar și plus-valoare la nivel urban ca spații verzi, de agrement. Revine tot disciplinei planificării urbane să adreseze aceste zone, speculând caracterul natural și particularitățile spațiale pe care le pot transforma în atractori la nivel urban și menținându-le acolo unde este cazul.

Factorii geografici se manifestă sub forma unor obstacole fizice însă interstițiile de acest tip pot fi generate și de calamități naturale. Aceste evenimente conduc în primul rând la afectarea variabilă a fondului construit, dar au ca efect și dispersarea prezenței umane și, implicit, a activităților sau a unor procese intensive de exploatare a teritoriului geografic. Într-o perioadă în care nevoia de spații verzi este dublată de urbanizarea progresivă și congestionarea orașului, interstițiile de natură geografică sunt o resursă valoroasă în încercarea de a reintroduce natura ca element structurant în spațiul urban sustenabil. Deși pentru activarea și utilizarea de către public este necesară agrementarea lor cu funcțiuni la scară mică, subordonate în special caracterului de loisir în majoritatea cazurilor se poate impune un regim de protecție.

Factori de natură funcțională

A doua categorie, reprezentată de interstițiile funcționale reunește spațiile urbane în care activitatea de bază nu mai există sau utilizarea spațiului în sine este limitată, ca efect al planificării urbane[19]. Suprapunerea între absența activității și dispariția implicită a utilizării fundamentează principalele atribute ale *terrain vague*[20]. Este însă de amintit faptul că spre deosebire de golul ca trăsătură inerent structurală, privat în totalitate

---

[17] Omar Nermee Ali, Saeed Engy Hassan, *op.cit.,* p. 588

[18] Kushwah Neelam, Rathi Keshav, *op.cit.,* p. 198

[19] Vakarelov Yordan, Fracasso Simone. *Urban voids unpacked,* Institute of Architecture and Design, Aalborg University, Aalborg, 2015, p.13

[20] de Solà-Morales Rubió, Ignasi, *op. cit.,* p. 120

de structura socio-culturală, abandonarea spațiului urban este o stare temporară[21].Multe dintre spațiile care constituie această categorie se află sub presiunea unor aspecte de natură juridică. În cazul Bucureștiului, poate fi vorba despre proprietățile care fac obiectul unor litigii, cum ar fi terenurile în curs de retrocedare, sau cele deținute de stat, caz în care tranziția între categoriile diferite de utilizare este încetinită de procese birocratice. Astfel de viduri pot fi legate în prezent de tipologia spațiului comercial internalizat sau a mall-ului care neutralizează potențialul țesutului urban vechi de a atrage activitate comercială. Spre deosebire de zonele comerciale consacrate ale orașului vechi, cum este de exemplu cazul Galeriilor Vittorio Emmanuele din Milano, sau la o scară mai mică a pasajului Villacrosse din București – spații care activează strada, generează interes și prezență în spațiul public pentru utilizator, mall-ul suferă de ermetism și indiferență față de țesutul urban.

Reluarea statutului de bază a acestor spații se poate face prin reconectarea structurii spațiale cu forțele care au generat-o inițial. Majoritatea vidurilor funcționale au șansa de trece din starea de spații abandonate, la cea de spații în curs de transformare[22], care, deși nu garantează asimilarea lor în țesutul urban, lansează posibilitatea coagulării unor noi activități ce stimulează utilizarea.

Factori ce țin de planificarea urbană

Un alt factor generator de intestițiu urban este planificarea urbană lipsită de coordonare și viziune, în care controlul superficial al țesutului urban generează goluri de utilizare a spațiului. Trancik[23] menționează existența la scară amplă a acestor spații în orașul modern datorită abordării *top-down* a planificării urbane - factor major generator de spații impropriu utilizate, nedefinite sau nefolosite. Localizarea lor este legată de infrastructura urbană realizată fără intermedierea relației cu țesutul adiacent, dar și de concentrarea unor utilizări ermetice în oraș (zone militare, industriale etc).

În mod similar, Lynch[24] localizează o posibilă cauză în existența unor zone rigide din punct de vedere funcțional care polarizează viduri urbane ca rezultat al mono-utilizării. Dincolo de categoria vidurilor funcționale, a căror neutilizare este definitorie, Lynch propune o subcategorie a vidurilor de mono-utilizare, care pot fi într-adevăr apanajul unei planificări rigide a orașului, care nu permite și nu prevede nevoia de flexibilizare a utilizării spațiului urban, conducând astfel la un colaps cu dispersare rapidă, în cazul dispariției sectorului respectiv de activitate.

---

[21] Lopez-Pineiro, Sergio, o*p.cit.*, p. 189

22 Barron Patrick, Mariani Manuela (ed.), *Interstices at the edge of the pale,* Routledge, Londra, 2013, p.2

[23] Trancik, Roger, *op.cit.*, p.11

[24] Lynch, Kevin. *Wasting away. An exploration of waste: what it is, how it happens why we fear it, how to do it well*, Random House, 1991

O realitate care conduce, în anumite cazuri, la rezultate contradictorii la scara vidurilor urbane este și incoerența între diferitele documentații de urbanism în vigoare care reglementează statutul spațiilor vacante. Deși ține mai de un trecut în care planificarea integrată nu era o posibilitate, suprapunerea sau delimitarea administrativă a zonelor urbane pot fi factori în generarea unor noi viduri urbane. Este de amintit faptul că, la sfârșitul secolului 20, în definiția vidului urban erau incluse și categorii ale spațiului public cum ar fi parcurile, piețele și chiar infrastructura urbană[25]. În prezent definiția termenului exclude spațiul urban deschis planificat deliberat, prin urmare în categoria vidurilor de planificare urbană fac parte mai ales rupturi moștenite de țesutul urban de-a lungul etapelor sale anterioare de evoluție, omise în procesul contemporan de reintegrare urbană. Având în vedere faptul că vidurile urbane, interstițiul și spațiile marginale sunt prezente la scară diferită și în distribuții incoerente în țesutul urban, localizarea și integrarea lor în procesul planificării poate să fie eluzivă. Este categoria cu cea mai mare reprezentativitate în orașul contemporan care se confruntă cu nevoia de rezolvare rapidă a statutului resursei de teren vacant, mai ales datorită presiunii imobiliare în creștere. Piața imobiliară dictează decizii rapide în procesul de planificare, lipsind astfel orizontul larg de timp necesar unei abordări integrate și unitare a vidurilor urbane în politicile de dezvoltare a orașelor.

Factori de natură economică

O manifestare majoră a vidului urban funcțional în zonele centrale ale orașului european este reprezentată de expulzarea activităților industriale din nucleul urban și direcționarea către periferie sau eliminarea permanentă ca urmare a colapsului sectorului industrial respectiv. Poate fi remarcată o acutizare a tendinței în anii 1950-1970[26] generând spații și clădiri nefolosite în zone cu potențial de dezvoltare valoros. Este de amintit situația orașelor americane din Rust Belt, care de-a lungul unei perioade de zeci de ani au parcurs o criză acută, manifestată prin migrația populației datorită colapsului sectorului industrial - principala ramură economică și domeniul ce concentrase mare parte din forța de muncă. Ca urmare a declinului sectorului industrial agravat suplimentar de criza economică din 2008, orașe cum ar fi Cleveland au raportat o creștere a ratei de neocupare a clădirilor până la 8 procente și o rată de neocupare a terenurilor de 18 procente, dintre care mare parte localizate în zona centrală a orașului și care au avut un impact negativ major asupra valorii fondului imobiliar și asupra calității vieții rezidenților[27]. În cazul Londrei, de exemplu, se estimează că cea mai mare diversitate de specii animale este regăsită la nivelul vidurilor urbane existente[28], în zonele de infrastructură dezafectată, pe șantierele și terenurile abandonate.

---

[25] Pluta, Agata, *op.cit.*, p.90

[26] Omar Nermee Ali, Saeed Engy Hassan, *op.cit.*, p. 586

[27] https://www.planning.org/awards/2012/sustainablecleveland.htm

[28] https://urbanchange.eu/2007/01/08/urban-wastelands-habitat-statement/

Urbanizarea rapidă

Mai mult ca oricând, orașul este supus unor presiuni determinate de urbanizarea accentuată. Agenția Europeană a Mediului a punctat în 2015 ca tendință majoră la nivel mondial expansiunea accelerată a mediului urban, aspect care atrage creștere economică și o calitate a vieții mai ridicată ca medie dar care implică și necesită o preocupare proporțională pentru calitatea mediului urban. Deși zonele urbane acoperă mai puțin de 3 procente din suprafața locuibilă a planetei, acestea adăpostesc mai mult de jumătate din populația globului. Proiecțiile estimează că aceste zone vor ajunge să cuprindă două treimi din populația mondială în creștere până în 2050[29].

Acest fenomen este preluat în mare parte de țările în curs de dezvoltare, pentru care țesutul urban poate suporta încă densificare și expansiune în zona peri-urbană. Orașele dense, compacte reprezintă cea mai eficientă formă de agregare a activităților economice, însă pentru a asigura și o calitate a vieții proporțională, sunt necesare strategii eficiente de reutilizare a teritoriului dublate de mixitate funcțională. Acolo unde creșterea urbană nu este controlată prin politici clare la nivel decizional, densificarea poate genera blocaje sau contradicții între pattern-urile orașului existent și nevoile imobiliare noi. Astfel, se poate vorbi despre viduri urbane contemporane rezultate în urma nevoilor contradictorii ale utilizatorilor în orașul în creștere. Majoritatea orașelor europene sunt orașe cu tradiție specifică de creștere caracterizate de un centru urban dens, vechi, de multe ori cu regim de protecție în care specula imobiliară, eschivarea față de reglementările impuse și lipsa de vigilență a autorităților poate genera conflicte urbane majore.

Factori socio-culturali

Dispariția și alterarea conexiunilor de la nivelul comunităților se manifestă cumulativ prin evoluția conceptului de locuire urbană - implicit printr-o migrație a populației spre periferie - și gentrificarea treptată a zonelor central-urbane. Această dinamică are implicații asupra componenței și stratificării comunităților central-urbane și reprezintă o categorie a vidului urban contemporan în desfășurare activă. Dinamica populației urbane este în sine un fenomen complex, care comportă mai multe paliere de semnificație în relație cu transformările țesutului urban, însă de importanță majoră pentru studiul de față este conștientizarea aportului valoros pe care comunitățile îl pot avea în reactivarea zonelor centrale lipsite de activități polarizatoare. Astfel, devine necesară înțelegerea factorilor care contribuie la formarea mozaicului social al zonelor centrale, dar și rolul generator de spațiu urban al activităților socio-culturale.

[29] EEA, European environment - state and outlook 2015: Assessment of global megatrends, European Environment Agency, Copenhagen, 2015

2.5. Manifestări

Interstițiului urban poate fi perceput ca diminuare a capacității unui loc de a răspunde în mod coerent unor cerințe ce asigura aglutinarea cu țesutul funcțional, învecinat și generează o „ruptură" în țesătura activă a orașului. Pe deoparte, generează o transformare majoră în ceea ce privește coerența imaginii orașului, afectând integritatea spațială prin abundență, densitate și distribuție. Aceste fracturi se manifestă subtil[30] atunci când scara lor este mică în raport cu vecinătatea, sau atunci când sunt distribuite punctual, aleatoriu în cadrul unei zonei mai ample. În schimb, acumularea lor în cadrul unui fenomen la scară mai mare devine problematică în asigurarea conectivității urbane.

Totodată, efectele acestor transformări se proiectează și asupra activităților și formelor de utilizare a spațiului, afectând și diminuând potențialul economic, cu propagare asupra zonelor învecinate[31]. Prezența unor terenuri neîntreținute în apropierea unor clădiri de locuințe colective, de exemplu, influențează negativ valoarea de piață a apartamentelor, conducând la un proces îngreunat de transfer al proprietăților. Prin multiplicarea acest scenariu la o scară mai amplă, abandonul poate deveni un fenomen generalizat. Din punct de vedere al implicațiilor asupra procesului de planificare, devine importantă cuantificarea impactului pe care diferitele strategii îl pot avea asupra evoluției pozitive a spațiului respectiv și din punct de vedere al șanselor de reintroducere în ritmul specific al circuitul economic.

În contextul unui fenomen actual tot mai accelerat de migrație a populație dinspre centrul orașelor spre periferie, zonele centrale insuficient gestionate devin factor decident în acest proces. Sunt resimțite, astfel, efecte în sfera relațiilor sociale, prin reducerea gradului de coeziune la nivelul comunităților, scăderea implicării în ceea ce privește întreținerea spațiilor comune, indiferența față de politicile sau proiectele care pot avea implicații asupra zonei. Astfel de situații conduc la definirea unor zone lipsite de identitate, predispuse la fenomene anti-sociale de tipul vandalismului.

În cazul particular al zonelor cu puternică valență istorică sau culturală, în care predomină sau se regăsesc clădiri de patrimoniu, care au, în general, o identitate definită, interstițiul devine o problemă ce necesită adresare urgentă. Acutizarea acestui fenomen poate conduce la pierderea relevanței cultural-istorice în cadrul orașului, cu atât mai mult cu cât degradarea naturală sau intenționată poate conduce la declasarea monumentelor istorice și la intervenții abuzive. În general, astfel de zone sunt supuse unei puternice presiuni imobiliare, fiind localizate central. Pierderea

---

[30] Rahmann Heike, Marieluise Jonas, *Urban Voids: the hidden dimension of temporary vacant spaces in rapidly growing cities* în State of Australian Cities National Conference, The University of Melbourne, 2011, p.5

[31] Smit, Sureshbhai Ramani. *Urban voids: identifying the hidden potential*, disertație de master, Faculty of architecture, Sarvajanik College of Engineering & Technology, India, 2020, p. 8

relevanței culturale este asociată cu impactul vizual pe care îl au spațiile lăsate să se degradeze. O zonă coerentă din punct de vedere arhitectural și în același timp bine întreținută este o zonă atractivă atât pentru investitori cât și pentru comunitate, cu șanse mai mari de inițiative antreprenoriale sau artistice, cu atât mai mult cu cât localizarea asigură o accesibilitate ridicată.

Prezența interstițiilor în zonele urbane centrale poate afecta semnificativ ritmul de dezvoltare economică, socială, culturală a orașului per ansamblu[32]. Această situație se poate regăsi izolat, ca apariție singulară, caz în care șansele de reintegrare în circuitul economic sunt ridicate. Acutizarea fenomenului, replicarea la nivelul unei zonei mai vaste și dispersia în zonele învecinate reprezintă un scenariu în care soluțiile devin complexe și dificil de implementat, cu atât mai mult cu cât intervenția se realizează mai departe în timp de apariția acestor spații.

Spațiul construit are capacitatea de a răspunde unor relații din mediul înconjurător, de a ordona și introduce delimitări sau aglutinări dincolo de realitatea fizică – proiectând transformări armonizate cu mediul antropic, natural, cultural și identitar. În raport cu originile sale, caracterul spațiului arhitectural este ambivalent: pe deoparte el există fizic, în realitatea concretă, însă pe de altă parte el reprezintă o proiecție a intelectului și percepției, a conștiinței spațiale[33]. Prin urmare, spațiul arhitectural reprezintă un exercițiu al experienței[34]. Apariția interstițiului urban este un proces firesc în dinamica orașului, în mod similar cu inevitabilul ciclul naștere – declin – moarte specific oricărui organism viu. Ceea ce rezultă este un spațiu străin, însă caracterizat de „elemente care permit generarea unei forme arhitecturale".[35]

Limite

Limitele interstițiului reprezintă elemente constitutive ale fondului în care se inserează. Percepția simultană a formei versus fond fragmentează imaginea receptată: ceea ce devine evidentă este delimitarea între cele două realități distincte, a spațiului construit respectiv a spațiului lăsată de absența sa. Această tensiune perceptibilă dintre cele două este ceea ce impune nevoia de a completa, cu un gest construit nou, spațiul negativ manifestat. Tensiunea devine un element de demarcare între ceea ce există și ceea ce ar putea exista, atrăgând atenția privitorului asupra limitelor existente în spațiu. Odată identificate, limitele declanșează un proces de căutare a unor repere

---

[32] Pluta, Agata, *The importance of empty spaces in cities and a proposed set of tools to support their use* în Biblioteka Regionalisty (Regional journal), nr.19, 2019, p. 178

[33] Schwarzer Mitchell, Schmarsow August. *The Emergence of Architectural Space: August Schmarsow's Theory of 'Raumgestaltung* în *Assemblage*, no. 15, 1991, p. 58

[34] Üngür, Erdem. *Space: the undefinable space of architecture* în conferință: *Theory for the Sake of the Theory: ARCHTHEO '11*, 2011, p.5

[35] Pizzagalli, Simone. *Spaces, poetics and voids* în SCHOONDERBEEK Marc (ed.) *Spaces, poetics and voids,* Modi Operandi Series, TU Delft, Architecture & Nature Press, 2013

în țesutul ce le generează, pentru a identifica identitatea pierdută și, implicit, apariția interstițiului. Acest proces de conștientizare și interogare sau analiză este primul pas în înțelegerea potențialului latent al unui spațiu aparent fără relații sau legături cu mediul său extern. „A explica «ceea ce a fost acolo» și «ceea ce încă este acolo» reprezintă o premisă pentru a construi «ceea ce va fi acolo» în interiorul vidului."[36] Prin urmare, interstițiul va fi descris în relație cu limitele sale percepute: poate fi un gol ferm, atunci când este descris de un perimetru omogen, un gol difuz, atunci când parte a delimitării este un element cu prezență volatilă, cum este de exemplu vegetația, sau poate fi un gol disipat, atunci când este constituit de limite multiple, dispuse în planuri perceptive diferite (Fig. 1).

Urme

O altă posibilă relaționare perceptivă cu golul rezultă din identificarea unor prezențe ale transformărilor și evenimentelor ce au conturat evoluția spațiului respectiv. Căutarea și descoperirea acestora este un experiment arheologic și un exercițiu al perspicacității în relație cu spațiul orașului, o incursiune în supoziții și o interogare istorică. Curiozitatea intuitivă poate reconstitui o compoziție anterioară pe baza acestor descoperiri disparate, sau poate construi nenumărate alternative viitoare. Astfel, prezența urmelor într-un gol poate declanșa un proces de analiză a structurii în care acesta s-a constituit și poate completa imaginea și identitatea prezentă cu elemente ce nu se mai regăsesc fizic în locul respectiv. Astfel de prezențe discrete asigură la nivel perceptiv o identificare mai facilă a elementelor de identitate comune între formă și fond, și pot contura mai clar și concret direcțiile posibile de evoluție a spațiului respectiv. Mai mult decât atât, sunt repere sau puncte de interes puternice, care au capacitatea de a aglutina activități noi ce le pun în valoare sau care își construiesc identitatea pornind de la ele. Spațiul este, mai ales, o construcție mentală.

Atunci când există, urmele imprimă un caracter particular locului, vechiul spațiu arhitectural, dispărut între timp, există în continuare în mentalul colectiv, ceea ce asigură o anumită încărcătură afectivă în raport cu rolul acelui spațiu în oraș. La fel ca în cazul limitelor, înțelegerea urmelor ține de raportarea la structura formală exterioară golului[37]. Rolul și prezența timpului ca fenomen formator și transformator în mediul construit devin perceptibile prin identificarea urmelor. Memoria unui loc, fie el chiar dispărut, rezidă în cultivarea, evidențierea și integrarea acestor mici permanențe rupte din trecut și devine o sursă importantă de identitate în spațiul urban. Potențialul regenerării spațiilor latente ține și de măsura în care urmele acestor momente istorice distincte sunt exprimate în strategia și intervențiile propuse, atunci când ele există.

---

[36] *Ibidem.* Tr.a.: "The clarification of 'what was there' and 'what is still there' is a premise for constructing 'what could be there' in the void."
[37] *Ibidem.*

Legături

Prin apariția interstițiului, toate palierele de interacțiune cu vecinătatea sunt decuplate, cele două entități, forma și fondul, funcționând independent. Cu toate acestea, există conexiuni manifestate dincolo de planul concret al realității percepute. Astfel de conexiuni pot fi evenimentele ce se desfășoară ocazional la limita dintre cele tipologii sau manifestări ale spațiului, ce trădează suprapuneri sau coexistențe fragile. Astfel de legături pot constitui exerciții compoziționale prin deformări, replicări sau multiplicări ale caracteristicilor limitei sau a urmelor. Atunci când interstițiul este alterat printr-un element străin de starea sa constituită în timp, limitele devin mai poroase sau sunt percepute ca fiind volatile. Atunci când urmele sunt identificate, analizate și integrate într-un gest nou de edificare, fie el temporar sau permanent, golul este densificat și devine consistent, este mai puțin ambiguu și vag și manifestă o nouă etapă evolutivă.

Existența acestor legături sau suprapuneri, acestor punți de negociere între ceea ce este și ceea ce poate fi contribuie la potențialul spațiilor în așteptare. Acestea sunt încărcate cu posibilități latente, care uneori pot fi intuite cu ușurință, sunt în perfect acord cu identitatea spațiului respectiv, însă alteori sunt mai greu de definit. Tocmai această incertitudine definește vidul ca explorare a tuturor scenariilor posibile de interpretare a spațiului, ce coexistă și populează simultan percepția individului asupra locului. Totodată, un rol foarte important în constituirea de legături îl are apropierea temporară a spațiului, exercitarea unor intenții ale comunității sau ale unor grupuri, gest informal în majoritatea cazurilor însă care menține vizibilitatea și efervescența spațiului prin prezența umană. În cele ce urmează, abordând golul din perspectiva caracteristicilor sale identitare, specifice, ca elemente de potențial, se va discuta posibilitatea regenerării spațiilor urbane neutilizate prin mici intervenții cu caracter temporar, manifestate ca amprente și intenții ale actorilor implicați.

Limite

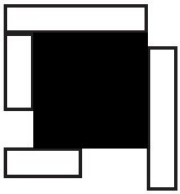

Urme

Legături

Fig. 1. Manifestări ale interstițiului. Sursa: autorul.

3
Potențialul latent al spațiilor *în așteptare*

De la *problemă* la *potențial*

Literatura de specialitate a fost marcată în ultimii 30 de ani de o preocupare în creștere pentru definirea, încadrarea și atribuirea de noi sensuri spațiului urban nefolosit, atât datorită densificării populației urbane care a atras după sine nevoia acută de spațiu, dar și datorită unei reorientări teoretice în abordarea acestora. Schimbarea de paradigmă a fost anunțată de o serie de autori înainte de 1995, însă momentul cel ami important a fost publicarea lucrării lui Ignasi de Solà-Morales, Terrain vague[38]. Abordărilor anterioare ale spațiului urban nefolosit ca spațiu al dezolării, al eșecului economic în urbanitate li se opune perspectiva pozitivă asupra existenței unor astfel de spații în oraș, ca spații lipsite de convențional și care oferă premisa unor evoluții diferite ale țesutului urban.

> „Relația dintre absența utilizării, a activității și sentimentul de libertate, de expectativă este fundamentală pentru înțelegerea potențialului evocat al *terrains vagues*. Vidul, absența dublată de promisiune, un spațiu al posibilităților, al așteptărilor. (...) Încă o dată, paradoxul mesajelor pe care le recepționăm dinspre aceste spații nedefinite și incerte nu este unul pur negativ.[39]"

Pentru prima oară este înaintată ideea că acestea nu sunt spații absolut goale, fapt care le transformă în oportunități. Sunt elemente de țesut urban prezente fără excepție în orice oraș, oferind posibilitatea de reînnoire a fondului construit existent, de schimbare a tiparelor de edificare tradiționale, de readucere a orașului în actualitate prin interogarea noilor cerințe și nevoi ce apar invariabil în viața urbană. Odată cu introducerea sintagmei *terrain vague*, Ignasi de Solà-Morales este interesat de forma absenței în metropola contemporană. Acest interes se concentrează asupra zonelor abandonate, asupra spațiilor și clădirilor învechite și neproductive, adesea nedefinite și fără limite specifice, locuri cărora le aplică termenul. În ceea ce privește tendința generalizată de „reîncorporare" a acestor locuri la logica productivă a orașului prin transformarea lor în spații reconstruite, Solà-Morales insistă

[38] de Solà-Morales Rubió, Ignasi, *op.cit*, pp.118-123
[39] *Ibidem*, p. 120

asupra valorii stării lor de ruină și a lipsei de productivitate. Numai în acest fel, aceste spații urbane atipice se pot manifesta ca spații de libertate care reprezintă o alternativă la realitatea lucrativă care predomină în orașul capitalismului târziu. Ele reprezintă o realitate anonimă.

Sintagma *terrain vague*, ce poate fi tradusă ca teritoriu vag face parte dintr-o propunere de analiză urbană care este utilizată ca alternativă la modelele de origine structuralistă; acestea și-au demonstrat ineficiența în confruntarea cu evenimentele urbane contemporane. Solà-Morales propune apropierea de metropola contemporană care poate fi asimilată unui proces de desfășurare, de diferențiere și de căutare a informațiilor care deseori nu sunt cuantificabile și scapă logicii sistemelor de analiză ale urbanismului tradițional. Această abordare încearcă să nu încalce premisele complexe, dinamice, fragmentate și, în același timp, continue, care caracterizează metropola contemporană.

Din acest motiv, el propune un sistem neexhaustiv care suferă transformări continue, bazat pe o serie de categorii de analize similare „platourilor" lui Gilles Deleuze, înțelese ca planuri de cunoaștere stabilite de puncte aleatorii specifice. Cele cinci categorii considerate inițial au fost „mutațiile", „fluxurile", „camerele", „containerele" și „teritoriile vagi". Aceste repere nu au fost stabile nici conceptual, nici numeric, deoarece au fost modificate continuu și au fost adăugate altele noi.

Au devenit astfel instrumente de analiză a unui urbanism înțeles ca „știință nomadă", instrumente schimbătoare, imprecise și aleatorii.Este lansată, astfel, încă din anii '90, o direcție nouă de studiu și abordare a spațiilor urbane din categoria vidurilor, în care se încadrează, ca sub-categorie în egală măsură problematică, spațiile interstițiale înțelese în sensul definiției atribuite prin prezenta lucrare. Plecând de la această premisă, în cele ce urmează va fi interogată o serie de atitudini și propuneri non-invazive, regeneratoare ale spațiilor interstițiale urbane, mizând pe calitățile mai puțin evidente ale acestora și care pot servi, ulterior, ca direcții potențiale de investigat în contextul bucureștean. O abordare alternativă a problematicii interstițiilor bucureștene este cu atât mai plauzibilă cu cât este cu adevărat înțeles statutul lor incert, care de multe ori face dificilă o intervenție arhitecturală valoroasă, păstrându-le astfel, pe termen nedeterminat, în categoria non-spațiilor.

Pe baza premiselor teoretice delimitate anterior, putem vorbi, deci, despre potențialul latent al vidurilor urbane. Trecând dincolo de efectul negativ al acestora asupra orașelor, astfel de spații reprezintă și ar trebui privite ca oportunități pentru regenerarea urbană - resurse importante în dezvoltarea viitoare a orașului ce pot conduce la o îmbunătățire a calității vieții urbane. O strategie de abordare a subiectului implică o mediere a nevoilor în relație cu potențialul acestor spații (eliminând – acolo unde este posibil - sau controlând efectul constant al presiunii imobiliare prin focalizarea pe utilizator) și reducerea amplitudinii impactului lor negativ, cu atât mai mult cu cât problematica reutilizării spațiului urban este tot mai des adusă în discuție în orașul contemporan.

Conștientizarea multiplelor paliere de valoare a spațiului urban neutilizat este o primă etapă în identificarea părților interesate și, implicit, în implicarea activă a acestora în procesul de regenerare urbană, cu atât mai mult cu cât contribuția la clădirea unui oraș funcțional se transformă ulterior în beneficii pentru toți cei implicați în proces. Este utilă antrenarea factorilor decidenți de la nivel guvernamental și administrativ, în egală măsură cu activarea micro-comunităților și a materializării opiniei publice. Pot fi identificate mai multe paliere de semnificație asociate vidului urban în contextul abordărilor contemporane, care pot sta la baza unei strategii de reintegrare a acestora în țesutul urban: valoare ecologică și de mediu, valoare socială, valoare economică, valoare istorică și culturală, valoare vizuală și estetică[40]. Toate aceste atribute sunt generează potențial latent de utilizare, cu multiple ramificări.

3.1. Inovare

Orașul ca mecanism în permanentă transformare se constituie din suma relațiilor sociale, economice, culturale existente în spațiul arhitectural. Suportul desfășurării vieții urbane și condițiile necesare continuității acesteia sunt direct dependente de capacitatea de regenerare și adaptare a orașului, implicit de efervescența și dinamismul țesutului urban. Spațiul construit existent preia, în parte, acest rol asigurând platforma unde se desfășoară activitățile, unde se aglutinează comunități ce contribuie la identitatea locului. Această capacitate de absorbție este, însă, limitată în timp, suprasaturarea implicând nevoia de redistribuire către alte resurse de spațiu existente sau disponibile.În acest sens, golurile rezultate în urma degradării spațiului arhitectural, a abandonului sau a unor procese de sistematizare brutale au șansa de a deveni o resursă extrem de valoroasă, mai ales atunci când sunt localizate în zone centrale, cu accesibilitate sporită și vizibilitate, în tandem cu o utilizare potrivită a fondului construit aflat în vecinătate.

Așa cum a fost expus anterior, prin adresarea acestor spații din perspectiva potențialului lor latent pot fi atinse critic și pragmatic probleme ca statutul spațiului urban în orașul contemporan, raportul dintre spațiul public și spațiul privat, orașul sustenabil și orașul flexibil, adaptabil și altele. În acest sens, rolul arhitecturii este central, spațiul arhitectural reprezentând unitatea primară sau suportul inovației, transpunând nevoile comunităților, pe cele economice și culturale în mediul construit. Totodată, fiind definite ca spații marginale, chiar dacă situate în centrul efervescenței vieții urbane, aceste spații atrag utilizări informale, alternative, chiar parazitare atunci când apar spontan, necontrolat. Miza o reprezintă cultivarea prin arhitectură a acestei calități – a spațiului alternativ – prin proiecte alternative, inovatoare, puternic experimentale și cu caracter limitat în timp. Secvențierea duratei de viață a unei utilizări este, în sine, o atitudine inovatoare în raport cu dinamica orașului și aduce o libertate necesară în testarea unor ipoteze de dezvoltare diferite.

[40] Omar Nermee Ali, Saeed Engy Hassan, *op.cit.*, p. 588

În acest sens, arhitectura temporară poate deveni un instrument strategic - în ce măsură poate fi gândit un cadru de dezvoltare pe termen scurt și mediu, care să pornească de la premisa utilizării neconvenționale a spațiilor în prezent neutilizate? Există posibilitatea migrării de la o calitate temporară la o existență de lungă durată, în momentul în care utilizarea regulată, instalarea unor uzanțe la nivelul comunității validează activitatea temporară ca pe una sustenabilă pe termen mai lung.

Caracterul temporar al utilizării trebuie să fie intenționat - actorii implicați trebuie să asume prin proiect/ intervenție faptul că este vorba despre un instrument cu acțiune limitată în timp. Utilizatorii, proprietarii de drept etc. nu sunt constrânși în niciun fel, nu le este îngrădit accesul la teren ca resursă, ci doar li se propune o viziune alternativă asupra potențialului terenului respectiv. Astfel, un loc al degradării devine perceput „nu printr-un act de distrugere, ci prin suspendarea unor planuri noi pentru o zona care este utilizată insuficient, sau care a fost abandonată în sensul desfășurării activităților formale"[41]. Nevoia firească de regenerare, de actualizare în raport cu noul devine temă de proiectare a spațiilor arhitecturale care pot să asigure, chiar dacă temporar, o identitate particulară acestor spații. Astfel, golurile urbane devin motorul schimbării, al păstrării relevanței spațiului urban în era vitezei. Ele trebuie privite ca un proces natural firesc, și nu ca reziduuri care trebuie rapid înlocuite. Mai imediate și mai sensibile la nevoile comunității decât formele instituționale tradiționale de intervenții de reînnoire urbană la scară largă nu ar răspunde doar nevoilor localizate, ci ar face acest lucru cu o cunoaștere a modului în care au funcționat și convergeau sistemele de la nivelul întregului oraș la acel singur nod. Dacă prin intervenții punctuale se eliberează presiunea în punctele strategice, întregul oraș beneficiază. Această abordare poate oferi o metodă mai realistă și mai puțin costisitoare și oferă cetățenilor o modalitate eficientă de a face îmbunătățiri minore în comunități pentru a obține un bun mai la nivel urban.

3.2. Transformare socială

Principala funcție socială a spațiilor urbane nefolosite este cea de catalizator al interacțiunilor informale iar cuantificarea ei are un rol important, chiar dacă nu imediat vizibil, asupra calității vieții urbane în ansamblul său. Mecanismul activării sociale a spațiului urban ține de utilizarea unor atractori – activități care adună utilizatori într-un fenomen circular, având în vedere faptul că „oamenii sunt atrași în mod natural de activitate și de prezența altor oameni"[42]. Interstițiile urbane reprezintă zone neconvenționale ale orașului, diferite de alte spații clasificabile în categoria majoră a spațiilor neconstruite (cum ar fi piețele urbane, spații cu puternică

[41] Doron, Gil M.. *The Dead Zone and the Architecture of Transgression*, în *City. Analysis of Urban Change, Theory, Action*, vol. 4, nr.2, 2000, pp. 247-263

[42] Vakarelov Yordan, Fracasso Simone. *Urban Voids Unpacked* (Teză master), Institute of Architecture & Design, Aalborg University, 2015

vocație publică ce dictează comportamentul utilizatorului). Sunt, astfel, spații eminamente informale, în care regulile interacțiunilor se estompează. La acest aspect contribuie semnificativ și caracterul lor incert din punct de vedere juridic – intrigă, prin urmare permit și atrag intervenții și utilizări la limita legalului și convenționalului, stârnesc și pot anima orașul în moduri alternative. Prin opoziție cu spațiul public formal, un spațiu al ordinii, al controlului și al avatarurilor, un spațiu al conformității comportamentale, vidul urban ca spațiu alternativ încurajează și suportă inițiativa utilizatorului. El constituie un cadru pentru escapism și pentru instituirea unei geografii sociale diversificate și efervescente. O trăsătură importantă atribuită vidurilor urbane este existența lor ca spații liminale, în jurul cărora gravitează comunități diferite, modelate distinct de mediul construit, pe baza principiului enunțat de Jan Gehl: „La început modelăm noi orașele – apoi ne modelează ele pe noi"[43]. Când vine vorba despre vidul urban și instanța lui de interstițiu, este inevitabilă juxtapunerea unor tipologii de viață urbană distincte ce se găsesc într-o situație de echilibru dobândită în timp. Această coexistență intermediată de un spațiu urban vacant poate constitui premisa unui nou tip de colectivitate urbană, bazat pe diversitate, pe versatilitatea activităților care activează interesul unor noi utilizatori într-un spațiu complet arid de activitate în mod normal. Vakarelov și Fracasso[44] punctează cu precizie acele caracteristici ale vidurilor urbane ce îi asigură statutul de catalizator, cu implicație directă asupra vieții sociale:

poziționarea acestora ca țesut conectiv în mediul construit al orașului contemporan, de multe ori în zonele centrale;

dețin potențialul versatilității funcționale;

sunt golite de program și implicit deschise interpretărilor fizice;

au identitate puternică și/sau predeterminare istorică;

sunt parte a unei structuri de spații asemănătoare delimitate și dispersate în țesutul urban.

Exemplul Berlinului este, poate, cel mai edificator pentru rolul important al spațiilor neutilizate ca potențial activator social, cu atât mai mult cu cât aceste spații reprezintă elemente de identitate pentru oraș. Cultura reutilizării spațiilor nefolosite și a exploatării lor în maniere alternative este susținută de o toleranță ridicată a utilizatorilor și de o acceptare a strategiei utilizării temporare la nivel administrativ și instituțional. Reiterarea unui model în conjuncturi diferite poate contura existența unei rețele urbane de spații ale interacțiunilor sociale informale, împământenind, astfel, fenomenul. Principalul actor este diversitatea de utilizări interimare – Zwischennutzung[45] - care cultivă tradiția celebrării diversității specifică orașului.

---

[43] Gehl, Jan. *Orașe pentru oameni*, igloomedia, București, 2012 p.9

[44] Vakarelov Yordan, Fracasso Simone, *op.cit.*, p. 100

[45] Heck, Shannon. *Urban voids. An exploration of the Phenomena in Berlin*, NU Citylab Berlin, 2016, p.8

Spațiul social

Spațiul social se poate manifesta fizic sau virtual, însă este, în esență, creat și dependent de interacțiunile umane, indiferent de forma lor. Henri Lefebvre a subliniat că în societatea umană tot „spațiul este social: el implică atribuirea de locuri mai mult sau mai puțin adecvate relațiilor sociale. Spațiul social a fost astfel întotdeauna un produs social. Spațiul social devine o metaforă pentru însăși experiența vieții sociale - societatea experimentată alternativ ca mediu determinant sau forță și ca element sau ambianță benefică[46]". În acest sens, spațiul transcende dihotomia dintre spațiul public și cel privat, concepte în strânsă legătură cu subiectivul și cu spațiul fenomenologic.

Apare astfel perspectiva unui potențial ridicat al spațiilor interstițiale de a înmagazina viață socială urbană, în manifestări noi și atipice. Concentrarea de oameni și de catalizatori sub forma unor activități specifice, atractive, într-un același spațiu urban va genera ipoteza unor evenimente de activare a spațiului respectiv. Condiția cheie este medierea unor noi interacțiuni umane, în contextul unor spații urbane care permit experimentul, diversitatea și ineditul. Mai mult decât atât, spațiile sociale sunt spații de tip rețea, care pornesc de la anumite zone de coerență spațială dar care trec dincolo de simpla așezare teritorială, având capacitatea de a infuza țesutul urban poros. Aceste relații și interacțiuni stau la baza spațialității interne a orașelor. O serie de cercetări recente aduc în atenție teoria relațiilor socio-spațiale[47] ca elemente ce modelează și dinamica la scară mare, cu atât mai profund cu cât globalizarea și dublarea spațiului social fizic cu cel virtual devin tot mai accentuate.

Spațiile urbane sociale nu sunt entități stagnante, sau limitate la componenta lor teritorială, ci inter-relaționează, necesită *feedback* dinspre entități similare, compatibile la nivel urban pentru a se dezvolta. Sunt, deci, procesuale, dinamice și deschise, în permanentă transformare și modelează imaginea urbană. Relațiile sociale ce caracterizează spațiul social urban pot fi înțelese ca „pânze sau rețele cu morfologii diverse, ce conectează oameni și evenimente dintr-un nod cu alte noduri apropiate sau îndepărtate"[48] locurile astfel generate putând coexista, simultan, în rețele diferite la niveluri diferite de complexitate.

Este de amintit aici natura discursivă a spațiilor sociale urbane și localizarea acestora în teritoriul relațiilor sociale discursive. La nivelul indivizilor, acesta idee se transpune în identificarea fiecărui individ ca fiind

---

[46] Lefebvre, Henri. *State, space, world.:Selected essays*, University of Minnesota Press, Minneapolis-London, 2009, pp.186-187

[47] Jabareen Yosef, Eizenberg Efrat. *Theorizing urban social spaces and their interrelations: New perspectives on urban sociology, politics and planning*, Planning Theory. SAGE Publications Ltd., 2020, p. 1

[48] Healey, Patsy, *Relational complexity and the imaginative power of strategic spatial planning* în *European Planning Studies* 14(4), 2006, pp. 525–546

diferit[49], formând împreună cu ceilalți un spațiu social în context urban. Extrapolând la nivelul grupurilor, se poate afirma că ceea ce pune premisele unei bune colaborări între grupuri este tocmai gradul de diferențiere între ele, mai degrabă decât similitudinea.

Din acest punct de vedere, „orașul este o colecție de spații sociale interconectate, fiecare cu o identitate asumată și o anumită poziție în raport cu alte spații sociale din sistemul urban. Mai exact, spațiile sociale sunt articulații interdependente ale identităților cu poziționări diferite unele față de celelalte.[50]" Jabareen și Eizenberg continuă în studiul referitor la inter-relaționarea spațiilor sociale urbane.

Potențialul acestei abordări a spațiului social urban își poate găsi nenumărate aplicații în vidul urban, însă numai în relație cu factorul catalizator și anume factorul uman. Însă în măsura în care poate fi construit un cadru de coagulare a activității umane sub orice formă în spațiile urbane nefolosite, simpla prezență a unor grupuri de oameni ar avea potențialul regenerării spațiilor în cauză. Mai mult decât atât, exploatarea particularităților fiecărui spațiu în parte și transformarea acestora în atractori, poate asigura integrarea la nivelul rețelei urbane de spații sociale a acestor locuri urmând principiul atracției pe baza diferențelor și nu a similitudinilor acestor spații. Integrarea lor într-un fenomen mai amplu este vitală pentru supraviețuirea și propagarea la nivelul întregului oraș al mecanismului de activare pe baza socială a spațiilor neutilizate.

3.3. Activare culturală

Placemaking-ul creativ

Spațiul social este un produs social iar identitatea unui loc este intrinsecă atributelor culturale și sociale ale acestuia. Jan Gehl afirmă: „cultura și clima diferă pe glob, însă oamenii sunt la fel; ei se vor aduna în public dacă le este oferit un spațiu bun unde să o facă.[51]" Fiecare spațiu urban social are o identitate intrinsecă, definită de diversitatea specifică a grupurilor sociale în relație cu trăsăturile și calitățile sale reale[52]. În dinamica recentă a orașului un domeniu emergent câștigă o vizibilitate în creștere, contribuind semnificativ la generarea de noi locuri de muncă și implicit a unui aport economic substanțial. UNCTAD53 a declarat anul 2021 ca „an internațional al economiei creative pentru o dezvoltare sustenabilă", aducând industriile

[49] Harvey D. *Class relations, social justice and the politics of difference* în Keith M, Pile S (ed.) *Place and the Politics of Identity*. New York, NY: Routledge, pp.41–65.

[50] Jabareen Yosef, Eizenberg Efrat, *op.cit.*, p. 1

[51] Gehl, Jan, *op.cit.*

[52] Jabareen Yosef, Eizenberg Efrat, *op.cit.*, p. 1

[53] United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) trad. aut: Conferința Organizației Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare

creative în linia întâi a discuției despre dezvoltare economică în era COVID și post-COVID, alimentată puternic de nevoia de digitalizare și accesibilizare a serviciilor. În linii mari, industriile creative cumulează activități ce prelucrează sau generează cunoaștere și informație. Răspândirea la nivel internațional, accelerată de ultimele evenimente, oferă industriilor creative un rol important în ceea ce privește libertatea de expresie, diversitatea culturală și, nu în ultimul rând, dezvoltarea economică.

Industriile creative au o distribuție predominant localizată în zonele central-urbane, cele mai mari clustere identificate în orașele europene fiind dispuse aici[54]. Atractivitatea acestor zone gravitează în jurul unor factori specifici - diversitatea socială și culturală, accesul la infrastructura urbană, efervescența activităților și aglomerarea economică. Totodată, zonele centrale, în special cele istorice, au asociată o imagine care în sine este atractivă pentru profesiile creative - clădiri și spații cu caracter, uneori reminiscențe ale fostelor nuclee industriale, alteori spații rămase fără utilitate în circuitul economic urban.

Polarizarea industriilor creative a condus la apariția „cartierelor creative", spații sau rețele de activități care conlucrează sub forma unor incubatoare de idei noi și de produse specifice. Odată cu generarea unui nucleu de astfel de afaceri sau inițiative, zona de polarizare devine angajată într-un proces de regenerare. Locul și imaginea asociată acestuia devin elemente de *branding*, de identitate, un instrument de marketing eficient prin faptul că exploatează caracteristicile distinctive ale spațiului respectiv.

Spațiile cu identitate sunt căutate cu predilecție pentru noile afaceri creative. Justificarea ține de nevoia de afirmare și promovare a proiectelor incipiente, clădirile de patrimoniu și spațiile dispuse în zone cu valoare arhitecturală sunt resurse importante în strategiile de *placemaking*[55] - „proprietățile fizice ale spațiului construit conferă identitate orașului la o scară macro și contribuie semnificativ la o conștientizare a spațiului la o scară micro, odată cu contribuția la paleta largă de activități economice. În mod particular, patrimoniul construit joacă un rol important în orașele post-industriale și prezintă un potențial ridicat de generator de identitate"[56].

Activitățile industriilor creative cu rol în regenerarea spațiilor central-urbane pornesc, în majoritatea cazurilor, din inițiative la scară mică ale artiștilor sau antreprenorilor creativi, în afara unui context programat sau controlat de la scara municipalității. Paralela cu premisele utilizării temporare este vizibilă în acest sens, cu atât mai mult cu cât piața activităților cultural-artistice este una fluctuantă. Spațiile neutilizate sunt cu atât mai ofertante,

---

[54] Kiroff, Lydia. *Nexus between creative industries and the built environment: Creative placemaking in inner Auckland*, în *Frontiers of Architectural Research*, vol. 9, nr. 1, 2020, p. 120

[55] Termen fără echivalent direct în limba română și va fi în continuare utilizat ca atare. Poate fi interpretat în sensul de „generator de loc"

[56] Kiroff, Lydia, *op.cit.*, p. 121

cu cât bifează și nevoia de o contribuție financiară mai mică în fazele inițiale de activitate. În măsura în care activitățile se extind și devin parte a unui sistem, se creează și infrastructura necesară supraviețuirii lor și transformării in clustere. O astfel de afacere profitabilă va avea în vedere și investiții în spațiul în care își desfășoară activitatea, odată pentru a oferi o interfață atractivă potențialilor clienți, dar și pentru a menține și pune în valoare componenta identitară a spațiului utilizat.

Cultura - rolul catalizator

„Orașul este un proiect neterminat"[57]. Această afirmație cumulează, pe deoparte, relația orașului cu timpul și, pe de alta, relația orașului cu propria evoluție și cu o anumită organicitate intrinsecă (orașul ca palimpsest de gândiri și politici de dezvoltare diferite, suprapuse pe un substrat anterior). Orașul contemporan este, de fapt, un cumul de istorii mai mult sau mai puțin articulate, generând imagini urbane specifice care coexistă, o negociere între timp și spațiu.

„Existența palimpsestului implică o structură a urmei care a rămas imprimată, întipărită în spațiu și timp. (...) În arhitectură, palimpsestul conține urmele imprimate într-un anumit loc, adică co-prezența straturilor (a urmelor consistente) provenind din epoci anterioare. (...) Palimpsestul poate fi văzut ca starea de fapt a unui loc în care coexistența straturilor este evidentă, el reprezentând un punct de plecare, sau un dat asupra căruia se intervine. Stratul nou poate să fie (în)scris printr-o atitudine conștientă de evidențiere și valorificare a straturilor existente, prin subordonarea sa celor anterioare, sau printr-o adăugare a sa ca valoare contemporană, ierarhia fiind stabilită doar după criteriul temporal."[58]

Concomitent cu amprenta istorică, orașului i-au fost imprimate astfel, în mod distinct de la o secvență la alta, atribute culturale specifice. În cazul Bucureștiului, există o identitate culturală asociată cu nucleul vechi, o altă regăsită în inserțiile interbelice și o cu totul alta manifestată în intervențiile perioadei comuniste. Măsura în care acestea contribuie la valoarea de ansamblu a imaginii urbane poate fi dezbătută, însă nu poate fi contestat rolul sau aportul pe care fiecare dintre etape l-a avut în formarea orașului.

În ce măsură, însă, se mai poate vorbi despre o fabricare culturală a orașului contemporan? În orașe ca Berlinul sau Londra, traumele urbane au fost „pansate" sau expuse, exploatate sau conservate însă activarea culturală a fost un instrument indispensabil în procesul de regenerare.

---

[57] Ioan, Augustin. *Bucureștii mei? Despre reconstrucții ratate*, în STOIAN Ina, CLACIU Daniela (ed.), Orașul posibil. Intervenții în spațiul urban postcomunist, Editura Tact, Cluj Napoca, 2012, p. 236

[58] Lakatos, Andrei Eugen. *Inserții urbane în zona Calea Călărașilor: Context și continuitate* în Rădulescu-Andronic, Daniela (coord.), *Argument. Cercetarea prin proiect*, nr. 7, 2005, p.69

Clusterele culturale transpun în oraș o nouă paletă arhitecturală și de viață urbană, promovate prin proiecte culturale alternative.

Acolo unde alte utilizări ale spațiului nu sunt posibile, unde activitatea stagnează și există o absență a utilizatorului, crearea sau susținerea activității culturale are potențialul de sursă alternativă de regenerare urbană. În cazul Berlinului, o cultură nouă, emergentă a utilizării spațiului vacant ca resursă artistică a contribuit la revitalizarea și caracterul orașului prin apariția de studiouri, spații de lucru în clustere culturale. Constituite ca alternativă la structura verticală a artei din sectorul public, dezvoltate prin legături și ramificații orizontale, în contact direct și nemijlocit cu utilizatorul, astfel de clustere s-au instituit ca precedent valoros, în cazul Berlinului fiind transformate în instrumente de regenerare economică, socială și spațială.

Placemaking-ul creativ reprezintă, în linii mari, „utilizarea artelor și manifestărilor culturale de diferiți parteneri strategici, cu scopul de a modela caracteristicile sociale și fizice ale unui loc, promovând astfel dezvoltare economică, o repoziționare socială durabilă și contribuind la îmbunătățirea imaginii zonei."[59] Dincolo de semnificația în relație cu orașul și arhitectura, exercitarea activităților creative în mediul urban reprezintă un mod eficient din punct de vedere economic de a imprima schimbare în spațiile vacante, chiar dacă, poate, numai cu caracter temporar. Flexibilitatea care este asociată, în general, activităților de această natură presupune și o flexibilitate în ceea ce privește spațiul necesar pentru a se putea desfășura, având o manifestare nomadă în oraș. În relație cu utilizarea temporară, însă, premisele pentru o dezvoltare și reactivare de succes a unui spațiu neutilizat sunt mai favorabile afacerilor sau activităților care sunt „incubate" în spațiile respective, față de activitățile care au migrat în spațiu dintr-un alt punct.

Printre activitățile optime din punct de vedere strategic se numără practicarea artelor din întregul spectru dar și arhitectura. Abilitatea acestor utilizări constă în faptul că pot identifica potențialul arhitectural și de optimizare al unui spațiu, calitățile sale estetice, istorice și funcționale, pe baza cărora, ulterior, pot construi o noi identitate având ca sursă existentul.

Pentru a genera o activitate de succes, o serie de factori sunt necesari:

Promovarea artelor și a activităților culturale

Implicarea unor actori din sfera activităților culturale în procesul de *placemaking* este crucială. Expertiza arhitecților, a artiștilor aduce o perspectivă specifică asupra modului în care un spațiul poate fi folosit astfel încât să îi fie atins potențialul maxim, însă aceștia operează și ca militanți pentru forme de manifestare culturală care sunt în general marginalizate.

[59] Markusen Ann, Gadwa Anne. *Creative Placemaking*, National Endowment for the Arts, Washington, D.C., 2010, p. 3

Antrenarea unor parteneri provenind din medii complementare

Implicarea actorilor sociali, a viitorilor utilizatori, a rezidenților, a ONG-urilor, parteneri care își oferă disponibilitatea, timpul și resursele, contribuie la o inițiativă mai puternic susținută și cu șanse mai mari de reușită. Mai mult decât atât, se construiește premisa pentru o dezvoltare multilaterală a inițiativei inițiale, iar difuzarea modelului către alte situații asemănătoare se poate produce cu viteză mai mare.

Amprentă asupra spațiului

Contribuia fenomenului artistic are capacitatea de a prelua un spațiu insuficient utilizat și a-l transforma într-o variantă operațională, atractivă și proaspătă în oraș. Intervențiile asupra spațiilor devin modele de ocupare și utilizare a unor locuri altfel abandonate și eliminate din circuitul economic.

Dezvoltarea unei rețele și perpetuarea inițiativei

Indiferent de scara proiectului sau de investiția inițială, o activitate de succes va deveni un precedent. Spațiul devine un catalizator de activitate, cu potențial de polarizare a altor activități similare sau complementare.

Interstițiile pot deveni subiectul unui proiect curatorial. Ar putea fi vorba de tipul de proiecte rezultate ca inițiativa individuală a unui arhitect/grup de arhitecți prin care să se propună o echipare abstractă a spațiului vizat cu elemente de mobilier urban, aparent fără utilitate care capătă o funcțiune prin utilizarea ulterioară, neghidată, a locuitorilor. Conform Pineiro, proiectul curatorial ca instrument este în sine în opoziție cu lipsa de determinare și structură a spațiului interstițial, cu atât mai mult cu cât este un instrument coordonat de un număr limitat de actori și nu de publicul larg, ca utilizator informal al spațiului și principal comanditar.

Astfel de inițiative populează deja zona centrală a Bucureștiului, contribuind la reactivarea unor zone aflate într-un con de umbră și percepute ca spații în degradare, destructurate de majoritatea populației. Succesul proiectelor curatoriale la scară urbană, implementate printr-o strategie de tip rețea, este reflectat tot mai vizibil în efervescența nou-dobândită a acestor zone-pilot.

3.4. Potențial ecologic

Un palier de valorificare a interstițiilor urbane este direct legat de potențialul ecologic și ambiental al acestora, putând conduce către o creștere a calității vieții urbane în imediata lor vecinătate. Într-o perioadă în care combaterea schimbărilor climatice devine o temă importantă în proiectare și în promovarea unor noi politici urbane, este important de avut în vedere potențialul transformării spațiilor neutilizate în micro-rezervații în cadrul unei infrastructuri verzi (chiar dacă numai cu caracter temporar) gestionată la scară urbană. O serie de beneficii la un nivel micro ar putea fi amintite[60]:

capacitatea de a modera impactul activităților umane asupra mediului;

contribuția la un mediu urban mai sănătos;

îmbunătățirea micro-climatului urban;

reducerea stresului vizual;

îmbunătățirea lizibilității spațiului urban prin potențialul de reper;

contribuie la varietatea mediului urban.

Introducerea planificată a spațiului verde în standardul urban s-a generalizat pornind de la principiile promovate de Revoluția Franceză oglindite la nivelul orașului prin transformarea unor grădini aparținând păturii nobiliare în grădini publice[61]. Din distincția care rezidă între spațiul verde conceput ca atare și definit de utilizarea sa ca spațiu de loisir și spațiile reziduale decurg o serie de atribuite particulare celui din urmă care contribuie la definirea potențialului de exploatare. De cele mai multe ori spațiile verzi de la nivelul urban sunt parte constituentă a țesutului la care se articulează.

Localizarea interstițiilor la contactul dintre tipologii diferite de țesut urban le transformă în catalizatori de spontaneitate. Ele funcționează ca nișe urbane cu potențialul de a aduce laolaltă orașul informal și pe cel formal. Cu toate acestea, apariția spontană a vegetației nu face decât să contribuie la perceperea lor ca spații neîntreținute. Dincolo de faptul că aceste spații pot contribui, într-un sistem integrat, la îmbunătățirea calității aerului și la reducerea efectului de insulă de căldură (care implică și un consum energetic mai scăzut pentru clădirile din zonă), vegetația oferă șansele umanizării orașului, atrăgând utilizatorii în activități în aer liber. Pe măsură ce densificarea nucleelor centrale se va acutiza, accesul la spații verzi în proximitatea locului de muncă va deveni atuul orașelor care valorifică

[60] Rao Prashanti, Puntambekar Kshama. *Evaluating the urban green space benefits and functions at macro, meso and micro level: case of Bhopal City* în International Journal of Engineering Research & Technology (IJERT), Vol. 3, Nr. 6, 2014, p. 359

[61] Akkerman Abraham, Cornfeld Ariela. *Greening as an urban design metaphor: Looking for the city's soul in leftover spaces*, The Structurist 2010, p.33

rezerva de spațiu neconstruită disponibilă. Scenariul înființării de grădini comunitare, sau simpla transformare a terenurilor neutilizate în spații verzi temporare, crește semnificativ angajarea comunității în activități sociale, stimulând implicarea cetățenilor în activități participative și crescând astfel, gradul de atractivitate a zonei în cauză. Accesul la spațiu recreațional este un criteriu semnificativ în decizia de relocare la nivel urban, însă de cele mai multe ori, oportunitățile reprezentate de prezența parcurilor, a grădinilor publice disponibilă sunt reduse în majoritatea orașelor contemporane. Trebuie, astfel, exploatat caracterul surprinzător al existenței unor astfel de spații în centrul urban dens, în care apariția unei alternative la spațiul public în modurile sale de exprimare clasice este un stimulent pentru viața urbană. Beneficiile majore aduse de ecosistemele urbane pot fi împărțite în patru mari paliere[62]:

servicii de furnizare și de suport (de exemplu furnizarea de hrană, apă, producerea ciclică de nutrienți, regenerarea solului, etc);

servicii de reglare (climatică, de reducere a poluării);

servicii culturale (prin asigurarea de spații de recreere, integrarea funcției educative);

Servicii de furnizare. Grădinile comunitare

Utilizarea temporară poate reprezenta un mecanism - catalizator pentru dezvoltarea urbană (ca instrument de activare a interesului comunitar înspre aceste spații care, ulterior, prin coagularea de activități/ evenimente alternative, potențează valoarea unor spații care altfel ar rămâne ignorate). Calitățile estetice ale vidurilor urbane permit noi tipuri de manifestare a naturii în mediul urban, spontane prin opoziție cu spațiul natural proiectat (parcuri, grădini urbane etc) sau planificate alternativ, prin inițiativa organismelor comunitare.

O utilizare tot mai des întâlnită pentru spațiul public urban, respectiv pentru spațiile abandonate inițial, dar și în parcuri și grădini publice mai recent, poate fi agricultura urbană. Începând cu anii 1970, susținuți de crearea unui cadru legislativ favorabil prin programul Green Thumb, inițiat de New York City Department of Parks and Recreation, rezidenții din New York au început să utilizeze spațiile goale, abandonate plantând legume în ceea ce au devenit grădinile comunitare. Pe măsură ce presiunea imobiliară a atins aceste zone atribuind o valoare în creștere terenurilor needificate, amenințarea de desființare a acestor grădini a fost contracarată de înființarea unor organizații non-profit care au obținut înființarea unui regim de protecție. Mecanismul este unul relativ recent, în mare parte inexistent în

[62] Kim Gunwoo. *The public value of urban vacant land: Social responses and ecological value*, Sustainability 8 „Sustaining the Shrinking City: Concepts, Dynamics and Management, nr.5, 2016, p.3

București, dar reprezintă un antecedent în procesul de constituire a spațiilor neutilizate în spații publice noi din punct de vedere tipologic. Principalul promotor al utilizării terenurilor vacante în scopul înființării unor grădini comunitare sunt Statele Unite, poate și datorită faptului că în medie, 15% din zona administrativă a orașelor americane era, în anul 2000, teren neutilizat[63].

Philadelphlia este unul dintre orașele care au investit considerabil în exploatarea potențialului și beneficiilor sociale ale spațiilor urbane neutilizate. După inventarierea terenurilor care pot fi utilizate ca resursă în furnizarea unor micro-produse, municipalitatea a oferit sprijin Societății de Horticultură locală pentru a coordona procesul de reutilizare a acestora. În acest sens, programul de ecologizare dezvoltat în Philadelphia a avut ca principal scop transformarea micro-vidurilor urbane în grădini comunitare care, concomitent contribuie și la regenerarea identității comunităților locale prin interacțiuni informale și contribuții personale. Acest mecanism a căpătat mare amploare ca mod alternativ de utilizare a terenurilor libere în zone ale orașului sau în comunități care au dificultăți în adresarea efectelor negative ale abandonului de terenuri și clădiri.

Concluziile experiențelor din Philadelphia ajută la conturarea unor caracteristici cum ar fi: gradul de sărăcire a comunității, nivelul de studii, zonificarea și nivelul de ocupare al proprietăților care pot fi edificatoare în evaluarea potențialului unui teren neutilizat de a fi transformat cu succes într-o grădină comunitară[64]. În același timp, studiul definește o serie de factori care contribuie la succesul conversiei terenurilor urbane neutilizate în grădini comunitare:

terenurile vacante sunt localizate în cartiere cu un venit mai ridicat și cu un nivel de studii peste medie;

terenurile sunt situate în zone rezidențiale, în special în zone ocupate predominant cu locuințe colective (zonele de case dispun, de regulă, de grădina proprie);

terenurile aparțin municipalității sau sunt afiliate unor organizații religioase.

Este de amintit și exemplul grădinii comunitare Riverpark Farm din New York, unde stabilirea unui parteneriat între deținătorii unui restaurant adiacent unui teren liber și proprietarii de drept ai terenului le-au permis celor dintâi să transforme spațiul, utilizându-l ca grădină urbană până la demararea unui proiect de edificare a sa. Dincolo de a oferi o sursă alternativă de aprovizionare pentru restaurantele urbane, grădina Riverpark a contribuit la atractivitatea zonei pentru investitori și turism. În

[63] Conform unui studiu întreprins de Brookings Institution în anul 2000, pe baza cifrelor raportate în 70 de orașe americane.

[64] Kwon Park In, Ciorici Patricia. *Determinants of vacant lot conversion into community gardens: Evidence from Philadelphia*, în International Journal of Urban Sciences, 2013, p. 1

2011, împrejmuirea provizorie a șantierului inițial a fost eliminată complet, transformând grădina într-un loc alternativ de servire pentru restaurante, în mijlocul Manhattanului, înconjurat de landscape-ul urban. În acest fel, într-un teren vag, fără utilitate, este introdusă o activitate cu caracter temporar, facilitată în mod legal de înțelegerea între părțile interesate. Riverpark Farm a devenit astfel un landmark în ceea ce privește utilizarea temporară ca mecanism de regenerare urbană, răspunzând unei nevoi ce a apărut în S.U.A. ca rezultat al crizei economice – întreruperea șantierelor din marile orașe[65]. Este de amintit, în acest sens, existența unui departament integrat în cadrul Departamentului de Urbanism al New York care adresează problema șantierelor urbane anulate pe baza programului Stalled Sites Program – chiar dacă nu a fost inițial parte a programului, este permisă și încurajată utilizarea alternativă temporară a terenurilor în curs de construire anulate din motive diverse, printre care se numără și terenul inițiativei Riverpark Farm[66].

Potențialul unei astfel de inițiative este confirmat de proprietarii terenului în cauză care au considerat că asigurarea unei productivități reale. fie ea și temporară, atrage o serie de beneficii cu costuri inexistente; mai mult decât atât, aceste beneficii imateriale sunt suficient de consistente încât să acopere necesitatea unei potențiale chirii adresată proprietarilor restaurantului adiacent. Acest tip de inițiativă a fost ulterior extrapolată către alt tip de utilizări temporare, cum ar fi târgurile ocazionale, piețe săptămânale etc care ajung să aibă și un aport economic în viața orașului, dincolo de a fi catalizatori ai activităților alternative de regenerare a vidurilor urbane.

Dacă privim lipsa de productivitate a acestor terenuri în sensul imposibilității de obținere a unui beneficiu material și de inadecvare în dinamica economică urbană, trebuie avut în vedere faptul că popularea lor cu o activitate de tipul celor amintite anterior ajunge în timp să furnizeze venituri către inițiatorii activităților, dar, de multe ori generează surse de venit și pentru municipalitate – prin taxe, chirii, licențe. O altă componentă majoră este aportul turismului, atractivitatea activităților urbane alternative fiind deosebit de mare.

În extrema acestei abordări, găsind inspirație în haosul și fragmentarea orașului contemporan, Adriaan Geuze și Matthew Skjonsberg, fondatorii biroului olandez de planificare urbană și arhitectură peisageră West 8 au dezvoltat o abordare pe care o numesc „contextualism radical". Acest lucru necesită nu numai respectul pentru realitate și condițiile existente, ci și o deschidere către mai multe straturi de semnificație și o mare varietate de niveluri de analiză, fie ele istorice, culturale, anecdotice sau chiar aleatorii în relație cu vidul urban.

---

[65] În 2011, New York anunțase că în jur de 700 de șantiere în curs de edificare au fost oprite sau anulate pe fondul crizei economice majore.

[66] https://ore-design.com/project/riverpark-farm/ [accesat 01.12.2024]

Explorând entropia evolutivă a orașului contemporan, Adriaan Geuze și Matthew Skjonsberg propun mai multe soluții de recuperare idealistă pentru spațiile vide care generează o „nouă" natură. Este vorba, în parte de o combinație de diverse tehnici de restaurare a peisajului dar și de o actualizare a practicii lui Frederick Olmsted (peisagist, arhitect și jurnalist american, responsabil de proiectarea și realizarea celebrului Central Park din New York) de plantare cu grijă a peisajelor abuzate care funcționează ulterior ca parcuri semi-sălbatice. Geuze și Skjonsberg pun accent pe posibilitatea colonizării cu comunități vegetale fără intervenția umană, acestea dezvoltându-se în câteva decenii în „climaxul" matur al vegetației cu biotopuri diferite și microclimate "care, la rândul lor, pot fi recolonizate prin viitoarea creștere urbană încorporând aspecte cheie ale „naturii noi". Deși această abordare poate ține de o atitudine quixotică, reprezintă o modalitate de a aborda terenurile incerte, interstițiale, chiar parțial recuperate, refolosite, activate, adaptate în moduri similare, participative, atât la scară mică, cât și la scară mai mare și de a le transformata în forme libere de „artă de prelucrare a pământului".

Servicii de reglare ecologică

O altă componentă a potențialului ecologic ține de posibilitatea recuperării și utilizării apelor din precipitații. Recent, o serie de orașe din Statele Unite - printre care Philadelphia este cel mai ambițios - au elaborat o strategie de recuperare a apei din precipitații prin utilizarea infrastructurii verzi existente, dar și prin includerea în această inițiativă a terenurilor neutilizate. „Înverzirea" și utilizarea acestor spații este o strategie foarte eficientă din punct de vedere economic de reducere a debitului de apă din precipitații preluat de sistemul de canalizare.

Într-un scop similar, vidurile urbane sunt adresate, în mod special cu referire la parcaje – ca spații care pot beneficia de utilizarea unui sistem de asfalt poros (Perpetual Bituminous Pavements)[67], contribuind suplimentar la drenarea naturală a apei din precipitații. Asigurarea unor coridoare ecologice la nivel urban constituie o strategie implementată cu succes în marile orașe europene cum este de exemplu Londra. Tranformarea unor foste terenuri neutilizate din categoria vidurilor urbane cum este spațiul aparținând unei foste platforme de prelucrare a cărbunelui de pe malurile canalului Regent sau Gillespie Park. Ducând aspectul ecologic și mai departe într-o strânsă legătură cu tehnologia dezvoltată în acest sens, există posibilitatea elaborării unui scenariu între mediul public și cel privat, în care aceste terenuri pot deveni, pe termen limitat, suportul unor sisteme de celule solare care pot genera energie electrică direct în rețeaua publică. Bineînțeles, limitările unor astfel de scenarii nu sunt numai de ordinul disponibilității reduse a tehnologiei ci provin în mod special din lipsa unei colaborări, la momentul actual, între actorii ce ar putea fi implicați.

---

[67] Draper Jared. *Urban design and stormwater management: An integrated approach to public hardscape design*, All Theses, Clemson University, Tiger Prints, 2011, p. 54

Servicii de suport.
Regenerarea habitatului și a biodiversității urbane

Preocuparea pentru identificarea și protejarea faunei și florei urbane semnalează posibilitățile oferite de apariția spontană a spațiilor verzi pe terenurile neutilizate. O organizație de mediu britanică afirmă faptul că spațiile neutilizate, zonele de infrastructură abandonate, clădirile în curs de demolare cuprind cele mai diverse habitate din Londra[68], însă există păreri similare despre alte mari orașe europene printre care și Berlin. Fiind un fenomen în dinamică, este dificilă realizarea unei statistici exacte, însă, dacă ne raportăm la situația din București generată de apariția spontană a faunei în Rezervația Văcărești, afirmația capătă veridicitate. Conform studiului de fundamentare pentru Parcul Natural Văcărești, „În Văcărești s-a format în ultimii 22 ani un ecosistem acvatic cu întinderi de mlaştini, ochiuri de apă, stufăriș, crânguri de sălcii, cuiburi din plopi, perdelele de trestie și stuf ce mărginesc lacul, toate acestea constituid habitatul în special al păsărilor de baltă (...), dar și a multor specii de reptile, insecte și broaște și chiar mamifere." Cumularea spațiilor neutilizate din zonele centrale ale orașelor conduce la conștientizarea existenței unei resurse semnificative atât din punct de vedere teritorial cât și al potențialului lor trofic. Apariția spontană a unor zone verzi în spațiile urbane neutilizate devine astfel un element valoros în spații care altfel pot părea rupte de circuitul economic al orașului. Spațiul este produsul interacțiunilor, prin urmare este nevoie de mai multe entități angrenate în acest proces pentru a permite rescrierea spațiului neutilizat[69].

Utilizarea lor ca spații verzi nu ar trebui înțeleasă, însă, în sens absolut, ținând cont de faptul ca mono-utilizarea este unul dintre mecanismele de eroziune a spațiului urban. În schimb, stimularea utilizării prin asigurarea de facilități atrage interesul oamenilor cu atât mai mult cu cât utilizarea este versatilă și adaptabilă la dinamica nevoilor consumatorului, putând astfel să contribuie la restabilirea complexității vecinătăților urbane și la recuperarea vidului urban. Strategiile de operare și propunerile de utilizare în cheiea sustenabilității și a abordării ecologice trebuie să țină cont de dinamica în timp, atât pe termen scurt cât și pe termen lung. Spațiul urban neutilizat nu este neapărat perceput prin prisma potențialului său de infrastructură verde datorită faptului că nu este promovat ca atare dar și pentru că nu există un număr consident de precedente care să inmagazineze acest potențial în mentalul colectiv. Pentru a evita perpetuarea unei astfel de atitudini ce contribuie la stangnarea și nu la dinamica fireasc a mediului urban, este necesară înțelegerea potențialului vidurilor urbane de a asigura servicii benefice pe termen lung sau mediu, în sensul utilizării ca grădini comunitare, micro-rezervații urbane, spații plantate cu caracter recreativ[70].

---

[68] Nefs Merten. *Unused urban space: conservation or transformation? Polemics about the future of urban wastelands and abandoned buildings*, în, City & Time vol.2, nr. 1, p. 53

[69] von SCHÉELE Cecilia. *The void. Urban wasteland as political space*, Lund University, 2016, p. 188

[70] Kim Gunwoo. *op.cit.*, p.3

Atitudini. Între conservare și regenerare

Poziționarea arhitectului ca specialist față de aceste terenuri situate mereu între (între tipologii diferite, între nevoi economice diferite, între situații juridice diferite etc) devine primul pas în stabilirea modului în care ele pot fi valorificate. O abordare strict critică, încadrarea lor în categoria spațiilor urbane de risc, a interstițiilor, respectiv asumarea unei atitudini de natură economică, va conduce în majoritatea cazurilor către un mecanism de tipul cerere-ofertă, în care succesul va aparține soluției care reușește să ofere numărul solicitat de metri pătrați edificați (de regulă maximizat în relație cu posibilitățile terenului). Ceea ce introduce ca element de noutate lucrarea lui de Solà-Morales este conturarea unei paradigme de conservare a elementelor de identitate a spațiilor vagi, evitând preconcepția inexistenței lor. Raportarea la aceste spații ține de o fascinație romantică asupra spațiului liber ca spațiu eliberat, în care nu supraviețuiesc foarte multe valori reziduale din istoria trecută, ci se formează într-un mod informal o valoare a non-valorii.

Astfel, dincolo de atitudinea principală predominantă, aceea de reintroducere a spațiilor lipsite de uz în circuitul economic urban, prin edificare și exploatare, este ridicată problema conservării lor, a asigurării continuității, Acest principiu a stârnit ecouri puternice în sfera teoretică arhitecturală, ecouri care uneori au dus către radicalizarea soluțiilor sau care validează potențialul abordării lui Solà-Morales.

În acest sens poate fi interpretată atitudinea anunțată de Jason Young care, în studiul său ce vizează noul urbanism în Detroit, caracterizat de o densitate funcțională dublată de o disipare a populației în zona sa centrală, militează împotriva reactivării spațiilor vacante. Conform lui Young, o intervenție de acest tip nu poate conduce decât către „o surburbanizare a sa, transformându-l astfel în spațiu acceptabil pentru edificare, în același timp sacrificând profund caracterul deschis și sălbatic al acestuia"[71]. Textul reprezintă o pledoarie pentru reactualizarea instrumentelor planificării urbane, în contextul orașului contemporan.

Cu toate acestea, o nuanțare a conservării spațiului urban neutilizat este necesară, chiar dacă printre caracteristicile lor de bază este faptul că tind să fie similare, indiferent de locație[72]. O completare a poziției lui Young este oferită de James Corner[73] pentru care direcția de abordare ar fi sensul „asigurării integrității și longevității" rezervelor de spațiu neconstruit de la nivel urban, prin strategii de de-colonizare și interogarea necesității introducerii unui program sau a unei utilizări în spațiile de acest tip. Este de menționat faptul că în niciunul dintre cazurile teoretice menționate anterior,

---

[71] Young, Jason. *The Density of Emptiness*, în Gretchen (ed.), *Distributed Urbanism: Cities After Google Earth*, Wilkins, Routledge, New York, 2010, p. 115

[72] Lopez-Pineiro, Sergio, *op.cit.*, p.23

[73] Corner, James, *Landscraping*, în Stalking Detroit, Daskalakis Georgia, Waldheim Charles, Young Jason (ed.), Actar, Barcelona, 2001

a conserva caracterul de vid al spațiilor nu este asimilabil cu a le trata cu indiferență sau a ne retrage responsabilitatea față de existența lor, ci, din contră, de a milita activ pentru conservarea calităților care le definesc.

Cele trei intenții enunțate anterior sunt clădite pe fondul comun al nevoii de abordări noi în instrumentarul arhitecturii și al planificării urbane în ceea ce privește potențialul de utilizare, gradul de încărcare funcțională, nevoia și solicitările utilizatorilor direcți și potențialul intervențiilor pe termen scurt și mediu. Spațiile urbane neutilizate - fie ele particularizate de situarea între tipologii urbane diferite, fie ca insule de vid economic și de utilizare - nu sunt spații lipsite de substanță culturală, de fluxuri sociale și de dinamică umană. Medierea între conservare și edificare poate furniza soluția optimă pentru reactivarea lor.

Spațiile *în așteptare*. Un nou tip de spațiu public?

Spațiile interstițiale, în așteptare, au capacitatea de a funcționa ca spații publice. O primă interogare a plurivalenței spațiului public implică identificarea și chestionarea diversității tipologice a acestuia, însă dincolo de natura general acceptată, există o serie de spații urbane neglijate care funcționează și sunt asimilate ca pseudo-spații publice. În sprijinul unei abordări metodice de definire a spațiului public și a spațiului non-public, ar trebui în primul rând înțelese calitatea spațiului, tipurile de activități, timpul și durata activităților și sursa acestor activități.

În egală măsură putem vorbi despre spații interstițiale care au valențe de spațiu public, dar și despre spații publice care nu se ridică la nivelul definiției lor. În articolul „Isn't all public space terrain vague", Karen A. Franck urmează firul logic al definiției teritoriului vag lansând ideea că în anumite circumstanțe, spațiul public devine în sine teritoriu vag, împărtășind cu acestea din urmă o serie de calități comune – abandonare, marginalizare, neproductivitate, nedeterminare, fluctuație. În acest sens, pornind de la natura activităților desfășurate în spațiul public – recreere, comerț, producție, exprimare, comemorare, educație etc – se poate aduce în discuție faptul că acestea se desfășoară, de multe ori și în spații care nu au fost destinate lor.

Prin esența lor, ele extind calitățile și posibilitățile unui spațiu sau se opun constrângerilor lor legale, fie că este vorba despre un spațiu abandonat, unui neutilizat sau interstițial. Introducerea unei activități, fie ea chiar improprie unui spațiu, îl retrage implicit din categoria spațiilor vagi. Printre exemplele specifice pot fi amintite grădinile comunitare, plajele urbane, sau spațiile alternative de expunere artistică. Chiar dacă spațiile atfel apropriate păstrează o parte din calitățile anterioare, lucru de altfel de dorit din punctul de vedere al lui de Sola-Morales, aceste spații capătă un nou tip de „proprietar" informal.Lipsa lor de utilizare concretă, în sensul arhitectural al cuvântului, le aseamănă întrucâtva spațiului public, considerând că și în cazul spațiului public lipsește preocuparea individuală față de întreținerea lor - sunt ale tuturor prin urmare ale nimănui.

Cu toate acestea, există numeroase situații de squatting/apropriere forțată a lor, în sensul în care devin parte a vecinătății imediate, le sunt atribuite utilizări complementare vieții urbane informale. Principalul atribut, acela de a fi spații pentru care instrumentele planificării urbane, a designului arhitectural lipsesc (implicit utilizarea, rentabilitatea, eficiența, tiparul utilizării sociale) le conferă un potențial de transformare, printr-o apropriere temporară, într-un nou tip de spațiu public urban, caracterizat de flexibilitate și experiment.

Spațiul vag/ vidul urban/ interstițiul se diferă de spațiul public în sensul canonic al sintagmei prin faptul că acesta din urmă este teoretic nelimitat din punct de vedere structural (este un țesut vascular, care irigă relativ omogen țesutul urban), în timp ce primul este puternic localizat și delimitat, rupt atât de public cât și de privat, dar în strânsă simbioză cu ambele, ceea ce îl face potențial reîncadrabil în oricare dintre cele două categorii. Conform lui Pineiro, posibila utilizare a vidurilor urbane ca spații publice alternative ar trebui să nu limiteze studiul lor la o explorare a utilizărilor lor potențiale, ci să fie o investigare a spațiului în sine, care devine un suport al unor utilizări neașteptate și neorchestrate în prealabil. Sunt spații lipsite de strălucire comercială (deși uneori puternic vizate de presiune imobiliară) dar care prezintă sensibilitatea interacțiunii intre două urbanități diferite - prin urmare au capacitatea de a media nevoi de spațiu urban situate la antipozi din a căror confluență poate rezulta un nou tipologic.

Miza principală este, însă, evitarea unei abordări conformiste, mercantile, prin care spațiile respective sunt vizate pentru exploatare imobiliară. În anumite situații, în care ceea ce e cu adevărat valoros este dinamica socială pe care o generează, este mai degrabă utilă o conservare a temporalității lor tranzitorii, prin intervenții care sunt la rândul lor temporare.

În abordarea interstițiilor urbane, o serie de autori contemporani contestă sau privesc într-o lumină critică instrumentele arhitecturale uzuale (investigare și edificare, atribuirea unei identități și a unui program specific etc). În problematica particulară ridicată de interstițiul urban, de spațiile cu statut juridic incert, de vidurile urbane, devine necesară elaborarea unui instrumentar alternativ, a unui mod complex de abordare a lor care trebuie să migreze între diferitele discipline care în primă fază descoperă straturile succesive în care rezidă calitatea și valoarea lor, iar ulterior propun intenții de intervenție pe toate palierele implicate.

Ținând cont de multiple conflicte, interferențe, calități și dificultăți ridicate de existența vidurilor urbane în sensul generic, particularizarea privind interstițiile urbane ridica chiar mai multe întrebări, adăugând condiții mult mai nuanțate și mai anevoios de definit. În această paradigmă, pare utilă, dacă nu chiar necesară, definirea lor ca *buffere* de neutralitate. Fiecare dintre cele două categorii diferite de țesut urban care ar fi fost altfel plasate într-o stare de coliziune directă și permanentă, au „beneficiat" de existența unui spațiu de neutralitate istorică, anulat de identitate și forță, care oferă potențialul unei medieri.

Astfel, interstițiul rămâne în continuare un spațiu plurivalent, care poate avea șansa să primească sensibilități contradictorii, schimburi socio-culturale eminamente urbane, asumând caracterul lor temporar.

4
Arhitectura temporară ca instrument

4.1. Mirajul permanenței

Caracterul temporar nu este un aspect central în tradiția discursului arhitectural. De la proiect la oraș, există o căutare constantă pentru durabilitate, atât în sens temporal cât și fizic, iar intenția nu este nejustificată - pornind de la Vitruviu, și celebra sa triadă, firmitas s-a perpetuat în arhitectură și, în măsura în care contextul politic, economic și social a permis-o, și în mediul urban. Recent, poate fi adusă în discuție o schimbare de paradigmă semnalată de sociologul Zygmunt Bauman și definită ca trecerea de la o modernitate „solidă" la una „fluidă"[74]. Diferența constă în sensul și rolul schimbării ca fenomen urban, de la schimbare ca stare temporară în căutarea unei permanențe la schimbare ca proces evolutiv, de acumulare.

Ne sunt familiare, însă, o serie de obiecte arhitecturale a căror temporaritate a fost asumată prin proiect: Pavilionul Barcelona, Crystal Palace, Turnul Eiffel sunt numai câteva dintre exemplele consacrate. În orașul contemporan, arhitectura și urbanismul au devenit practici mai flexibile, anticipând totodată cerințele impuse de dezvoltarea sustenabilă a mediului construit. Mai mult decât atât, criza sanitară adusă de epidemia de COVID-19 a împins flexibilitatea în toate domeniile vieții contemporane, făcând, poate, și mai palpabilă necesitatea unor strategii noi în arhitectură și planificare urbană.

Poate fi discutată, totodată, diferența între sensurile distincte ale cuvântului „temporar" traduse ca timpul scurt și timpul lung[75]. Orice încercare de a imprima noi utilizări unui spațiu urban nefolosit poate fi definită prin modul în care integrează componenta temporală. Dincolo de strategiile pe termen lung, apanaj al practicilor formale de proiectare urbană, în care permanența și consistența intervențiilor primează, există, mai recent, un interes în creștere pentru impermanență sau pentru o secvențiere a intervențiilor într-un orizont de timp mai scurt. Ambele abordări sunt indispensabile și eficiența lor în relație cu orașul este potențată în cazul în care sunt abordate complementar. O strategie cu manifestare exclusiv de lungă durată poate neglija spontaneitatea urbană ca trăsătură definitorie a orașului contemporan, însă în egală măsură o rupere constantă de ritm poate avea efecte negative pe termen lung.

---

[74] Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity,* Polity, Cambridge, 2000, p. 25

[75] Ioniță, Cătălina. *op.cit.*, p. 28

Arhitectura temporară nu este în mod clar, de comun acord, definită la nivel profesional în ciuda interesului în creștere manifestat față de subiect. O potențială definiție are mai degrabă de a face cu interpretarea în practica curentă și cu adaptarea legislativă necesară pentru a permite din punct de vedere legal această strategie, axându-se mai ales pe componenta funcțională. Prin urmare, semnificația caracterului temporar nu este foarte explicită, aplicându-se, în general, asupra utilizării pe termen scurt aceleași reglementări din punct de vedere juridic care sunt valabile și pentru utilizarea pe termen lung a unui imobil[76].

Pe de altă parte, sensul poate fi delimitat mai bine în momentul în care considerăm durată, în general lungă de timp, de elaborare și implementare a politicilor de regenerare urbană în mod curent. Rezultă astfel ideea că spațiile care pot beneficia de pe urma unor proeicte temporare sunt „în așteptarea" unei noi utilizări, iar în acest interval de timp pot fie continua să nu deservească în niciun fel orașul, fie pot fi temporar activate, în anticiparea unei utilizări permanente. Componenta temporară este subordonată ca importanță celei ce provine din, sau are legătură cu utilizarea imobilului. Este vorba despre soluții temporare, deci care pot fi supuse ulterior unor modificări, pot fi anulate sau înlocuite, însă în mod obligatoriu aduc o schimbare în utilizare, nu implică modificări sau investiții substanțiale în imobilul în cauză.„O formă de utilizare a orașului nu este considerată temporară până în momentul în care se dovedește a fi astfel, încheindu-se"[77]. Intenționalitatea și asumarea temporarității este pasul prim, definitoriu în a asigura flexibilitatea unei utilizări în spațiul urban, cu atât mai mult cu cât măsura temporarității este relevantă mai degrabă ca proces încheiat decât ca unitate de timp. Astfel, îmbrățișând caracterul său temporar, arhitectura are calitatea de a deveni un proces cu mai multe posibile concluzii într-un context delimitat spațial. Contribuie astfel la eliminarea preconcepțiilor legate de vocația unică a unui spațiu urban.

4.2. Timpul *scurt*. Timpul *lung*

Timpul este a patra dimensiune a spațiului. Spațiul era descris prin cele 3 dimensiuni consacrate, orice punct putând fi localizat cu precizie în cadrul acestui sistem universal de referință. Recent, se consideră faptul că există fenomene complexe în universul înconjurător pentru care sistemul de referință consacrat nu este suficient de explicit, timpul jucând un rol major în înțelegerea și explicarea acestora. Acest lucru este în egală măsură valabil în dezvoltarea urbană, în arhitectură și design. Orașul este un organism în evoluție, funcțiile sale vitale fiind dictate de relația sa cu timpul. Timpul

[76] Dransfeld Egbert, Lehman Daniel. *Temporäre Nutzungen Als Bestandteil Des Modernen Baulandmanagements*. Forum Baulandmanagement NRW, Dortmund, 2008, p. 13

[77] Bishop Peter, Williamas Lesley. *The temporary city*, Routledge, London and New York, 2012, p.4

orașului pre-industrial poate fi descris ca un timp lent caracterizat de transformări raportate la scara umană, însă un timp în care arhitectura tinde spre durabilitate, spre un timp lung de existență, ca reacție la caracterul efemer al vieții umane. În culturile pre-moderne, nevoia de transcriere a evenimentelor într-o axă temporală nu avea relevanța pe care i-o acordăm astăzi. Timpul premodern era unul relativ, raportat la ciclul circadian sau la ciclul anotimpurilor, cu mai puțină emfază asupra timpului micro – ore, minute, secunde. Desfășurarea evenimentelor majore era legată de locuri mai degrabă decât de timp, iar capacitatea de înțelegere a noțiunii se limita, cu mici excepții, la orizontul temporal dobândit într-o viață de om.

Este interesant de amintit în context situația Romei în secolul al XVI-lea, un oraș medieval departe de imaginea epocii sale de aur și lipsit de resursele financiare necesare pentru implementarea viziunii de regenerare a orașului propusă de arhitectul Dominico Fontana[78]. Exista ambiția unor intervenții cu orizont larg de implementare în timp, însă printre primele acțiuni concrete au fost unele la scară mică, amplasarea unor monumente recuperate ale Romei antice în scopul de a marca și fixa în spațiu locul intervențiilor viitoare. Se poate afirma, deci, că exista conștiința timpului istoric, însă, în egală măsură, nevoia de a construi lent, impusă de dificultăți de natură economică, s-a conturat ca strategie în egală măsură valabilă. Orașul contemporan este un oraș în criză de timp. „Odată cu accelerarea tehnologiei (...) locuim astăzi într-o societate care suportă instantaneitate, simultaneitate și viteze în temporalități multiple"[79]. Fenomenele sociale, culturale, economice care conturează cadrul vieții cotidiene se derulează concomitent, instantaneu și dincolo de capacitatea individului de a le cuprinde și înțelege. Arhitectura, designul urban sunt subordonate acestui ritm, prin urmare este necesară o reinventare a instrumentelor folosite anterior, astfel încât să se poată opera în ritmul impus de context. Timpul „scurt" este noul etalon, iar capacitatea de supraviețuire a unui spațiu, a unei activități, a unui organism urban ține de abilitatea de adaptare. Odată cu tranziția de la „timpul lung" al perioadei pre-moderne la „timpul scurt" al contemporaneității, percepția asupra timpului s-a alterat proporțional. Noile mecanisme tehnologice au imprimat modificări în structura socio-culturală a vieții, cu implicații asupra proprietăților spațiale de care avem nevoie în mediul urban. Astfel, presiunea de adaptare la ritmul alert de transformare a mediului urban presupune o reevaluare sau o abordare contextuală a strategiilor de regenerare care urmăresc o aplicare pe termen lung, mai ales atunci când acestea nu exploatează și nu adresează flexibilitatea și dinamismul specifice „modernității fluide". Este important de punctat faptul că scările temporale ce marchează din punct de vedere evolutiv transformarea urbană sunt paliere complementare, inseparabile și înțelegerea acestui aspect poate genera instrumente noi de operare în mod particular în relație cu spațiile urbane latente.

---

[78] Bishop Peter, Williams Lesley, *op. cit.*, p. 181

[79] Okamoto Hiroshi. *Time, Speed and Perception: Intervals in the Representation of Architectural Space*, Massachusetts Institute of Technology, 2000, p. 35

Designul cvadri-dimensional

Mediul în care ne desfășurăm activitățile, în mod particular mediul urban, este rezultatul stilului de viața cumulat al indivizilor, și, în egală măsură, se manifestă asupra vieții cotidiene. Acest mecanism dublu-direcționat imprimă transformări sesizabile, într-o ciclicitate dictată de nevoia de evoluție și adaptare. Apariția noilor tehnologii, a inovațiilor economice, sociale și culturale secvențiază timpul, și fac perceptibilă trecerea sa tot mai accelerată. Arhitectura este un actor principal în acest mecanism, readucând la un nivel calitativ mediul înconjurător după transformări majore, devenind o funcție a timpului în orașul contemporan[80].

Designul cvadri-dimensional investighează și integrează proprietățile timpului și caracteristicile mișcării în strategiile de abordare a mediului construit. Ca reacție la preponderenta abordare în dimensiunile clasice ale orizontalității și verticalității, dublată de o reducere a spațiului urban disponibil, considerarea celei de-a patra dimensiuni în proiectare adresează utilizarea temporară a spațiului, de la scara anilor la scara orelor. O miză majoră o reprezintă hibridizarea utilizărilor spațiului urban, în afara tiparelor funcționale nine to five, mai exact înțelegerea nevoii de a genera utilizări multiple într-un același spațiu, în intervale temporare diferite, altfel încât să fie maximizată resursa de spațiu pe parcursul unei întregi zile, fără gap-uri de inactivitate. Aceasta abordare presupune un design orientat către multiple utilizări, flexibilizarea layout-urilor spațiilor de lucru.

În mod corespondent, în cazul utilizărilor spațiilor și siturilor urbane libere, strategia vizează o secvențiere temporară a activităților, în funcție de concentrarea și densitatea acestora identificate prin observație în sit și analize de trafic și fluxuri. Mai mult decât atât, principiul poate fi extrapolat și către un design flexibil al mijloacelor de transport, în care poate fi suprapus intervalul de deplasare între două obiective cu posibilitatea de adaptare la cerințele unor spații de lucru alternative[81]. O calitate a acestui sistem o reprezintă capacitatea de a regândi în mod sustenabil mecanismele ineficiente ale orașului[82]. „Spațiul apare ca proprietate tranzientă delimitată de structuri de beton, dar nu și ca proces ce structurează mediul nostru înconjurător. (...) Reformarea orașului poate avea loc pe baza conceptului integrării temporal-spațiale"[83]. În acest sens, sunt luate în considerare

---

[80] Duygu Kaçar. *Time perception in relation to architectural space* în EGBU Charles (ed.), Proceedings of the 2nd Scottish Conference for Postgraduate Researchers of the Built and Natural Environment (PRoBE) 16-17 November 2005, Glasgow Caledonian University

[81] Serrano Jorge, Pecorari Norma, Serrano Valeria, Serrano Sofia. *Four dimensional cities, towards an urban paradigm shift* în The 2005 World Sustainable Building Conference, Tokyo, 2005, p. 3444

[82] Serrano Jorge, Pecorari Norma, Serrano Valeria, *S.A.T. project: tetra-re-dimensioning of urban space* în Sucharov, Brebbia (ed.), Urban Transport VIII, WIT Press, 2002, p. 185

[83] Serrano Jorge, Pecorari Norma, Serrano Valeria, Serrano Sofia, *op.cit.*, p. 3445

gradele de interacțiune, schimburile și complexitatea lor, relațiile dintre utilizatori și componentele mediului în care ne desfășurăm activitățile. Motorul evoluției orașului este, de fapt, interconectivitatea.Poate deveni o miză adaptarea metodelor de reprezentare și design prin tehnologii menite să flexibilizeze percepția spațiului în relație directă cu fluxul temporal. Astfel, "orice experiență a spațiului este un proces structurat temporal, iar orice experiență a timpului este un proces structurat spațial"[84] iar arhitectura și proiectarea orașelor viitorului trebuie să fie în simbioză cu ideea de flexibilitate temporară.

Permanentizarea

Impermanența este atribuită culturilor răsăritene, unde ciclicitatea vieții, nașterea și degradarea sunt acceptate cu doză egală de înțelegere. Acceptarea instabilității fenomenelor organice aduce cu sine echilibru și o atașare mai moderată de aspectele materiale ale existenței. În culturile vestice, „filosofi ca Heraclit și Aristotel au fost preocupați de noțiunea impermanenței și a timpului nedefinit, însă astfel de principii nu s-au înrădăcinat"[85]. Astfel, suntem condiționați din punct de vedere cultural să găsim stabilitatea și controlul în modul de raportare la aspectele vieții, motiv pentru care acceptarea unor

Structurile alternative de ocupare a spațiului urban se pot instituționaliza atunci când din diversitate și flexibilitate rezultă un element de identitate locală. Pentru orașe supuse unor schimbări constante, cum este Napoli, proiectele arhitecturale cu caracter temporar s-au concretizat într-un fenomen recurent, sezonier. „Din punct de vedere metodologic, adoptarea unei strategii flexibile și adaptarea unor concepte ca temporalitatea, spațiile vacant-reziduale, catalist urban a fost un prim pas necesar. Utilizarea temporară a spațiului urban este, în acest caz, legată de caracterul sezonier al majorității activităților și constă într-o formă de ciclicitate"[86].

Regiunea a fost afectată de cutremure, de fenomenul bradiseimului[87], dar și de factorul antropic, prin existența unei practici de edificare ilegală, fără un cadru strategic. Reacția la lipsa de coerență a fost adoptarea utilizărilor temporare la nivel informal, prin inițiative ale comunității. În scenariul în cauză, utilizarea temporară se perpetuează într-un ritm constant care o permanentizează, reducând astfel posibilitatea ca un sit să rămână pentru un timp mai lung în stare de neocupare.

---

[84] Pješivac Želijka. *Ma as a space – Time Concept of Becoming: Karl-Heinz Klopf's Tower House* în Troiani Igea, Ewing Suzanne (ed), *Spaces of tolerance,* Routledge, New York, 2021, p. 73

[85] Bishop Peter, Williams Lesley, *op.cit.*, p. 12

[86] Oswalt Philipp, Overmeyer Klaus, Misselwitz Philipp. *Urban Catalyst. Strategies for temporay use. Results of the european research project 2001-2003*, Colophon, Berlin, 2004, p. 83

[87] Fenomen de oscilație lentă a suprafeței terestre cauzată de umplerea sau golirea unor camere de magnă sau a activității hidrotermale în zone vulcanice.

„Într-un loc în care nimic nu este sigur, nici reglementările, nici terenul, totul se poate întâmpla, pot exista alăturări de factori contradictorii, cealaltă față a instabilității fiind flexibilitatea abordărilor. Ceea ce în prezent pare un pericol, se poate dovedi a fi o resursă: activitățile temporare și structurile implicite pot deveni cataliști de dezvoltare pentru un context mai larg decât situl în sine, și se poate lucra în sensul elaborării unor instrumente pentru răspunsuri la scară mică la probleme și nevoi la scară mare"[88]. Acest precedent identificat într-un oraș cu dezvoltare eterogenă ilustrează rolul culturii locale și a factorilor formatori locali în procesul generator de identitate pe baza utilizării temporare. În anumite cazuri, baza existentă este extrem de fertilă și poate înmagazina ușor practici flexibile.

4.3. Conceptul de utilizare temporară. De la practică informală la strategie

Evoluția orașului contemporan este un proces care adresează o serie de provocări fără precedent: criza sanitară generată de epidemia COVID-19 suprapusă cu un trend accelerat de creștere a populației urbane, ce se prefigurează că va atinge 66% din populația globului în 2050[89]. Într-un astfel de context, spațiul urban neconstruit devine o resursă a cărei utilizare necesită o abordare integrată, strategică și vizionară, cu un orizont larg de implementare. După cum a fost analizat anterior, potențialul spațiilor urbane vacante, în special a celor marginalizate de strategiile de planificare urbană din zonele centrale ale orașelor ține tocmai de conștientizarea potențialuluo unor utilizări alternative. Astfel de utilizări spontane, oferă de multe ori pulsul necesităților directe ale utilizatorului și pot sta la baza elaborării unor direcții de dezvoltare neașteptate și benefice la nivelul orașului.

Astfel de spații se află, de multe ori, într-o stare de așteptare spre a fi încadrate în circuitul economic și de a primi o destinație specifică, în acord cu solicitările pieței imobiliare. În multe dintre cazuri, această stare de așteptare implică menținerea unei imagini urbane destructurate.În acest sens, intervenții arhitecturale cu caracter temporar se conturează ca fiind cu avantaje pentru toate părțile implicate în proces: oferă un teren fertil pentru inițiative proaspete în zonele central-urbane, atrage atenția unor noi potențiali investitori asupra unor zone cu vizibilitate redusă sau fără atractivitate comercială și contribuie la modificarea imaginii urbane în mentalul colectiv atribuind o nouă imagine spațiului neutilizat / vacant.

În general, orașul primește, prin planificare, o traiectorie liniară, predictibilă, etapele ulterioare fiind dictate de premisa stabilită. Uneori, însă, contextul nu este în sincron cu această traiectorie, menținând în stagnare unele spații ale orașului dificil de activat prin metode standard. Această

[88] *Ibidem*, p. 84

[89] https://www.urbanet.info/world-urban-population/ [accesat 01.08.2022]

strategie urmărește inversarea procesului[90]. Semnificația strategică devine vizibilă în momentul în care, într-un interval relativ redus de timp comparând cu scara marilor proiecte ale orașului, pe un teren de altfel neutilizat, se pot succeda utilizări diverse, care pot contura o traiectorie nouă, nebănuită inițial, a dezvoltării terenului în cauză și implicit a întregii zone.

Arhitectura temporară este un instrument tot mai prezent în strategiile de regenerare urbană, esențială fiind tocmai integrarea acestei practici informale în mecanismele formale de modelare urbană. Pentru orașele din Rust-Belt, afectate suplimentar de criza economică, pentru Berlinul post 1989 sau pentru orașele vest-europene supuse presiunii demografice, caracterul temporar al intervențiilor oferă soluții cu implicații financiare minime sau reduse, într-un orizont de timp ușor gestionabil de administrațiile locale sau de inițiatori dar care mizează pe efecte concrete în modul în care este perceput orașul contemporan. Utilizarea arhitecturii temporare a demonstrat prin aceste experimente urbane un potențial ridicat de a influența pozitiv orașul din punct de vedere social, economic, artistic și cultural. Chiar dacă este predominant un fenomen cu expansiune organică și are ca origini o abordare *bottom-up* a orașului, validarea procesului într-o serie de orașe afectate de degradarea zonelor centrale a generat interes în rândul municipalităților, a profesioniștilor și a companiilor.

Intervențiile cu caracter temporar și, în mod special, componenta arhitecturală asociată, sunt instrumente ce nu pot fi cu adevărat validate în oraș decât cu implicarea profesioniștilor, însă printr-o viziune racordată la nevoile societății și la provocările care se prefigurează în viitor. Pe de altă parte este important de înțeles care sunt argumentele și comentariile existente în bibliografia existentă referitoare la subiect, pentru a înțelege în ce măsură ele pot fi echilibrate prin practica de arhitectură și prin realitatea din oraș. Astfel, deși insuficient utilizată strategic în regenerarea orașelor din România, arhitectura temporară poate constitui un mecanism de reactivare a spațiilor bucureștene neutilizate, enclave de potențial localizate în centrul orașului și reprezintă un subiect de interes pentru mai buna înțelegere a dinamicii orașului contemporan. Rolul arhitecturii în acest caz este de micro-activator, în simbioză și sincron cu strategiile macro, așezând, pe un fundament strategic la nivel urban, intervenții scalabile, flexibile și de interes ridicat, capabile să irige țesutul urban inactiv cu noi fluxuri și utilizări.

Aproprierea temporară a spațiului a fost întotdeauna un fenomen prezent în mediul antropic (fie el urban sau nu), însă mai degrabă sub forma unei manifestări organice, spontane, la limita legalității, mai mult sau mai puțin tolerată de societate și autorități. În prezent, a pătruns în instrumentarul urbaniștilor, atrăgând tot mai multă atenție[91], având potențialul unei implementări mai rapide în oraș, mai aproape de locuitori

---

[90] Oswalt Philipp, Overmeyer Klaus, Misselwitz Philipp. *Urban Catalyst: the power of temporary use*, DOM Publishers, Germania, 2014, p. 217

[91] Martins Michael. *The role and Function of Temporary Use in Urban Regeneration: The Case of England's Core Cities*, School of Environment, Education and Development, University of Machester, Teză de doctorat, 2017, p. 28

ca scară și nevoi imediate și, poate, mai în acord cu dinamica accelerată a orașului contemporan (date fiind limitările strategiilor pe termen lung[92]). Manifestările sale informale sunt, însă, înrădăcinate în istoricul urban[93].

Teoretizarea utilizării temporare a fost inițial asociată cu Mișcarea Grădinilor Comunitare din orașele americane ale anilor 1970, cu fenomenul *squatting*-ului din orașe ca Amsterdam și Berlin în anii 1980-1990 și cu studii referitoare la spațiul informal în America Latina, Asia de Sud și Orientul Mijlociu[94]. Fenomenul premergător utilizării temporare în accepțiunea actuală a sintagmei poate fi considerat *squatting*-ului, fenomen generat de criza locuințelor în toate marile orașe ale lumii. Se manifestă în continuare acolo unde coexistă nevoia de spațiu a oamenilor și existența unor resurse de spațiu urban nevalorificate, în majoritatea cazurilor fiind o practică ilegală. În scopul acestei cercetări, va fi analizat fenomenul *squatting*-ului prin prisma implicațiilor sale în disciplinele arhitecturii și planificării urbane și nu ca fenomen politic sau social, deși conotațiile de această factură sunt implicite. În mare parte, *squatting*-ul are o natură rezidențială, adresând nevoia de spațiu locativ a unor grupuri care nu beneficiază de el, însă sunt identificați și alți factori[95]:

Necesitatea - nevoia primară (oameni fără adăpost);

Strategie alternativă de locuire (oameni care nu pot aștepta/beneficia de locuințe sociale);

Strategie antreprenorială (oameni care folosesc spații existente pentru a oferi comunităților diferite servicii);

Strategie de conservare (spațiile sunt apropriate pentru a conserva un spațiu lăsat să se degradeze);

Strategie politică (grupuri care protestează).

În general însă, fenomenul este asociat cu practici anti-sociale. Percepția diferită a fenomenului în diferitele țări ale lumii se așază pe un fond cultural și politic diferit, fiind în consecință tolerat tacit sau descurajat - în cazul Olandei, de exemplu, predomină o tradiție a paternalismului și a egalitarismului[96], în timp ce în Statele Unite, pe de altă parte, fundamentul

---

[92] Wróblewski Wiktor. *Urban Voids as Communication Gaps*, în Envisioning Architecture: Image, Perception and Communication of Heritage, Lodz University of Technology, Polonia, p. 471

[93] Este, poate, reprezentativă în acest sens imaginea Colosseumului din pictura lui William Pars. Ruina a adăpostit, pe rând, un cimitir, o carieră de prelucrare a calcarului, fortăreață a unei familii înstărite, loc pentru prelucrarea lânii, loc de pelerinaj etc.

94 Martins, Michael, *op.cit.* p. 28

[95] Prujit, Hans. *Logic of Urban Squatting* în International Journal of Urban and Regional Research: 1–8, vol. 37, nr. 1, 2011, pp. 19-45

[96] Van Berg, Marguerite. *Egalitarian paternalism: interactional forms of negotiating equality and intervention in Dutch policy practices*, în Citizenship Studies, 2016, 457-474

este mai degrabă liberal[97]. Fiind vorba despre o practică informală, nu a fost documentată decât sporadic. În Anglia secolului al XVII-lea a fost asociată cu un grup de disidenți religioși (*diggers*), precursori ai anarhismului modern. Pornind de la o doctrină motivată religios au pus bazele unor comunități rurale considerată echitabilă, militând pentru proprietatea comuna în detrimentul celei individuale. Le este atribuită utilizarea unor terenuri publice asupra cărora nu aveau niciun drept de proprietate pentru cultivarea la comun și exploatarea recoltei în mod egal. În anii 1970, mișcarea a renăscut în San Francisco, epicentrul contraculturii, într-o comunitate de artiști și actori, numele (*The San Francisco Diggers*) făcând referire la precedentul englez - considerat în prezent precursorul mișcării *squatting*.

În Olanda *squatting*-ul are o tradiție îndelungată, fiind declarată practică ilegală relativ recent, în 2010, însă în egală măsură nedocumentată înaintea celui de-al Doilea Război Mondial. După 1950 s-a concretizat într-o mișcare socială coerentă care a formulat o practică spațială proprie, cu manifestări pe termen lung influențând ulterior dezvoltarea orașelor olandeze. Principalul factor declanșator a fost criza de locuințe de după război, fenomenul de apropriere a spațiului vacant survenind dintr-o necesitate generalizată. Kattenburg, o insulă din centrul Amsterdamului a fost ținta unui fenomen, inițial spontan, apoi organizat98, favorizat de planurile de restructurare urbană ale municipalității - cartierul a fost complet evacuat în vederea demolării.

Este interesant de punctat faptul că în cazul particular al Olandei, răspândirea fenomenului a implicat schimbări în anumite proiecte de dezvoltare urbană, cum este cel Kattenburg, în sensul oferirii unui răspuns la nevoile comunității de *squatter*-i. În 1971, practica a beneficiat de un protectorat legal, astfel încât la începutul anilor 1980, majoritatea fondului construit neutilizat fusese reatribuit și refuncționalizat sub forma unor spații ce combinau ateliere pentru artiști, teatre, galerii de artă, magazine etc., dar și locuirea.

Pe de altă parte, în general, fenomenul *squatting*-ului este în mod special asociat cu perioade de incertitudine economică. În economiile prospere, în care practica este considerată ilegală, precedentul generat de această mișcare a fost tradus în practici de regenerare urbană mai orientate către utilizări alternative, sau mixed-use, în care flexibilitatea și nevoile utilizatorului primează sau au o importanță considerabilă în fața intereselor economice. Prezența actorilor informali în viața orașelor nu a dispărut niciodată, astfel încât influența lor în noile curente și practici ale planificării urbane precum și în politicile aferente este din ce în ce mai prezentă. Deși nu există o coagulare formală general acceptată în jurul conceptului, în sensul

---

[97] Prujit, Hans. *The power of the Magic Key. Scalability if squatting in the Netherlands and the US* în Cattaneo, Martinez (ed.), The squatters` Movement in Europe. Commons and Autonomy as Alternatives to Capitalism, Pluto Press, Londra, p. 110

[98] Prujit, Hans *op.cit.*. p. 112

că numeroasele definiții sunt uneori disjuncte[99], recent a fost acordată o atenție în creștere subiectului - primul val consistent de publicații pe subiect fiind de la începutul anilor 2000[100]. Ulterior, perioada de recesiune ce a urmat crizei economice din 2007-2008 a adus din nou în dezbatere subiectul. Urbanismul de criză, măsurile de austeritate și slăbirea pieței imobiliare au afectat semnificativ discursul despre oraș și arhitectură, impunându-se concluzii legate de nevoia de flexibilitate în mediul urban, de *low-budget* ca cerință în proiectare și de modele noi de dezvoltare. În acest context, soluțiile temporare au căpătat tot mai multă vizibilitate, mai ales datorită vitezei de implementare pe care o promiteau.

În paralel cu „utilizare temporară" sunt folosite sintagme ca „urbanism temporar", „utilizare intermediară", „urbanism tactic", „urbanism DIY". Definițiile ilustrează lipsa de consens în ceea ce privește o suită de sintagme folosite de diferiți autori pentru a defini, în mare, același fenomen. În esență arhitectura temporară este sintagma cu cea mai mare pătrundere în profesie, având ramificații în direcția planificării strategice pentru stimularea regenerării urbane, în timp ce termeni ca urbanism tactic sau urbanism DIY fac referire mai degrabă la mișcările bottom-up, sau la inițiativele din afara arhitecturii și urbanismului.

O serie de studii întreprinse la începutul anilor 2000 a avut ca premisă fundamentarea prin exemple, studii de caz și raportare la precedente a efectelor aduse de proiectele temporare în situri urbane neutilizate. Studiile cu fundamentare puternică ce au condus la formalizarea subiectului și includerea sa în temele predilecte de cercetare în arhitectură și urbanism ar fi cele întreprinse de Urban Catalyst și Urbact - Refill.

Studiile amintite „au inițiat o nouă eră a planificării și cercetării definind utilizarea temporară în termeni de activități marginale economic care ocupă temporar și transformă siturile urbane abandonate și examinează potențiala importanță a acestor utilizări în a genera activitate economică și socială nouă, locuri de muncă și investiții în oraș"[101]. Relevanța cercetărilor vine din introducerea unor puncte noi de vedere referitoare la subiect. Este validată importanța strategică a arhitecturii cu caracter temporar în proiectare și planificare, în mod special în zonele industriale, premergător, în timpul sau chiar în locul master-planurilor la scară mare. Totodată industriile creative devin actori importanți, prin gradul mare de atractivitate pe care îl pot exercita asupra siturilor. Nu în ultimul rând, evoluția dificilă, îngreunată a politicilor tradiționale poate fi impulsionată și totodată sprijinită prin intervenții punctuale, cu dezvoltare pe termen scurt.

---

[99] Martins, Michael. *op.cit.*, p. 29

[100] Este vorba despre o serie de texte care au introdus subiectul în zona academică, ducând astfel la formalizarea acestuia în mediile profesionale.

[101] Stevens, Quentin. *Temporary uses of urban spaces: How are they understood as `creative`?* în International Journal of Architectural Research, vol. 12, nr. 3, 2008, p. 91

Quentin Stevens a realizat o trecere în revista a principalelor studii referitoare la subiect ce au apărut între 1999 și 2012 și punctează o serie de teme recurente sau paliere de similitudine între acestea[102]. Mai recent, colectivul Urban Catalyst, beneficiind de o finanțare din partea Uniunii Europene (este vorba despre programul „Energie, Mediu și Dezvoltare sustenabilă" din cadrul direcției de acțiune „Oraș al Patrimoniului Cultural de Mâine"[103]), a publicat cercetarea[104] desfășurată pe parcursul a doi ani cu concentrare asupra 5 mari metropole europene (Helsinki, Amsterdam, Berlin, Viena și Napoli), analizând, similar cu Stevens, modul de inserție a utilizărilor temporare în spațiul urban vacant, actorii implicați și tehnicile specifice de implantare.

Obiectivul proiectului este explicit punctat de inițiatori: „Zonele reziduale centrale sunt din de în ce mai importante pentru dezvoltarea urbană a orașului european. Revitalizarea acestor spații pierdute este, de regulă, un proces dificil din punct de vedere economic și politic. Cu toate acestea, numeroase realizări neplanificate apar în astfel de zone, de regulă evoluând în spații publice și semi-publice intens utilizate și generează puncte de plecare pentru servicii și afaceri noi.

Aceste utilizări neplanificate se bazează pe modele economice informale, în afara tradiției de proiectare și dezvoltare urbană. Chiar dacă asigură un potențial ridicat pentru dezvoltarea economică și urbană și pentru integrarea și stabilizarea socială, sunt de regulă relocate într-o perioadă scurtă de timp. Scopul Urban Catalyst este de a examina strategiile de utilizare temporară și dezvoltarea de instrumente și metoda care absorb potențialul acestor inițiative în managementul orașului contemporan și în designul urban."

Studiul își propune, astfel, să convingă opinia publică de potențialul unei astfel de strategii atunci când ea este asumată pe toate planurile și în mod special atunci când efectele sunt remarcate, analizate și integrate în strategiile pe termen mai lung. Studiul a reușit să deschidă noi orizontul în subiectul abordat, dezvoltând modele de acțiune și de planificare, integrând potențialul construcțiilor temporare în practica urbană și punând bazele unei arhive oferită ca bază de date pentru specialiștii din toate disciplinele interesate. Principalul succes, deci, este vizibilitatea pe care proiectul a asigurat-o subiectului și răspândirea de care a ajuns să se bucure în prezent.

La nivel european, programul URBAC, parte a European Territorial Cooperation Programme, și-a asumat „facilitarea colaborării între orașe pentru dezvoltarea de soluții integrate provocărilor urbane curente prin networking, prin învățare din experiențele comune, trăgând concluzii și furnizând bune practici pentru a îmbunătăți politicile urbane".[105] Programul

---

[102] *Ibidem*, p. 92

[103] Tr. a: „Energy, Environment and Sustainable Development", Key Action 4 „City of Tomorrow Cultural Heritage"

[104] Oswalt Philipp, Overmeyer Klaus, Misselwitz Philipp, *op.cit.*, p.57

[105] https://urbact.eu/urbact-glance [accesat 01.12.2024]

s-a dezvoltat în 3 faze, cea mai recentă, URBACT III (2014-2020) furnizând datele pentru Strategia Europa 2020. În cadrul acestuia s-a desfășurat proiectul REFILL[106] care a contribuit cu o definire proprie a utilizării temporare, încercând să asigure un vocabular coerent la nivelul întregii Uniuni Europene.

Cercetarea a adunat laolaltă experiențele a 10 orașe partenere[107] în care au fost implementate proiecte temporare în spații urbane neglijate sau abandonate, incluzând și un precedent românesc. Concluziile au fost formulate sub forma unui manual de strategii și intervenții și propune o serie de pași ce pot fi parcurși pentru implementarea unor proiecte similare în alte orașe europene care se confruntă cu problema spațiului neutilizat, abandonat chiar în zonele centrale.

4.4. Orașul *în așteptare*

În dinamica orașelor vor exista, în mod inevitabil, spații goale - lipsite de utilizare și implicit de utilizatori. După cum s-a elaborat anterior, starea de neutilizare este o stare temporară, întrucât factorii interesați și implicați în viața orașului (profesioniști, administrațiile locale, investitori privați etc) și respectiv dezvoltarea firească a mediului urban vor furniza și vor atribui un nou sens spațiului respectiv.

Astfel de spații pot fi numite spații în așteptare, între două utilizări, cea care nu mai este conformă sau nu mai atrage utilizatori respectiv cea care trebuie propusă sau implementată pentru a reintroduce spațiul respectiv în circuitul economic. În această categorie intră spații publice sau private, de dimensiuni reduse sau cu suprafețe mari. Trăsătura comună este lipsa totală a oricărei funcțiuni, fiind abandonate de utilizatorii inițiali și, suplimentar, nu le-a fost încă atribuită o utilizare viitoare; în acest caz, orizontul de timp pentru posibila implementare a unei utilizări temporare este teoretic nelimitat, sau nu poate fi cu certitudine stabilit.

Implementarea utilizării viitoare este întârziată datorită unor procese de planificare urbană lente, controverse și obiecții ferme din partea diverșilor actori implicați, dificultăți de finanțare, sau alte probleme de natură tehnică; în acest caz, există șansa trasării unui orizont de timp mai clar și limitat pentru implementarea unor utilizări temporare[108]. The Intermittent City[109], sintagma introdusă de Faraone și Sarti în 2008, propune realizarea unei rețele urbane de astfel de spații în așteptare, spații cu vocație potențial

---

[106] REFILL - Reuse of vacant spaces as driving Form for Innovation on Local Level

[107] Amersfoort, Athens, Bremen, Cluj, Ghent, Helsinki, Nantes, Ostrava, Poznan și Riga.

[108] de Smet, Aurelie. *The role of temporary use in urban (re)development: exemples from Brussels în Brussels* Studies.General Collection, nr. 72, 2013, p.4

[109] Faraone Claudia, Sarti Andrea. *Intermittent cities, on waiting spaces and how to inhabit transforming cities* în *Architectural Design Special Issue: Cities Dispersal*, nr.78, vol. 1 2008 pp. 42

publică ce pot constitui un oraș paralel, mediu propice pentru schimbare și experiment. Într-o astfel de rețea, spațiile vacante, neutilizate devin noduri atractive pentru elemente de noutate în oraș, fiind catalizatori și atractori de activitate umană și interacțiuni informale.

Utilizarea imobilelor (fie ele terenuri sau construcții) are în general un caracter ciclic, prin adaptare succesivă la o nevoie specifică a utilizatorului. Ulterior sunt exploatate în scopul în care au fost concepute până în punctul în care activitatea întreprinsă nu mai este de interes sau spațiul în sine devine neviabil având ca finalitate abandonarea spațiului sau adaptarea sa la o cerință de utilizare nouă. În cazul unui context economic favorabil, tranziția de la neutilizare la o utilizare nouă se întâmplă într-un timp scurt, fără a avea efecte semnificative asupra orașului, aflat într-o stare de elasticitate economică. Astfel de evenimente contribuie în mod organic la dinamica și regenerarea activităților economice și oferă șansa introducerii unor strategii noi de dezvoltare urbană. Pentru arhitectul german Mirko Pogoreutz, „utilizarea unor clădiri sau spații urban e este subiectul unor cicluri de fluctuație între dezvoltare și disoluție, în cursul cărora au loc momente de tranziție, de incertitudine sau de stagnare.[110]"

Procesul poate fi asemănat cu strategia de utilizare a terenurilor agricole, în faze succesive, ciclice, de utilizare și eliberare a terenului, astfel încât să existe timp pentru regenerarea sa. În agricultură procesul se desfășoară în trei etape. În primele două se alternează culturi diferite iar în a treia terenul este complet eliberat pentru a redobândi proprietăți nutritive. Totodată, din punct de vedere biologic, orice organism are un proces de regenerare celulară (sau cellular turnover) în care ceea ce nu mai este funcțional, sau nu mai are capacitatea de a servi organismul în cadrul proceselor biologice, este eliminat și înlocuit, asigurând astfel continua dezvoltare a organismului și echilibrul funcțiilor sale interne. Rata de eficiență a mecanismului de regenerare ține de sănătatea globală a organismului.

În mod similar, în oraș există o anumită organicitate în procesul de edificare-eliberare a siturilor, proces în care țesutul urban se regenerează și are timp să se adapteze schimbărilor economice, sociale, de planificare care apar în mod inevitabil, atât timp cât există un echilibru între toate părțile sistemului. Societatea (și implicit orașul) poate fi înțeleasă ca „organism progresiv construit pe bază de fluxuri: fluxuri de oameni, fluxuri economice, informatice, tehnologice, fluxuri de interacțiune și de organizare, fluxuri de imagini, sunete și simboluri (...) Fluxuri care sunt expresii dinamice ale proceselor dominate de viața economică, politică și simbolică"[111].

---

[110] Nisenbaum, Marcio. *Temporary uses & Creativity: A study on interim appropriations of urban space in Berlin*, Anhalt University of Applied Sciences, Dessau Institute of Architecture, 2008, p.25

[111] Cupers Kenny, Miessen Markus. *Spaces of Uncertainty - Berlin revisited*, Birkhäuser Berlin-Boston, 2018, p.14

Cauzele principale ale dispariției utilizării țin de o serie de factori politici, economici, tehnologici, socio-culturali și de planificare, detaliați și puși în context în capitolele anterioare. Menținerea stării de neutilizare rezultă din menținerea factorilor inițiali: strategii de planificare insuficient gestionate sau a căror implementare necesită un orizont foarte lung de timp, o ambiguitate în regimul de proprietate, situații de contaminare a terenului, un eventual regim de protecție a imobilului sau a zonei etc. În mod obișnuit, utilizarea temporară nu are timp să se insereze între 2 cicluri distincte, ritmul de derulare al procesului fiind suficient de rapid. Dificultatea apare în cazul orașelor care nu au capacitatea de a reintroduce spațiile neutilizate în circuitul economic la o rată suficient de satisfăcătoare, cele mai frecvente cauze fiind punctate în capitolele anterioare. În aceste situații, cumulul de spații vacante generează o încredere scăzută din partea investitorilor, o imagine nefavorabilă pentru locuitori și o problemă strategică pentru administrația locală. Astfel de cazuri sunt de regulă asociate cu o situație de criză sau de lipsă de viziune pe termen mediu și lung asupra utilizării zonei în cauză.[112]

Durata de timp în care imobilele pot recăpăta o nouă folosință variază în funcție de capacitatea pieței de a oferi alternative, în general fiind identificate următoarele scenarii de reutilizare[113]:

folosire imediată (prin continuitatea activităților inițiale atribuite prin planificare urbană și zonificare funcțională) - specifică situațiilor în care economia și dinamica proprietăților funcționează normal;

conversia imediată (utilizarea continuă însă are loc o transformare funcțională prin adaptare la cerințele imobiliare);

naturalizare (terenul este abandonat în mod voit și este readus la starea naturală);

lipsa de atractivitate funcțională (terenul nu mai atrage utilizare de niciun fel pentru o anumită perioadă de timp).

În cazul terenurilor urbane, procesul poate urma oricare dintre cele 4 căi în perioada post-utilizare, însă gradul de absorbție în ciclul vieții urbane ține de existența unor strategii care să o favorizeze sau de un anumit echilibru al dinamicii economice a orașului. Acolo unde mecanismele urbane sunt active, disponibilitatea unui teren este rapid percepută ca posibilitate de

[112] Bengs Christer, Hentilä Helka-Liisa, Nagy Daniel. *Urban catalysts: strategies for temporary uses - potential for development of urban residual areas in European metropolises. Work package 3 - analysis report*, Centre for Urban and Regional Studies Publications E; Nr. 2, 2002

[113] Earl, Matthews. *An introduction to temporary use: strategic planning in the interim*, Master of Urban and Regional Planning, Michican State University, 2011, p. 2

exploatare și implicit valorificată. Schimbarea funcțională este firească, cu atât mai mult cu cât orașele au nevoie de o reînnoire constantă a utilizării, în mod special în zonele care suferă de pe urma mono-planificării funcționale.

Transformarea unui teren urban cu potențial ridicat într-un spațiu verde, sau naturalizarea voită a acestuia este un scenariu mai rar întâlnit, însă în anumite cazuri poate funcționa tot ca o formă de utilizare temporară, asigurând un confort sporit zonei până la stabilirea unui alt scenariu de utilizare.

Lipsa de utilizare pe termen lung este, însă, generatoare de vid urban sau de spații în așteptare, în sensul în care tendința de condensare a orașelor în zona urbană garantează o reactivare a acestora într-un orizont temporal nedefinit, dar tocmai caracterul nedefinit al acestei neutilizări este ceea ce trebuie adresat. Lipsa de utilizare are riscul de a se auto-perpetua, în sensul în care generează lipsă de atractivitate la o scară mai mare, putând să se transmită sau să se propage și la nivelul imobilelor învecinate. În anumite cazuri, a asigura o perioadă de respiro funcțional unui teren îi poate spori potențialul, sau poate genera pretextul unor studii mai detaliate asupra posibilei sale utilizări. În această ipoteză, utilizarea temporară poate deveni in instrument util în a valorifica un teren concomitent cu explorarea și investigarea unui scenariu potrivit de utilizare pe termen lung.

Numărul în creștere al spațiilor urbane neutilizate poate fi parțial atribuit unei dinamici mai accelerate a terenurilor, a unui funcționalism accelerat, la care orașul are o reacție întârziată sau, simplificând, unor cicluri de utilizare mai scurte. Astfel, în mod evident, existența unui teren vacant este principala cerința pentru a putea avea în vedere utilizarea temporară. Suplimentar, pentru asigurarea unei anumite eficiențe a acestei strategii, este necesar ca utilizarea temporară să nu fie impusă, ci să pornească dinspre utilizator sau să fie susținută de acesta, stabilindu-se cadrul unor beneficii economice, sociale și culturale alternative, mai experimentale și flexibile în relație cu nevoile identificate.

4.5. Tipuri de actori - *cine?*

În cercetarea elaborată de colectivul Urban Catalyst, situațiile și studiile de caz analizate conduc către o serie de factori de mediu (economic, social etc.) și reguli prin a căror coordonare se pot pune bazele potrivite pentru utilizarea temporară[114]:

Cetățenii devin utilizatori temporari ai spațiului urmărind anumite scopuri;

(în linii mari, spațiile neutilizate sunt privite ca resurse nevalorificate la scara economică a orașului și atrag utilizatori pentru micro-activități alternative)

Anumite situri atrag anumite tipuri (specifice) de utilizare temporară;

(adecvarea sitului la utilizare este de multe ori complexă și implică investiții mai substanțiale, prin urmare utilizatorii caută locuri sau spații care sunt apropiate de nevoia identificată)

Utilizările temporare prosperă cu un minim de investiției;

(implementarea vizează strategii low-budget)

Utilizările temporare sunt organizate în rețele și clustere;

(efectul de sinergie se manifestă între mai mulți poli răspândiți în rețea)

Utilizările temporare sunt inițiate de agenți/actori;

(entități care mediază relația între autorități, utilizatori și proprietari, conducând la implementarea proiectelor)

Utilizările temporare sunt laboratoare pentru noi forme culturale și economie.

Proiectele cu caracter temporar reprezintă, deci, un mecanism eficient care își atinge scopul de catalizator și atractor de activitate în spațiile urbane neutilizate. Rolul primar îl au utilizatorii-actori prin capacitatea de a puncta precis o nevoie care va fi adresată printr-o intervenție bine orchestrată, și a cărei implementare vizează explicit îmbunătățirea unor condiții reale din oraș.

---

114 Oswalt Philipp, Overmeyer Klaus, Misselwitz Philipp, *op.cit.*, p.75

Este în primul rând necesară o definire a actorilor implicați pentru a avea o perspectivă mai precisă asupra modului în care poate fi implementată utilizarea temporară în mod concret în revigorarea zonelor ne- sau sub-utilizate, cu atât mai mult cu cât rețeaua de factori implicați poate fi complexă și dezvoltată pe mai multe paliere de activități și provenind din diverse domenii de expertiză. Urban Catalyst identifică o serie de profiluri de utilizatori:

1. Utilizatorii informali - apar spontan și se auto-organizează:

Start-up-uri (aici sunt încadrate afaceri noi, actori cu potențial aport economic);

Categorii sau grupuri sociale defavorizate (persoane neintegrate în circuitul social, refugiați, persoane fără domiciliu etc.);

Activiști

Utilizatorii informali dispun de mai puțină încredere din partea finanțatorilor și a proprietarilor, întrucât în mare parte din cazuri activitățile întreprinse depășesc limitele legale și nici nu pot furniza niciun tip de return financiar proprietarilor de drept. În schimb, utilizatori informali pot atrage un anumit tip de vizibilitate, în special atunci când mobilul acțiunilor ține de sfera culturală, putând fi implicați de utilizatorii formali în conturarea proiectelor de utilizare temporară, mizând pe capacitatea de implementare a celor din urmă.

2. Utilizatori formali - instituții, companii, programe și proiecte culturale

Recent, este tot mai frecventă implicarea actorilor din sfera culturală în proiecte cu dublă valență: pe deoparte utilizează evenimente cu caracter cultural pentru a atrage interesul comunităților creative, iar pe de altă parte de conștientizare a statutului spațiilor urbane nefolosite, în special a clădirilor de patrimoniu. Rolul utilizatorilor formali este cu atât mai puternic cu cât dispun de o vizibilitate ridicată, se adresează unui grup larg de oameni și au capacitatea de a dezvolta o rețea / un cluster de evenimente sau acțiuni similare.

Actorii pot proveni din mediul public, privat sau social și pot avea rol de inițiatori, facilitatori, de coordonatori, de mediatori și de utilizatori[115], fiecare dintre situații generând un set de nevoi specifice, condiționări și direcții de acțiune diferite. O sincronizare a punctelor de vedere este crucială, fiind nevoie de consens și o punte de comunicare eficientă între părți. Grupurile de actori publici includ municipalitățile, consultanții și specialiștii

[115] Bengs Christer, Hentilä Helka-Liisa, Nagy Daniel, *op.cit.*, p. 22

subordonați instituțiilor locale și centrale, în general *decision-makers* cu rol de implementare *top-down*. Autoritățile locale au, în general, un rol primar de facilitatori, deși, în anumite cazuri, rolul lor se poate suprapune cu cel al proprietarului - în mod special când se discută despre proprietatea statului (fie ea publică sau privată).

Uneori statul se implică în astfel de proiecte ca finanțator, cum este situația proiectelor ZZZ în Bremen. În cazul proiectului de revitalizare a cartierului Friedrichshain-Kreutzberg din Berlin, statul a oferit o garanție financiară în fazele inițiale, încurajând proprietarii să se implice și să se angajeze contractual în proiecte. Statul poate astfel diminua obstacolele și aduce laolaltă proprietarii care pot furniza spațiul necesar și utilizatorii interesați în implementarea unui proiect de utilizare temporară.

Într-o situație ideală de deschidere față de potențialul utilizării temporare, municipalitățile ar facilita accesul la proprietățile în gestiune proprie pentru astfel de scenarii, le-ar încuraja prin beneficii pentru proprietarii care manifestă deschidere, ar simplifica procesul birocratic și ar căuta comunicare cu părțile interesate, inclusiv la nivel european. Organizarea de concursuri cu participare deschisă promovând strategii de utilizare temporară este cea mai bună strategie pentru a incorpora inițiative locale în procesul de dezvoltare urbană.

Utilizatorii, locuitorii orașului, cetățenii constituie participarea socială în cadrul proiectelor de utilizare temporară. Aceștia pot acționa independent, însă în cele mai multe dintre cazuri inițiativa socială se coagulează în organisme de tipul O.N.G-urilor, a asociațiilor etc, în momentul în care vor să se rupă de statutul de simplii observatori. În acest caz, statutul lor se transferă - de la utilizator la actor cu rol activ în implementarea proiectului. Implicarea actorilor din acest palier asigura coeziunea socială și diversitatea și poate contribui la propagarea formală sau informală a proiectului și experienței rezultate ca urmare a acestuia.

În anumite cazuri, se poate realiza chiar transferul proprietății de la proprietarul inițial la utilizator, pentru perpetuarea utilizării spațiului atunci când strategia implementată se dovedește a fi extrem de eficientă, însă aceste scenariu este mult mai puțin probabil în cazul unei proprietăți private. În acest caz, scenariul unor „insule deschise"[116] în care proprietarul permite succesiunea mai multor utilizatori, pe termen determinat, poate să îi confere acestuia control asupra posibilităților de exploatare a imobilului, fie el teren sau construcție, reglând astfel nevoia de return financiar sau, în cazul în care cadrul necesar există, statul se poate implica furnizând stimulente financiare proprietarilor cu deschidere față de proiectele de utilizare temporară (este cazul Amsterdamului).Este relevant pentru subiect exemplul oferit de Amsterdam, în mod special în legătură cu strategia de dezvoltare a cartierului Amsterdam Noord. În 2003, (în fazele inițiale de dezvoltare a proiectului de dezvoltare) în urma unui proiect ce a implicat colaborarea Urban Catalyst,

[116] Tr.a.: „open source islands"

a unui colectiv de arhitecți și a municipalității, a rezultat o cercetare asupra modului în care strategia utilizării temporare poate fi implementată în politicile pe termen scurt și mediu ale zonei. Inițiativa a beneficiat de sprijinul municipalității, cu expertiza oferită de Urban Catalyst, dorindu-se un proiect de pionierat în dezvoltarea urbană în care utilizarea temporară acționează ca un „virus benefic"[117].

Rolul municipalității în proiectul din Amsterdam a fost de jucător major însă cu deschidere către ideile noi insuflate de celelalte părți implicate, flexibilizând foarte mult întregul proces. Astfel, municipalitatea a adoptat o abordare care a încurajat utilizarea temporară, alimentând imaginea de mix cultural, rezidențial și locativ a viitorului cartier. În acest scenariu, industriile creative, inițiativele inovatoare devin instrument în proiectare.

Legiuitorii au un rol pe termen mediu și lung, în sensul că pot trasa direcții legislative noi care să permită utilizarea temporară ca mecanism aparte, cu un proces birocratic de aprobare și implementare simplificat. Urban Catalyst lansează o propunere prin care, în cazul în care o proprietate nu este utilizată pentru o perioadă mai lungă de 1 an, ea să devină utilizabilă pentru inițiative publice. Propunerea poate fi contestată, în sensul că atinge drepturile proprietarului asupra propriului imobil. Scenariul ideal implică o bună colaborare a proprietarului dublată, poate, de un proces de avizare simplificat într-un cadru legislativ specific.

Nu în ultimul rând, poate cea mai importantă categorie este reprezentată de proprietar. Fără disponibilitatea și deschiderea acestuia, orice inițiativă poate fi stopată înainte de implementare. Proprietarul poate proveni din sfera publică (cum este de exemplul cazul Amsterdam Noord unde municipalitatea este și proprietarul zonei asupra căreia sau din cea privată. Mobilul principal al implicării acestuia ar putea fi posibilitatea conservării, promovării și popularizării imobilului pe care îl deține, fapt care poate conduce la o creștere a valorii sale imobiliare sau la o creștere a interesului potențialilor cumpărători.

În cadrul studiului Urban Catalyst ce a avut ca obiect utilizarea temporară în Helsinki[118] (oraș cu una dintre cele mai mari rate de creștere a zonei metropolitane din nordul Europei119 ca rezultat al dezvoltării domeniului tehnologiilor informatice), s-a constatat faptul că strategia poate fi utilizată cu succes și în cazul unui context urban cu o presiune imobiliară ridicată și cu un grad scăzut de spații vacante, deci unde se manifestă interes comercial față de spațiile urbane neutilizate.

Particularitatea situației transformă proprietarii de resursă imobiliară în actori-inițiatori, având interesul de a studia modalitățile de ocupare care au cel mai bun rezultat în relație cu utilizatorii. Acest aspect se traduce într-o

---

[117] ***, Proposal for Platform for temporary use on the Northern Banks of the Ij, 2013, p. 7
[118] Oswalt Philipp, Overmeyer Klaus, Misselwitz Philipp, *op.cit., p.* 73
[119] https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_urban_areas_in_the_Nordic_countries [accesat 01.12.2024]

nouă paradigmă a pieței imobiliare, în care cererea are rol central, asigurând în același timp o soluție secundară de mentenanță a spațiilor vacante prin chiriile obținute prin contractare și sub-contractare. Cererea pentru spații mici validează sub-contractarea în sensul că terenurile cu dimensiuni mari pot astfel deveni atractive pentru start-up-uri sau inițiative mici, fără implicațiile financiare care ar decurge din preluarea de către acestea a unui spațiu prea mare.

Helsinki este, astfel, un exemplu important de avut în vedere, în mod special datorită faptului că utilizarea temporară este în totalitate acceptată și promovată, mecanismele care asigură implementarea sunt funcționale și compatibile cu viziunea autorităților locale, a specialiștilor, a utilizatorilor și a dezvoltatorilor imobiliari, astfel încât rata de utilizare temporară ilegală (deci în afara unui cadru formal stabilit contractual) este extrem de limitată spre aproape inexistentă. Cu toate acestea, există o anumită lipsă de flexibilitate legată de caracterul temporar. Majoritatea proiectelor de utilizare temporară acceptate de comun acord de actorii implicați s-au desfășurat pe intervale de timp de până la 10 ani.

Din partea proprietarului poate să apară cea mai puternică opoziție, mai ales în cazul în care acesta supra-evaluează potențialul comercial al spațiului și refuză să îl integreze într-un circuit de utilizare temporară de teama unei mișcări financiare greșite. În acest sens este nevoie de consiliere, de un proiect bine formulat și explicit prin care proprietarul să aibă control sau înțelegere asupra beneficiilor, riscurilor și implicațiilor aduse de o astfel de inițiativă. În general, un angajament contractual ferm și explicit conferă proprietarului o imagine clară asupra orizontului de timp în care terenul va fi utilizat, asupra condițiilor în care angajamentul contractual poate fi întrerupt și asupra beneficiilor directe sau indirecte care îi revin.

Key Agents - Agenția pentru utilizare temporară[120]

Urban Catalyst aduce în discuție, suplimentar față de actorii menționați anterior, o categorie de actori mediatori sau *key agents* care își asumă implicarea constantă până la implementarea proiectului. Acești *key agents* sunt puntea de legătură între actorul primar - proprietarul, utilizatorii și autoritățile și pun bazele cadrului juridic și organizatoric în care se va dezvolta proiectul respectiv. O altă funcție este înțelegerea nevoii și identificarea spațiului potrivit pentru desfășurare acesteia dar, și mai important, construirea rețelei de actori care vor avea rol în implementare. Agenții pot proveni din rândul utilizatorilor prospectivi, dinspre municipalitate sau pot fi chiar proprietarii imobilelor în căutare de utilizare temporară.

În Amsterdam Noord, acest key agent s-a materializat într-o platformă de coordonare a multiplelor proiecte de utilizare temporară, astfel încât implementarea, observarea și administrarea lor să fie un proces

[120] Termeni utilizați în studiile Urban Catalyst.

predictibil și strategic. Obiectivele platformei[121] (organizată sub forma unei Agenții sau a unui Grup de lucru) se concentrau în jurul:

Asigurării unui cadru amplu în procesul de dezvoltare;

Formularea unei strategii coerente, puternice și inovatoare pentru utilizarea temporară pentru a readuce la viață zona;

Constituirea unui sistem de suport organizat, care să aducă laolaltă specialiștii și actorii, dar care să acopere și aspectul birocratic legat de informațiile necesare, acordurile, contractele și documentele specifice.

Agenția pentru Utilizare Temporară (Agency for Temporary Use) a fost un actor cheie în Amsterdam Noord, cu rol executiv, un grup de lucru alcătuit din specialiști cu acces și expertiză în a înțelege complexitatea masterplanului. Scopul principal al acestui grup a fost de a asigura coordonarea între proiectele de utilizare temporară și direcțiile majore stabilite prin masterplan. Rolurile principale[122] trasate la înființare urmăresc:

Rol activ - inițierea de proiecte-pilot.

Agenția poate propune și inițiа proiecte pilot, exploratorii, în acord și subordonate strategiei stabilite la scară mare. Aici se încadrează concursuri de arhitectură pentru propunerea unor clădiri temporare, concursuri pentru propuneri strategice în planificare etc.;

Rol de suport - Înregistrarea și coordonarea inițiativelor

Agenția primește propuneri de proiecte din partea celorlalți actori și urmărește punerea lor în operă în locația stabilită. Mai mult decât atât, oferă suport pentru inițiatori în sensul că asigură baza de informații utile necesare pentru implementare (inclusiv referitor la partea de avizare/aprobare), și pune la dispoziția inițiatorilor o librărie de exemple / proiecte deja implementate cu succes.

Rol de consiliere-mediere - Asigurare de expertiză

Este important de menționat că întregul proces beneficiază de expertiza specialiștilor din toate domeniile conexe (arhitectură, planificare urbană, juridic, economic, social, cultural, de mediu etc). Astfel, Agenția funcționează ca un birou de consiliere, dar mediază și procesele de autorizare, respectiv elaborează un cadru standardizat de contractare, în acord cu posibilitățile și limitările legislației.

---

[121] *Ibidem*, p. 17

122 *Ibidem*, p. 37

Rol strategic

Agenția are rolul de a analiza și a selecta propunerile de proiecte. Pentru a evita situația în care ajunge să fie implementat un proiect cu perspective limitate de succes, un cadru competitiv echitabil este instituit.

În Bremen, organismul omolog Agenției este ZZZ (Zwischen Zeit Zentrale), aflată în gestiunea unei companii private de această dată. Similar, ZZZ susține, urmărește și inițiază proiecte de utilizare temporară în Bremen, proiecte finanțate din bugetul de stat sau cel local. Astfel, organele executive sunt implicate și beneficiază de o comunicare permanentă cu agenția de coordonare. Din poziția de actor cheie privat, ZZZ acționează ca mediator între proprietari și administrație.

Atât actorii independenți, - care vor să implementeze utilizări temporare- cât și autoritățile publice - în căutarea trasării unor reguli pentru implementarea dezvoltării urbane - trebuie să opereze ca tacticieni, în colaborare cu proprietarii, vizitatorii sau utilizatorii spațiului, platformele media. În orașul contemporan în care forțele sunt disipate, iar interesele divergente, colaborarea se dovedește a fi cheia unei acțiuni de succes. Rolul arhitectului respectiv a urbanistului este acela de strateg, agent sau curator[123], colaborând cu utilizatorii în vederea optimizării propunerii și cu autoritățile locale pentru promovarea acesteia. Concret, arhitectul mediază și asigură comunicarea între utilizatori, proprietari și administrația locală.

În linii mari, utilizarea temporară presupune o reglare a mecanismelor de control și un echilibru de forțe între actori, motivat și alimentat de perspectiva unui beneficiu comun, acela al introducerii în circuitul social, cultural și într-o oarecare măsură economic al orașului, un imobil (teren sau clădire) pentru care alternativa ar fi menținerea într-o stare inactivă cu efecte de degradare în timp. Principiul controlului „disipat" depinde în mare măsură de constelația de actori instituită și de natura proprietății[124].

4.6. Spații cu potențial - *unde?*

Concluziile cercetărilor ghidează către două premise majore în identificarea cu mai multă precizie a spațiilor care pot dezvolta cu succes nuclee de utilizare temporară: este vorba în mod particular despre accesibilitatea sitului – relația cât mai directă, sau localizare în zone urbane cu fluxuri constate de oameni – respectiv de accesibilitatea financiară a acestuia – care poate permite apariția unor utilizatori de tipul *start-up*-urilor și a inițiativelor cu finanțare limitată.

Zonele centrale preponderent comerciale, unde caracterul economic primează sunt, de regulă, cele care descurajează inițiativele alternative.

[123] Oswalt Philipp, Overmeyer Klaus, Misselwitz Philipp, *op.cit.* p. 217
[124] *Ibidem*, p.219

Acestea presupun, în mod special, activități care nu sunt neapărat competitive din punct de vedere economic, dar care au o deosebită importanță socio-culturală la nivel local. Pentru supraviețuirea unor astfel de utilizări este necesară activarea unor instrumente specifice în planificarea urbană, în arhitectură și design.

S-a constatat faptul că utilizările temporare funcționează cel mai eficient și sunt integrate mai faci în „intimitatea zonelor centrale (...), acolo unde există viduri sau spațiu disponibil ieftin sau fără cheltuieli. Par să funcționeze deosebit de mine în spațiile limitrofe ale unor zone cu activitate intensă. Totodată, prosperă acolo unde reglementările sunt mai laxe și există o ambiguitate a regimului de proprietate al terenurilor"[125]. Astfel. în funcție de localizarea spațiilor la nivel urban, pot fi activate tipuri diferite de utilizări temporare, adaptate la premisele existente în sit. Se poate avea astfel în vedere o tipologie a utilizărilor central urbane, o alta specifică zonelor periferice etc. La nivel central, unde, de regulă, există o presiune comercială și imobiliară mai mare, dificultatea consta în pătrunderea de noi utilizări, în timp ce în zonele periferice, trebuie acordată o atenție sporită generării de noi fluxuri de utilizatori, mai ales dintre cei pentru care zona nu prezintă niciun interes.

Cu excepția situațiilor în care zonele central-urbane au fost expuse unor procese de deconstrucție și transformare radicală (cum este cazul Bucureștiului afectat de demolările și sistematizările violente ale perioadei comuniste, sau cazul orașelor afectate de bombardamente și război), acestea sunt omogene, cu funcțiuni bine definite și relativ stabile în timp, cu tendințe mai scăzute către fluctuație sau schimbare. Activitățile sunt densificate și generează o atractivitate ridicată pentru utilizatori, care frecventează în număr consistent zona. Intervențiile pot fi ierarhizate în cadrul unui eveniment – intervenții cu rol central în jurul cărora gravitează momente complementare - sau pot fi evenimente nomade, relocate în cadrul orașului.

Pot exista zone cu regim de protecție suplimentar, tocmai datorită caracterului omogen, de nucleu urban, fapt care pe deoparte asigură caracterul specific, însă, pe de alta, descurajează inițiative care ar putea forța aceste limite, aducând elemente de noutate în țesut. În aceste cazuri, utilizările temporare joacă rolul de intensificatori, multiplicând utilizările și oferind posibilitatea generării unor venituri adiționale. Promovarea unor inițiative cu caracter cultural contribuie la diversificarea activităților comerciale sterile, aducând fluxuri noi de utilizatori care altfel nu ar fi frecventat zona

În zonele marginale, periferice, mentalul colectiv nu reține o claritate funcțională specifică, zonele fiind nedefinite din acest punct de vedere, aspect care scade atractivitatea și reduce fluxurile umane. În categoria zonelor cu caracter marginal (din punct de vedere al modului în care sunt

[125] Bishop Peter, Williams Lesley, *op.cit.*, p.214

catalogate de utilizator) se pot regăsi și spații localizate central, însă care sunt percepute ca fiind deconectate de la țesutul adiacent. În aceste cazuri, este cultivat un caracter mai informal, uneori nonconformist în modul în care poate fi utilizat spațiul urban, existând o deschidere crescută către tot ceea ce presupune elemente de noutate.

Perspectivele de dezvoltare sunt deschise și pot aduce laolaltă activități extrem de diverse, uneori contradictorii, însă tocmai aceasta diversitate accentuează și riscul de fluctuații și instabilitatea. Utilizările temporare au rolul de activități – inițiator. Prin multiplicarea unor clustere de utilizare temporară se poate activa fenomenul de place-making, aducând avantaje sociale și economice semnificative comparativ cu scenariul în care se menține statusul curent al acestora.

4.7. Moduri de implementare – *cum?*

Fiind vorba despre o practică emergentă, nu a fost dezvoltată o catalogare precisă a mecanismelor de acțiune. În schimb, într-o serie de state unde utilizarea temporară a avut rezultate și a devenit acceptată ca instrument de lucru, au apărut, în timp, organisme, structuri și proceduri care vin în ajutorul inițiatorilor și utilizatorilor într-o colaborare cu specialiștii și autoritățile. Primul pas este premergător oricărei inițiative concrete și vizează înțelegerea posibilităților oferite de cadrul legislativ în vigoare, stabilirea unei punți de comunicare între actori și investigarea/maparea spațiilor urbane asupra cărora pot fi direcționate proiectele. Pe scurt, este vorba despre adresarea unor întrebări punctuale: „unde?", „cine?", „cum?".

Parcurgerea întregului proces este o acțiune etapizată. Fiind un mod de a acționa în relație directă cu orașul și beneficiarii, succesul este asigurat de capacitatea de simbioză a intervenției cu țesutul urban. O abordare *top-down* poate generaliza și simplifica uneori complexitatea nevoilor pe care le adresează, în schimb abordările *bottom-up* pornesc în primul rând de la identificarea și înțelegerea acestor nevoi. Este importantă înțelegerea situațiilor unde mecanismele implementate au funcționat eficient și au devenit precedente cu potențial de a fi exportate și aplicate și în alte spații urbane. Este de înțeles faptul că nu poate fi vorba despre o strategie-panaceu, însă etapele de mediere între practicile informale și cele formale și negocierea între actori și specialiști sunt aspecte recurente în cadrul oricărei inițiative.

În trasarea unor linii majore de acțiune, Urban Catalyst publică rezultatele unui studiu vast în care sunt urmărite mecanismele implementate de 5 mari metropole europene, fapt ce îl face principala resursă în domeniu. Pe baza cazurilor studiate, rezultă 6 strategii de lucru[126] ce au avut rezultate pozitive, scalabile și exportabile în alte circumstanțe similare. Strategiile cu potențial maxim includ o viziune - proces în relație cu dezvoltarea urbană,

[126] Oswalt Philipp, Overmeyer Klaus, Misselwitz Philipp, *op.cit.*, p.222

în care scopul principal este sincronizarea tuturor etapelor, a celor informale – utilizări temporare alternative - cu cele formale – concursuri, planuri de dezvoltare. Cel mai bun scenariu este cel în care există suport și deschidere din partea actorilor formali pentru experiment și practici informale, cu toate că acestea sunt, în prezent, cazuri mai degrabă excepționale decât uzuale.

Strategiile prezentate în cele ce urmează, extrase din practica dezvoltată de Urban Catalyst, pot fi aplicate într-o succesiune logică (de exemplu, într-o fază incipientă poate fi aplicată strategia de inițiere, în timp ce formalizarea nu poate avea loc decât într-o fază ulterioară), însă se pot desfășura și parțial concomitent. Implementarea unei singure strategii va avea efect incomplet, neacoperind întreaga paletă a necesităților implicite.

Enable = Accesibilizare

Una dintre etapele următoare, accesibilizarea, urmărește în primul rând schimbarea tiparelor și forțarea mentalității publicului față de potențialul unei astfel de strategii. Este vorba despre înțelegerea și vehicularea resurselor disponibile de acțiune, inclusiv din punct de vedere juridic, descoperirea, cartarea și accesul în spațiile neutilizate prin stabilirea unei comunicări între proprietari și potențialii utilizatori. Actorii care pot demara această etapă pot proveni din rândul municipalității, acolo unde practica este însușită în procesul de planificare, de proprietari sau de actorii cheie ca agențiile care promovează utilizarea temporară.

Cartarea spațiilor disponibile în oraș reprezintă un prim contact cu scara fenomenului abandonului urban, aspect care nu se regăsește în statistici și poate, în același timp, aduce laolaltă oameni interesați și cu disponibilitate de implicare. Cartarea nu presupune simpla identificare a acestor spații, ci implică o clasificare multicriterială a caracteristicilor, restricțiilor și potențialului.

Odată cu identificarea siturilor se poate desfășura concomitent o inventariere a părților interesate prin prospectarea rețelelor existente. Având aceste două paliere explorate, se poate începe procesul de atribuire teren-proiect. Urban Catalyst propune un index al capacității de reutilizare a unui sit[127].

În această etapă, detaliile referitoare la program și activitățile ce vor avea loc în spațiu sunt exploratorii, putând fi alterate după etapa de inițiere în funcție de ecourile ce apar ulterior. Un rol particular îl are un organism apărut natural (identificată ca placement agency) în unele dintre cazurile documentate, ce își asumă în această etapă medierea între proprietar și utilizator și care dispune de accesul la o serie de spații neutilizate identificate împrealabil. Această agenție dispune de specialiștii necesari pentru a aborda și aspectele juridice

[127] Reusability Index

de tipul formularea contractelor, obținerea acordurilor și avizelor necesare. Acolo unde municipalitatea exersează în mod curent această practică, pot apărea birouri specializate, integrate la nivelul autorităților locale, care preiau formalitățile birocratice.

Initiate = A iniția

Ulterior etapei de accesibilizare, devine importantă modalitatea strategică de transformare a spațiului prin diferite variante de utilizare temporară și definirea spațiilor ce pot oferi suportul adecvat. Procesul poate fi parcurs fie de la un teren existent căruia îi este căutată o utilizare dar uneori poate fi vorba și despre a acomoda un anumit tip de activitate într-un spațiu potrivit. În acest sens, sunt analizate spații urbane centrale, fără perspectivă de utilizare pe termen mediu și lung și a căror scară depășește scara unor utilizări singulare sau restrânsă ca număr de utilizatori – aceste tipuri de spații au de regulă un flux mai accelerat abandon-utilizare decât cele la scară mai mare, pretându-se unor activități uzuale de tip comercial, economic etc.

Este esențială colaborarea între actori (specialiști, fie ei arhitecți sau urbaniști, asociații și agenții) pentru a pune la punct strategia pe termen scurt și mediu ce va fi pusă în practică. Nu există o rată de succes standard pentru inserția unui anumit tip de activitate temporară într-un spațiu neutilizat, prin urmare strategia de lucru investighează în ce măsură, în cazul particular al sitului studiat, este necesară o mono-utilizare sau se poate propune un mix funcțional. Riscul de incompatibilitate este cu atât mai redus cu cât există o diversitate de activități care au un grad de atractivitate ridicat.

Utilizarea temporară acceptă faptul că abordarea experimentală are asociat un grad de risc, contrabalansat însă printr-o flexibilitate funcțională foarte ridicată. Utilizarea și paleta funcțională ulterioară sunt în mare măsură apanajul utilizatorilor, ca rezultat al motivațiilor individuale, însă pentru coerența demersului trebuie menținută conexiunea cu strategia identificată și asumată în etapa anterioară.

Claim = A revendica

După etapele inițiale de tatonare, de formulare a procesului de lucru și de aducere laolaltă a rețelei de actori implicați, urmează o etapă proactivă, de asumare a inițiativei. Obținerea unui consens asupra utilizării spațiului între proprietari, administrație și inițiatori este de multe ori procesul cel mai delicat, cu atât mai mult atunci când nu există o înțelegere similară asupra modului în care transformarea și utilizarea spațiului respectiv poate să contribuie la o mai bună imagine urbană.

În acord cu premisa amintită în capitolele anterioare, ce aduce în dezbatere șansa spațiilor neutilizate central-urbane, a vidurilor, de a deveni spații alternative, sau spații cu o vocație publică, este adusă promovată intenția de a genera noi impulsuri culturale și sociale spațiilor care devin astfel protejate de o dezvoltare economică exploatatoare.

Dezbaterile publice și transparentizarea procesului joacă un rol foarte important în popularizarea strategiilor de lucru către publicul restrâns (alcătuit din utilizatorii spațiului în sine dar și a spațiilor din apropiere) dar și către publicul larg (încurajând astfel propagarea precedentului spre alte situații asemănătoare).

Coach = A antrena

Utilizarea temporară funcționează sub forma unui sistem de tip rețea, în care realizările precedente contribuie la succesul celor ulterioare, iar expertiza dobândită devine o bază de cunoaștere comună. Totodată, într-o astfel de rețea coexistă mai multe platforme care funcționează pe bază de sprijin reciproc, dar care credibilizează forța și calitatea inițiativelor pe care le promovează.

Mecanismele de sprijin în interiorul unui proiect pot fi strict interne, provenind din rândul membrilor și inițiatorilor, însă există și cazuri în care se externalizează către agențiile cu expertiză sau către organisme superioare, inclusiv către diferitele niveluri ale administrațiilor locale și centrale, în funcție de scara și miza proiectului și atunci când este nevoie de o mediere.

Formalize = A Formaliza

Formalizarea utilizării temporare semnifică o etapă de maturizare a fenomenului și oportunitatea de a folosi această strategie pe termen lung. Reprezintă o acceptare a rolului pe care îl poate juca în orașul contemporan și în abordarea siturilor neutilizat, dar și un moment de la care se poate începe instituționalizarea unor platforme menite sa sprijine această practică.

În această fază a proiectelor, devine necesară monitorizarea și evaluarea acestora, atât pentru a avea o imagine de ansamblu asupra aspectelor care conduc la o acțiune de succes respectiv a riscurilor, dar și pentru a contribui la o bază de date constituită din precedente, ce va servi proiectelor viitoare. Existența unui mecanism de feedback face parte din proiect chiar din faza de implementare, asigurând eventuale rectificări strategice pe parcurs, însă trebuie menținut și ulterior.

Exploit = A exploata

Utilizarea temporară poate deveni o formă de exploatare a potențialului unui spațiu urban, dar poate fi exploatată și în interesul propriu al părților. Proprietarii au interesul da a transforma, prin utilizare temporară, valoarea, accesibilitatea sau vizibilitatea proprietății pe care o dețin, în speranța că aceasta poate atrage utilizări comerciale cu potențial crescut de succes. Pentru oraș, în general, este vorba despre exploatarea unei resurse culturale și sociale care oferă diversitate și dinamism în oraș,

Deși sensul cuvântului este unul predominant cu conotație negativă – și poate fi cazul atunci când, de exemplu, un proprietar forțează mecanismul utilizării temporare în interes strict personal, valoarea sa strategică este de mecanism de colaborare ce asigură beneficii echivalente pentru toate părțile implicate.

4.8. Potențialul strategic al intervențiilor temporare

Analizând multiplele valențe ale proiectelor temporare amintite anterior, rezultă o serie de aspecte relevante în implementarea acestei strategii în orice oraș care se confruntă cu astfel de enclave stagnante, dincolo de discursul teoretic asociat. Astfel, dezvoltarea orașului poate beneficia de pe urma intervențiilor cu caracter temprar. În tandem cu planurile strategice cu orizont lung de implementare, utilizarea temporară a început să fie folosită ca mecanism de investigare a potențialului mai puțin intuit al spațiilor urbane neutilizate, la o scară foarte apropiată de utilizatorul spațiului urban.

Reactivare economică

Valoarea economică ce decurge din implementarea strategică a utilizării temporare nu este cea implicită, concretizată în câștigul financiar obținut de părțile implicate. Una dintre premisele utilizării temporare este tocmai acceptarea unor beneficii materiale și economice reduse și canalizarea resurselor în scopul activării spațiilor neutilizate. Investiția redusă în proiecte este tocmai garantul unei mai implicări mai diversificate și active a inițiatorilor și utilizatorilor.

În schimb, valoarea economică este rezultatul vizibilității și schimbării atitudinii pe care o utilizare alternativă o produce în rândul unor viitori investitori de exemplu, într-un spațiu altfel inactiv. În cazul spațiilor care nu coagulează activități, utilizatori și respectiv interes, potențiala valoare economică a spațiului rămâne scăzută, având impact inclusiv asupra șanselor proprietarului de a obține beneficii de pe urma sa, împiedicând în anumite cazuri degradarea progresivă.

Cu un minim de investiție și prin proiecte complementare, spațiile neutilizate pot beneficia de o calitate mai bune în exploatare, putând fi reintroduse ulterior în circuitul economic. Utilizarea temporară nu este un panaceu, însă folosită strategic poate atrage și crea locuri de muncă noi și poate furniza spațiul necesar în acest sens, poate genera incubatoare sociale și culturale în care anumite nișe profesionale îți pot găsi cu mai mare ușurință un loc.

Participativitate

Spațiile neutilizate funcționează ca viduri în rețeaua socială a orașului. Acolo unde nu există activitate nu există oameni iar lipsa oamenilor și a fluxurilor anulează interesul pentru utilizare. Crearea sau întărirea conexiunilor sociale, solidarizarea comunităților și o bună incluziune

sunt premise pentru utilizarea temporară. Dată fiind posibila utilizarea a vidului urban ca spațiu public alternativ, se pot pune bazele unor noi tipuri de comunicare în oraș, într-o paletă largă de la informal la formal, diversitate pe care spațiul public nu o atinge și nu o întreține în aceeași măsură.

Totodată, există anumite grupuri în orașe care, în majoritatea cazurilor, nu dispun de resurse financiare substanțiale și nici nu dispun de suficientă vizibilitate. Este în special cazul activităților provenite dinspre industriile creative, artiști, mici *start-up*-uri și afaceri care coagulează în general comunități efervescente și active. Utilizarea temporară se poate adresa unor astfel de grupuri, oferind infrastructura necesară dar și o mai bună poziționare a lor în relație cu orașul contemporan. În toate marile orașe europene, arta este un domeniu cu atractivitate ridicată pentru turiști, astfel că asigurarea unor platforme alternative contribuie și la sporirea interesului turistic al zonei.

O altă posibilă direcție în care utilizarea temporară poate contribui la o calitate mai bună a factorului social în oraș este prin oferirea unor spații de lucru cu grupurile defavorizate, în afara instituțiilor în care această activitate se desfășoară în mod convențional. Inițiativele de tipul centrelor de zi pot beneficia de pe urma utilizării temporare a spațiilor altfel neutilizate, cu atât mai mult cu cât domeniul asistenței sociale nu este unul care beneficiază de finanțări sau de fonduri substanțiale.

Alternative sustenabile pentru oraș și mediu

Este consacrat deja exemplu promovat de HighLine în New York în care spațiul abandonat al fostelor linii de cale ferată din Manhattan a fost transformat într-un nou spațiu public, un traseu ce integrează spații verzi acolo unde în mod normal nu ar fi putut exista. Succesul proiectului este uriaș, asigurând, pe deoparte, o nouă infrastructură socială pentru zonă, atrăgând noi utilizatori și atenuând efectul gentrificării, dar și ca inserție de spațiu verde într-o zonă altfel complet minerală.

Chiar dacă numai temporar, utilizarea spațiilor ca grădini urbane, platforme pentru agricultură urbană sau pur și simplu ca parcuri miniaturale poate contribui semnificativ la calitatea locuirii în zonă. În multe dintre cazuri, vegetația a evoluat în mod spontan în intervalul de timp în care spațiul nu a fost utilizat, această naturalizare spontană putând fi conservată în măsura în care contribuie la diversificarea și atractivitatea spațiului urban.

În orașul contemporan în care spațiul verde este insuficient raportat la numărul populației, acest scenariu poate fi valorificat ca alternativă

temporară, sub forma unei rețele de micro-spații verzi, enclave ce ar putea funcționa într-o rețea la nivelul întregului oraș. Utilizarea alternativă caută noi strategii prin care orașele pot dezvolta oportunități de a optimiza resursele. Spațiile neutilizate pot contribui la viitoarele orașe „smart", contribuind la reducerea poluării, inclusiv reducerea celei sonore.

Noi platforme culturale

Reactivarea culturală a spațiului urban, prin organizarea de evenimente temporare, festivaluri, expoziții este un mod alternativ de a atrage atenția asupra unor spații cu un foarte mare potențial dar care din diferite motive sunt neglijate de proprietari sau ignorate de investitori. Sectorul cultural este unul în general neglijat, însă recent do serie e organizații sau actori privați se orientează către explorarea potențialul cultural al spațiului urban vacant.

Prin folosirea unor clădiri de patrimoniu abandonate ca loc de desfășurare a evenimentelor culturale, sau prin adaptarea unor terenuri nefolosite la festivaluri și utilizări alternative, se generează plus valoare la nivel urban, cu atât mai mult cu cat astfel de resurse nevalorificate se găsesc în zone centrale, cu accesibilitate ridicată, dar care, prin natura lor, nu necesită un aport financiar deosebit.

Utilizarea temporară poate readuce în atenția publicului clădiri extrem de valoroase dar care se găsesc în afara circuitului social și cultural al orașului. Este readusă în discuție semnificația patrimoniului istoric și cultural, importanța sa pentru imaginea urbană și pot fi identificate noi strategii prin care astfel de spații să își găsească o nouă poziție și funcție în cadrul țesutului urban. Orașul are deci, rezerve mai puțin vizibile sau ofertante la prima impresie, dar care pot beneficia de pe urma unei abordări alternative.

Dincolo de potențialul lor economic, social, cultural sau ecologic, astfel de spații sunt rezerve neutilizate, enclave de utilizare inovatoare a spațiului urban, asupra cărora este necesară o aplecare într-o optică nouă a profesioniștilor și a potențialilor actori. Interogarea nevoilor orașului se poate face astfel chiar în teren, cu flexibilitate și deschidere către ceea ce nu e neapărat convențional. Punerea în balanță cu alternativa, respectiv cu starea de fapt în care se găsesc multe dintre zonele astfel identificate chiar în centrul orașului, furnizează de fapt principalul argument pentru deschiderea către experimental în abordarea strategică a orașului contemporan.

Arhitectura și proiectele temporare joacă un rol important în oraș - acomodează experimentul și inovația și adaptează nevoile identificate la resursele disponibile și neutilizate. Oferă platforma necesară pentru noi rețele și dinamici de co-dependență și comunicare în țesutul

urban social. Implementarea utilizărilor alternative activează ierarhii noi între actori, utilizatori și oraș, echilibrând mecanismele de control. Proprietarii și utilizatorii devin furnizori de servicii și soluții, contribuind la menținerea și vizibilitatea spațiilor neutilizate.

Pot fi implementate noi strategii de interacțiune cu părțile interesate, aducând laolaltă o paletă largă de utilizatori. Este furnizat astfel feedback sub forma unor soluții noi în spațiul urban, ce pot fi utilizate de municipalități și implementate în proiecte viitoare. Pot rezulta astfel modele sustenabile de management, cu o implicare mai bună a comunităților și oamenilor. Cazurile anterioare, implementate deja în marile orașe europene, servesc ca punct de plecare în înțelegerea aspectelor ce pot fi implementate în orașe cum este Bucureștiul, un oraș traumatizat de intervențiile din perioada comunistă, dar care, similar cu Berlinul, poate apela la aceste resurse de spațiu urban pentru a inova, a experimenta și a găsi noi strategii de lucru.

Replicarea intervențiilor temporare

Una dintre particularitățile și elementele de potențial amintite anterior referitoare la interstițiile urbane este diversitatea scărilor la care acestea pot fi regăsite în orașul contemporan. Pentru a inversa relaționarea dificilă instituită între aceste spații și țesutul învecinat este necesară definirea unor instrumente care să aibă flexibilitate în adresarea disfuncțiilor, în mod particular prin posibilitatea de scalare și adaptare în funcție de situația identificată în oraș.

Intervențiile temporare au avantajul de a opera de la scara obiectului de arhitectură izolat, concretizat în obiecte de design adaptiv inserate punctual, la scara unor procese formative ample, constituite în rețea. Astfel, utilizarea temporară poate fi integrată unor procese ample de regenerare urbană, dar, în egală măsură, poate genera un astfel de proces prin intervenții minime, într-o abordare *bottom-up*. Constituind inițiativele într-un model organizat spațial, prin aportul principiilor designului cvadri-dimensional, scalabilitatea utilizării temporare poate fi transpusă atât spațial-teritorial, cât și pe palier temporal. Mecanismul poate funcționa cu intervenții intermitente, concentrate asupra unui eveniment particular în raport cu situl, intervenții recurente, cu continuitatea sau discontinuitatea caracterului funcțional, sau intervenții cu continuitate temporală.

În toate ipostazele identificate, utilizarea temporară rămâne un instrument cu durată limitată, putându-se substitui, odată cu atingerea obiectivelor stabilite inițial, cu activități mai stabile, dar mai bine fundamentate în relație cu necesitățile socio-economice și culturale ale spațiului respectiv. Deși nu este întotdeauna posibilă

o predicție sau o estimare clară a efectelor și a soluțiilor[128] care pot proveni dintr-un astfel de demers, stăpânirea scărilor multiple este unul dintre principalele argumente care validează mecanismul utilizării temporare. Definirea unui obiectiv clar în raport cu scara temporală și spațială poate asigura o inserție benefică a componentei funcționale și o implementare de succes al procesului de design și planificare.

[128] Szaton, Karolina Marta. *The temporary use as a strategy for transforming the space of contemporary cities. Space transformations supported by the purposeful application of temporary use, based on a case study*, în Miscellanea Geographica – Regional studies on development, vol. 22, nr. 4, 2018, p. 2

5
Reactivarea interstițiului urban prin intervenții temporare.

Intervențiile cu caracter temporar reprezintă o modalitate de abordare strategică a interstițiului urban ce mizează pe implementarea rapidă dar și pe capacitatea de activare pe termen scurt și mediu a unor situri urbane neutilizate, ca resursă pentru elaborarea strategiilor de regenerare pe termen lung. Prin caracterul temporar se poate asigura și cultiva diversitatea utilizărilor și o permanentă mobilitate a acestora de la un spațiu disponibil la altul, poate atinge deziderate ne natură sustenabilă prin caracterul reversibil al intervențiilor și prin integrarea elementelor de sustenabilitate în cadrul proiectelor, accelerează potențialul de reactivare economică a unor spații altfel complet neproductive și nu în ultimul rând, contribuie la o nouă dinamică socială prin catalizarea implicării comunitare. Totodată, este o formulă de răspuns contextual, particularizat de la un spațiu la altul, cerință importantă atunci când sunt abordate zone cu puternică încărcătură istorică, sau în care este prezent patrimoniul arhitectural.

Readresând dihotomia temporar-permanent, poate fi concluzionat că orașul în sine este un organism efemer, în care permanența este mai degrabă o stare iluzorie decât o realitate concretă. În această paradigmă, arhitectura trebuie să devină, la rândul ei, o prezență maleabilă, un cumul de răspunsuri simultan posibile și valabile la o întrebare cu multiple declinări.

Arhitectura temporară intrigă prin alăturarea aproape oximoronică a celor doi termeni. De-a lungul secolelor, printre dezideratele principale ale oricărui obiect arhitectural se regăsea abilitatea acestuia de a rezista timpului (firmitas), traversând dincolo de orizontul limitat al existenței individuale. Arhitectura traducea funcția simbolică a mesajului politic sau socio-cultural, concretizate în capacitatea unei culturi de a edifica repere în timp. În prezent, o astfel de funcție trebuie plasată în contextul unei societăți în continuă transformare, prin urmare temporaritatea a devenit un deziderat în sine, dar și un mecanism de adaptare a orașului la noi cerințe.În acest sens, devine important de adresat caracterul neconvențional din punct de vedere al lipsei definirii temporale dar si a lipsei de delimitare funcțională a obiectului arhitectural (ca răspuns contextual, contemporan, la utilitas). Arhitectura poate fi, în acest sens, un facilitator sau o platformă asupra căreia acționează nevoile specifice ale utilizatorilor, atribuindu-i astfel sens și utilitate. Mai mult decât atât, existența unei infrastructuri arhitecturale ce nu dictează utilizarea devine un element de sustenabilitate în relație cu orașul. Gesturile permanente de edificare pot uneori aduce deservicii spațiului urban în care se inserează, mai ales în lipsa unor studii ce ar furniza concluzii clare asupra nevoilor imediate ale utilizatorilor.

Această categorie de intervenții se conturează, deci, ca gesturi arhitecturale cu final deschis. Caracterul temporar al utilizărilor unui spațiu sau, mai concret, lipsa dictării unui mod de utilizare convențional reprezintă un mecanism experimental care poate furniza răspunsuri unor situații conflictuale pre-existente în țesutul urban. Caracterul temporar se manifestă într-o paletă de tipologii, transpuse arhitectural, în funcție de expresia caracterului temporar:

Arhitectura ca platformă;

Arhitectura perisabilă;

Arhitectura în transformare;

Arhitectura nomadă;

Arhitectura pop-up.

În cele ce urmează sunt discutate succint proiecte implementate recent, ce ilustrează atitudini diferite referitoare la problematica arhitecturii temporare. Acestea pot fi înțelese ca direcții de intervenție în situri destructurate, uneori fiind articulate cu spațiul în care se inserează, alte ori provocând contraste și devenind prezențe vizibile, tocmai pentru a contribui la conștientizarea statutului spațiului urban neutilizat.

5.1. Arhitectura ca platformă*

*obiecte arhitecturale cu caracter permanent, însă a căror expresie facilitează utilizări și funcțiuni diferite, care se pot schimba de-a lungul timpului

Particularitatea intervențiilor în țesuturi urbane destructurate conduce către utilizarea unor gesturi arhitecturale care adresează în mod neconvențional o situație urbană neconvențională. În acest sens este relevantă situația particulară a orașului Belgian Molenbeek-St-Jean, un oraș de tradiție romano-catolică cu o istorie recentă caracterizată de apariția unor comunități diverse de imigranți și implicit a unei efervescențe etnice specifice, fragmentate. Acest fundal socio-cultural este suprapus unui țesut urban dens, tradițional, pe alocuri întrerupt de existența unei rețele de parcuri-buzunar[129]. În acest context, municipalitatea a solicitat o soluție pentru revitalizarea unui spațiu interstițial, amplasat într-o zonă stigmatizată a orașului. Spațiile neutilizate fac parte din identitatea cartierului, fiind de cele mai multe ori evitate de către locuitori. Intenția municipalității face parte dintr-o serie de intervenții menite să exploateze potențialul siturilor de acest timp, în beneficiul comunității. Administrația locală s-a angajat, începând cu 2011[130], într-un amplu proiect de conturare a unei rețele de spații verzi, continue, înglobând în acest demers și spațiile interstițiale neutilizate. Intervenția a fost fundamentată prin faptul că astfel de spații sunt numeroase și constituie o rețea la nivelul țesutului urban, putându-se transforma într-o rețea de spații urbane noi.

În acest sens, într-un spațiu localizat în apropierea unei biserici, a unei școli și în relație cu o zonă rezidențială, proiectul *Structure and Garden*, propus de colectivul Landinzicht, BAUKUNST și Util reprezintă o structură ce acoperă spațiul neutilizat dintre clădiri și oferă o platformă pentru desfășurarea de evenimente în aer liber. Proiectul reușește, printr-o intervenție punctuală - generarea unui spațiu acoperit - să adreseze un spațiu neutilizat aflat într-un țesut destructurat, retrasând demarcarea între public și privat. „Neutralitatea proiectului atinge ipoteza non-definirii funcționale a acestui spațiu public, garantând astfel poli-valența și reversibilitatea utilizării în scopul asigurării unei platforme durabile pentru oraș"[131]. Este de remarcat și ambiguitatea tipologică a spațiului, ambiguitate transpusă și în lipsa mobilierului urban - conducând către idea flexibilității funcționale - „nici curte, nici patio, nici parc, nici grădină - un spațiu «al tuturor probabilităților» ce își are originile în grădinile rezidențiale închise și reînvie bine-cunoscutul model istoric al «hortus ocultus»"[132]. Proiectul a fost îmbrățișat de comunitate, adăpostind în mod frecvent activități cu caracter temporar, inițiate de utilizatori.

---

[129] Tr.a.: „pocket parks".

[130] https://environment.brussels/state-environment/report-2011-2014/green-spaces-and-biodiversity/focus-green-network [accesat 01.12.2024]

[131] https://miesarch.com/work/3379 [accesat 01.12.2024]

[132] *Ibidem*

5.2. Arhitectura perisabilă*

*obiecte arhitecturale care utilizează materiale menite ce pot fi reciclate sau reutilizate în alte proiecte ulterior

Sustenabilitatea reprezintă un deziderat implicit în contextul crizei de mediu cu care ne confruntăm în prezent. Această calitate a arhitecturii se poate manifesta sub forma unei preocupări față de fondul construit existent, o aplecare către reabilitare, conversie, refuncționalizare. În același timp, sustenabilitatea poate fi parte integrată a unor proiecte cu durată de viață limitată însă care prin materialele utilizate, prin modul de punere în operă nu solicită resurse noi, folosind-le pe cele existente. Astfel de obiecte arhitecturale, spații cu scară redusă însă abil inserate în țesutul urban destructurat pot contribui la dezbaterea publică referitoare la statutul spațiului neutilizat și conduc către conștientizarea existenței acestui fenomen în oraș, în mod particular în zonele centrale, active și complexe din punct de vedere al activităților și dinamicii sociale.

Un astfel de scenariu este cel al proiectului *Types of spaces* realizat de colectivul Palma + HANGAR în Logroño, Spania. Situată la limita dintre proiect curatorial, instalație și arhitectură, intervenția explorează un spațiu îngust, rezultat între două clădiri și neutilizabil în alte scenarii curente propunând transformarea sa într-o succesiune de camere deschise. Instalația a fost realizată cu ocazia Festivalului International de Arhitectură și Design din Logroño (ce aduce în discuție teme ca spațiul public, sustenabilitatea prin materiale și proces). Orașul ca bun comun, ca suport al vieții comunităților și indivizilor în egală măsură, devine tema unor instalații sau spații arhitecturale cu caracter temporar, implementate pe durata limitată de timp în care se desfășoară festivalul. Ca parteneriat între municipalitate, actori privați și utilizatori, festivalul și implicit intervențiile punctuale reușesc să atragă atenția asupra unor realități neglijate sau prea puțin conștientizate în oraș – spațiul degradat, spațiul neglijat, spațiul public – aparența și prezența lui – etc. Prin intermediul obiectelor inserate în oraș și al dezbaterilor, conferințelor, tururilor ghidate și al celorlalte evenimente desfășurate în cadrul festivalului Concéntrico, publicul devine parte în procesul de transformare a orașului.

În mod particular, proiectul *Types of spaces* face apel la tectonica arhitecturii temporare, prin utilizarea unui material banal, ușor accesibil și reutilizabil în momentul demontării - cărămida recuperată. „Aceste spații programatic generice dar specifice din punct de vedere spațial sunt realizate din cărămidă termo-rezistentă de 30 x 30cm ce conferă proiectului familiaritate datorită statutului atât de tipic în imaginarul colectiv."[133] Proiectul reprezintă, astfel, o reverență față de contextul în care se inserează – o fabrică de tutun, un exercițiu referitor la definirea sustenabilității în spațiul construit și, în egală măsură, un scenariu de utilizare pe termen definit prin transformarea unui spațiu privat în spațiu pentru public.

[133] https://concentrico.es/en/types-of-spaces/ [accesat 01.12.2024]

5.3. Arhitectura în transformare*

*obiecte arhitecturale care pot suferi transformări sub efectul mediului, utilizatorilor, evenimentelor;

Arhitectura poate căpăta expresii diferite, devenind astfel adaptabilă și receptivă în raport cu contextul atunci când este rezultatul unei gândiri orientate către flexibilizarea mediului construit. Transpunerea acestui concept în proiect poate consta în realizarea unor spații ce invită la interacțiune, care pot fi particularizate și transformate de utilizator, temporare atât prin durata de viață cât și prin caracterul versatil. Un exemplu în acest sens poate fi proiectul *LentSpace* realizat de Interboro Partners în New York , proiect descris de autori ca „spațiu dedicat artei și o grădină de sculptură"[134]. Terenul care reprezintă obiectul intervenției este un spațiu privat, însă proprietarul a pus la dispoziție spațiul pentru o realizarea unei amenajări cu caracter temporar, o platformă adaptabilă, versatilă, menită să adăpostească expoziții de artă contemporană, contribuind în același timp la reanimarea unei zone fără utilizare și fără perspective de dezvoltare pe termen lung.

„Fiind un proiect temporar, cu un buget mic de implementare, *LentSpace* a fost conceput ca activitate intermediară, pentru a anima un sit vacant, în așteptare, oferind astfel un model nou de utilizare a spațiului din întregul oraș."[135] Proiectul a fost inițiat de Lower Manhattan Cultural Council, implicând, deci, actori din sfera publică, dar și entități private, în beneficiul ambelor părți. În raport cu tema de proiectare, care a solicitat delimitarea perimetrală a terenului, proiectul a propus un mobilier urban mobil, cu rol dublu: pe deoparte separă spațiul public de spațiu privat, atunci când este cazul însă, pe de altă parte, poate fi repoziționat de utilizatori creând astfel o suită de spații publice ce funcționează împreună. Abordarea este inovatoare întrucât exploatează limita dintre spațiul public și cel privat ca element scenografic, oferind o alternativă la împrejmuirile deranjante vizual ce apar inevitabil pentru a descuraja apropierea terenurilor neutilizate. Astfel, delimitarea devine o declinare a spațiului public și, simultan, un spațiu de expunere cu scenarii multiple de utilizare. Fiind rezultatul unui parteneriat deschis între actori, proiectul reușește cu mijloace modeste să ofere o soluție de transformare a unei realități recurente în marile orașe (terenuri în așteptarea unor investiții mai substanțiale, în zone centrale, neutilizate și care generează o imagine dezolantă) într-un scenariu ce poate fi adaptat și implementat cu ușurință. Totodată, clădirile din vecinătate ajung să beneficieze de un spațiu ambiental plăcut iar terenul în sine devine mai atractiv pentru potențialii investitori.

Mai mult decât atât, fiind vorba despre un obiect modular, ușor transportabil ce poate fi relocat în alte locații, este adresată și componenta sustenabilității mediului construit, în scenariul obiectului arhitectural temporar prin relocare.

---

[134] https://www.interboropartners.com/projects/lentspace [accesat 01.12.2024]
[135] https://www.interboropartners.com/projects/lentspace [accesat 01.12.2024]

5.4. Arhitectura nomadă*

*obiecte arhitecturale care nu sunt fixe, nu se adresează în mod particular unui anumit spațiu, pot fi dezasamblate cu ușurință și remontate, ulterior în același loc, sau în locații diferite

Obiectul arhitectural poate să reprezinte o abstracție în raport cu contextul, un exercițiu expresiv cu rol de reper sau de atractor pentru activități ce implică publicul. În acest scenariu, arhitectura este un exercițiu liber, cu puține limitări sau condiționări, înglobând proiectul curatorial, proiectul artistic și manifestul. Întrebările și căutările inerente pot fi astfel adresate în repetate rânduri, în raport cu spații sau amplasări diferite, uneori căutând să sfideze sau sa incite, dar întotdeauna generând reacții.

Un astfel de proiect este *Circo aéreo*[136], realizat de KOGAA în cadrul Festivalului International de Arhitectură și Design din Logroño. Proiectul ilustrează direcția asumată de arhitecți în raport cu spațiul urban neutilizat sau utilizat impropriu, mai exact aceea de a popula astfel de locuri cu obiecte arhitecturale care pot avea impact pozitiv asupra utilizatorilor, asupra mediului și a comunităților cărora le sunt destinate. Cercetând problemele orașelor legate de schimbările climatice, proiectul provoacă, în mod activ, funcțiile spațiilor publice.

Amplasat în acest caz într-un sit rămas neocupat, utilizat în mod curent ca parcare, însă proiectat ca obiect nomad, pavilionul aduce în atenție spațiile minore, oferind un suport pentru evenimente, socializare și loisir. Reactivarea acestora presupune, în primul rând o detașare față de presiunea convenționalului, prin scenarii de utilizare alternative, orientate către public.

Ca în majoritatea exemplelor studiate și amintite anterior, o temă importantă ce nu poate fi disociată de conceptul major de arhitectură temporară este componenta sustenabilă. Pavilionul este conceput pentru a fi ușor relocat, materialele utilizate pentru realizarea volumului gonflabil (ce servește ca panou de proiecție dincolo de a fi o prezență de tip landmark) sunt provenite dintr-o utilizare anterioară.

[136] https://www.designboom.com/architecture/kogaa-circo-aereo-inflatable-ring-installation-empty-urban-spaces-01-31-2021/ [accesat 01.12.2024]

5.5. Arhitectura pop-up*

*se adresează unui eveniment unic sau într-o relație foarte directă cu un sit/ context; intenția temporară este asumată prin proiect;

O altă expresie a caracterului temporar este asumarea existenței limitate a obiectului arhitectural, sub forma unui moment unic cu un rol foarte precis și de cele mai multe ori într-o relație directă cu contextul. Astfel de scenarii pot îngloba principii ale sustenabilității, însă principala lor calitate o reprezintă ancorarea în realitatea, condiționările și particularitățile locului căruia i se adresează.

Un astfel de proiect este *Brugge Diptych*[137], o inserție temporară într-un sit istoric, protejat din Bruges. Parte a Trienalei de arhitectură Bruges 2021, pavilionul dezvăluie forma urbană, pe care o pune în valoare într-o manieră contemporană, reinterpretând calitățile fondului construit existent. Principala dezbatere pe care o lansează se referă la statutul spațiilor ascunse în zona centrală, veche a orașului, implicit la modul în care se trăiește într-un astfel de context urban protejat.

Trauma urbană reprezintă o temă centrală: orașul în forma experimentată în prezent este acumularea unor momente istorice, a unor fenomene sociale și culturale și, nu în ultimul rând, a voinței politice. Imaginea urbană poate disimula continuitatea, însă astfel de evenimente generează urme ce pot fi identificate la o privire mai atentă. Pavilionul pune în paralel identitatea istorică a orașului cu sărăcia, lipsa de siguranță sau marginalizarea comunităților.

Amplasat peste un canal abandonat, pavilionul propune o reflecție asupra continuității mediului construit, a permanenței sale în raport cu obiectul efemer, printr-o inserție autonomă dar în același timp mimetică în raport cu contextul. Relația cu situl protejat se concretizează în tensiune, o apropiere subtilă față de existent, dar și prin modul în care plutește deasupra apei, pe o platformă mobilă, autonomă. În mod similar cu instalația *The Stairs to Kriterion* propusă de MVRDV din Rotterdam[138], proiectul expune noi moduri de lectură a orașului, interogarea permanenței și a capacității țesutului urban vechi, de a răspunde nevoilor contemporane.

Forma arhitecturală nu oferă în mod concret un răspuns în cazul sitului din Bruges, ci mai degrabă evidențiază posibilitățile multiple de a reimagina orașul, punând în valoare identitatea existentului ca resursă pentru viitor. Caracterul temporar al intervenției, în opoziție cu fondul construit înconjurător, oferă un instrument de lucru, un scenariu care nu urmărește permanentizarea, fiind doar una dintre posibilitățile de a opera în siturile protejate. Prin asumarea potențialul eșec se construiesc concluzii viitoare sau

[137]https://www.archdaily.com/974859/brugge-diptych-pavilion-para[accesat 01.12.2024]

[138]https://www.mvrdv.com/projects/238/the-stairs-to-kriterion[accesat 01.12.2024]

premise mai solide pentru ce ar însemna arhitectura într-un astfel de loc, fiind mai degrabă o scenografie exploratorie.

Spațiul public capătă, astfel, valențe noi, putând exista în cele mai improbabile locuri atât timp cât are capacitatea de a atrage noi utilizatori, de a furniza platforme pentru viața socială a orașului, chiar dacă pe o perioadă limitată de timp. Precedentul funcționează ca un catalizator, deschizând drumul către alte scenarii exploratorii.

Instanțele posibile ale caracterului temporar, reunite în proiectele analizate anterior, reprezintă direcții posibile de acțiune în interstițiul urban. Dincolo de a fi exhaustive, sau de a genera rețete și răspunsuri absolute, ele formulează o serie de moduri de a opera prin arhitectură temporară în încercarea de a readuce în discuție statutul spațiului urban neutilizat. Reversibile, adresând problematica sustenabilității mediului construit în forme diferite, aceste intervenții propun explorarea funcției de bază a orașului, aceea de a oferi spații publice de calitate, în scenarii alternative sau improbabile.

Atunci când imaginea orașului are de suferit, experiența spațiului urban devine fragmentată, identitatea locurilor se pierde intervenind o permanentizare a stării de gol. Într-un oraș în care interstițiile urbane apar prin traume la nivelul țesutului urban, prin intervenții brutale, instrumentele de lucru uzuale vor deveni, implicit, insuficiente. Astfel de spații rezultate sunt dificile, sunt asimilate lent de oraș în mod natural, resping planificarea abstractă și presupun o atitudine paliativă, o raportare specifică de la un caz la altul.

Mai mult decât orice alt scenariu, dar fără a ignora vocația finală a spațiului neutilizat – aceea de a fi reintrodus în circuitul urban -, arhitectura temporară funcționează ca formă de curatoriat aplicat la scara orașului. Industriile creative, evenimentele de tipul expozițiilor, festivalurilor sau a bienalelor de arhitectură sunt facilitatori: oferă resursele necesare accesului la spațiu, aduc laolaltă comunitatea, profesioniștii, administrația locală și proprietarii și generează schimbare în modul de raportare la spațiul urban.

6
Concluzii. Mecanisme de intervenție

Capitolul precedent a condus către formularea unor tipologii de intervenții arhitecturale cu interpretări diferite ale caracterului temporar ce pot fi considerate direcții în regenerarea interstițiului urban. Pornind de la identificarea unei stări de fapt a orașului contemporan, transpusă în dificultatea metabolizării unor spații sau locuri devenite redundante, lucrarea de față propune în primul rând o schimbare de paradigmă în modul în care astfel de spații pot fi percepute premergător oricărei intervenții dar conturează și o serie de atitudini și abordări complementare.

Multiplele condiționări de natură tipologică, spațială, socială, economică și juridică a acestor spații le-au menținut într-o stare de așteptare. Până la reintroducerea în circuitul productiv urban, aceste spații au fost neglijate și au generat în timp un fenomen specific caracterizat de abandon, lipsă de întreținere, marginalizare. Ele nu funcționează în raport cu vecinătatea, sunt rupturi în unitatea fluxurilor și generează falii între grupuri și comunități ale orașului.

Din acest punct de vedere, este necesară elaborarea unui instrumentar specific, a unui mecanism de lucru care pornește de la identificarea spațiilor neutilizate și ghidează orice inițiativă către implementare, reafirmând capacitatea intervențiilor temporare de a genera interes și preocupare pentru astfel de spații ale orașului. Spațiile *în așteptare* trebuie introduse într-un circuit de identificare - clasificare - intervenție și transformate prin modalități alternative de a acționa în oraș. Întrucât interstițiile urbane sunt, așa cum a fost elaborat anterior, spații care depozitează resurse de informal și neconvențional, instrumentele potrivite trebuie să fie compatibile cu acest element specific.

De la inițierea și identificarea spațiilor cu potențial, definirea elementelor de identitate (cuantificabile sau care țin de percepția lor și de atmosfera specifică) la constituirea unui grup de actori care lucrează către realizarea unui proiect sau a unui obiect arhitectural și în cele din urmă la intervenția în sine, arhitectura temporară are un rol central – acela de a favoriza identificarea valențelor spațiului urban marginal prin explorare și experiment, contribuind, astfel, la regenerarea și reactivarea acestuia.

1. Inițiere

Utilizarea temporară a apărut inițial ca un instrument de intervenție de tip *bottom-up*, generat de inițiative ale societății civile, ale unor grupuri sau indivizi cu obiective comune sau ale căror interese nu sunt concretizate în mediul construit. În prezent, în statele unde intervențiile temporare au devenit deja un instrument cu tradiție în regenerarea și reactivarea spațiilor neutilizate, inițiativa poate aparține chiar municipalității, proprietarului, sau unor organisme înființate în exact acest scop.

Implicarea unei rețele de actori din domenii variate de activitate fundamentează viabilitatea intervențiilor în raport cu beneficiarii și utilizatorii. Mai mult decât atât, accesibilitatea unui astfel de scenariu permite o implicare proporțională din partea societății civile care, cu expertiza profesioniștilor din arhitectură și planificare urbană poate contribui la o refuncționalizare flexibilă a unui spațiu care altfel ar continua să nu contribuie la îmbunătățirea calității vieții urbane.

Într-o prima etapă de lucru, inițiatorii (Fig. 2.) elaborează un scenariu-cadru în care să fie integrate intervențiile temporare, gestionează și propun resursele necesare proiectului și demarează și promovează scopul și rezultatele urmărite.

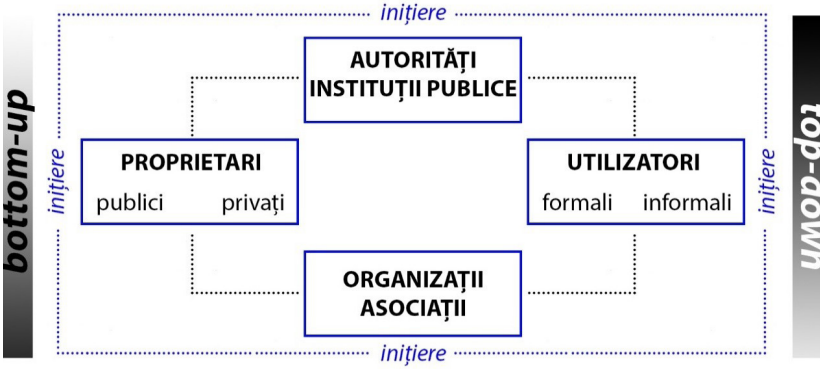

Fig. 2. Inițiativă de tip bottom-up sau top-down cu implicarea actorilor. Sursa: autorul

2. Identificare. Cartare participativă. Analiză

O abordare strategică a resurselor de spațiu neutilizat la nivelul zonelor centrale presupune, în primul rând, identificarea acestora, abordarea lor ca oportunități și crearea de interes din partea actorilor ce ar putea deveni parte la procesul de regenerare. Acest pas reprezintă cerința principală pentru elaborarea modelelor de acțiune și intervenție sau a instrumentelor strategice necesare unor precedente pozitive cu potențial de extrapolare în cadrul altor spații similare. În scopul elaborării unei strategii de lucru și a unui set de instrumente necesare, primul pas îl reprezintă, deci, o mapare/ cartare obiectivă a acestor spații. Pentru ca procesul să fie unul transparent, vizibil și interactiv, utilizarea unei platforme online, care poate fi actualizată și completată de cei care identifică prezența unor spații neutilizate reprezintă varianta optimă. În cazul unor platforme similare[139] existente și funcționale la momentul acestei cercetări, etapa de explorare se realizează individual, înglobând componenta de participativitate a societății civile, rezultatul fiind un inventar de locuri și spații pus ulterior la dispoziția inițiatorilor de proiecte.

Un precedent în România este proiectul de mapare participativă inițiat de Calup[140] În scopul identificării spațiilor abandonate sau fără utilizare din București. „Generată de *user*-ii platformei, harta strânge informații despre poziționarea și situația acestora cu scopul de a le accesibiliza și readuce în circuitul cultural și economic al orașului. Calup.ro este o platformă care strânge laolaltă și promovează proiecte care propun modele inovatoare și sustenabile pentru (re)folosirea spațiilor vacante, oferind soluții integrate prin care proiectele să devină realitate."[141]

Pentru ca procesul de cartare să genereze ulterior un instrument funcțional trebuie să pornească de la localizarea siturilor, însă acestea trebuie să fie integrate ulterior într-un sistem de atribute obiective, cantitative care pot fi introduse de utilizatori și care ulterior vor contribui la constituirea

---

[139] Este vorba despre proiectul „Grounded in Philly"- Resource Ecosystem for Urban Agriculture, ce constă în realizarea unei platforme pentru cartarea, clasificarea și promovarea terenurilor neutilizate din Philadelphia (aproximativ 40 000, la relansarea platformei în 2019) și medierea comunicării între proprietari și potențialii utilizatori în scopul inserției unor utilizări temporare, alternative ale spațiului urban neutilizat. Totodată, platforma integrează informațiile referitoare la terenuri provenind dinspre mai multe entități municipale și asigură suport legal către cei ce intenționează să implementeze proiecte ce vizează terenurile în cauză. Pagina web: www.groundedinphilly.org

[140] Inițiativa a contribuit la identificarea a aproximativ 30 de situri neutilizate în București, spații care au șansa de a fi transformate în grădini urbane cu caracter temporar. Un alt proiect coordonat tot de Calup a vizat inventarierea spațiilor industriale neutilizate din București, printr-un proces similar de cartare participativă.

[141] https://www.igloo.ro/harta-calup/ [accesat 01.12.2024]

unor tipologii de lucru (Fig. 3.). Pornind de la studiul proiectelor de cercetare Urbact - Refill sau Urban Catalyst, este propus un set de atribute relevante pentru descrierea și analiza siturilor urbane localizate în centrul orașului, elemente de natură obiectivă, cum ar fi localizarea precisă, suprafața, nivelul de accesibilitate, până la elemente ce țin de statutul juridic și de existența unui regim de protecție asupra zonei.Punerea laolaltă a acestor elemente descriptive contribuie la identificarea soluțiilor optime de intervenție temporară, prin raportare la elementele de specificitate identificate. Succesul proiectelor propuse va ține în egală măsură de identitatea particulară a sitului, dar și de existența unor relații între situri învecinate sau de gradul de accesibilitate între ele.

Complementar cu instituirea unui set de calități obiective, cuantificabile, pot fi avute în vedere și reacțiile subiective, calitative și individuale la contactul cu spațiul identificat. Procesul de mapare afectivă aduce în discuție componenta percepției și poate sugera în consecință, direcții suplimentare de intervenție în relație cu aceasta.

În stabilirea unui curs de acțiune optim pentru reactivarea unui spațiu neutilizat, o componentă foarte importantă este modul în care publicul îl percepe în mod intuitiv (Fig. 4). „Dimensiunea experienței spațiului nu este determinată neapărat de dimensiunile sale fizice, cât mai degrabă de experiența cantității și calității evenimentelor pe care le conține."[142] Inițiatorii de proiecte cu caracter temporar urmăresc, în funcție de rezultatul pe care doresc să îl obțină, spații care sunt fie retrase, în afara fluxurilor majore, fie expuse, beneficiind de o vizibilitate sporită, fie spații de tip nișă, inserate în țesutul urban dar în același timp în relație directă cu activitățile umane.

Fig. 4. Criterii subiective în raport cu locurile identificate. Sursa: autorul

[142] Nitschke, Günter. *From Shinto to Ando: Studies in architectural anthropology in Japan*, Berlin Ernst & Sohn London Academy Editions, Londra, 1993, p.35

		Caracteristici (factori determinanți)	*Input*	*Output*
CARACTERISTICI FIZICE		**LOCALIZARE**	Identificarea precisă în cadrul orașului, zonei, a spațiului identificat. Strada/ străzile la care terenul are deschidere. Marcarea unor elemente de reper cu ajutorul cărora terenul poate fi reperat.	Zone de concentrare ale spațiilor neutilizate la nivelul zonei centrale
		SUPRAFAȚĂ	Descriere aproximativă a suprafeței, calculul orientativ poate fi realizat prin intermediul platformei GoogleMaps.	Categorii de suprafață
CARACTERISTICI SPAȚIALE		**ACCESIBILITATE**	Conectarea la rețelele de transport, delimitarea fizică a terenului prin împrejmuire/ terenul este direct accesibil din spațiul public.	Clase de accesibilitate
		VECINĂTĂȚI	Relație directă cu fronturile de blocuri/ cu spațiu verde/ spațiu public etc	Tipologii spațiale
		ÎNSORIRE	Orientare față de punctele cardinale și nivel de însorire prin relație cu fronturile	Nivel de însorire
		VEGETAȚIE	Prezența și tipul de vegetație de pe teren	Categorii de spații verzi Rețele de spații verzi
		ECHIPAMENTE	Existența mobilierului urban, a elementelor de iluminat stradal etc	Grad de echipare
CARACTERISTICI FUNCȚIONALE		**FĂRĂ UTILIZARE** **UTIL.FORMALE** **UTIL.INFORMALE** **UTIL.ABUZIVE**	Descrierea succintă a modului de utilizare a terenului la momentul identificării.	Categorii de utilizare
CARACTERISTICI JURIDICE		**REGIM DE PROPRIETATE**	Terenul este proprietate publică / privată	Raport public/privat
		REGIM DE PROTECȚIE	Terenul face parte dintr-o Zonă Construită Protejată/ este adiacent unei ZCP/ este în afara ZCP	Grad de protecție

Fig. 3. Criterii de clasificare a spațiilor neutilizate central-urbane. Sursa: autorul

Gradul de succes al unui proiect, indiferent de tipul de intervenție, ține de măsura în care reacțiile inițiale sunt înțelese de inițiator iar răspunsurile oferite cultivă reacțiile pozitive inițiale, atunci când acestea există, sau modifică percepția negativă resimțită la nivelul utilizatorilor/ populației.

Modalitatea de colectare a informațiilor poate consta în completarea unor formulare prestabilite de atribute cantitative, centralizarea unor observații calitative prin chestionare adresate populației din zonă, prin studii fotografice și comparații între situația descrisă în suporturile cadastrale existente și situația observabilă direct.

Cadrul în care se poate desfășura maparea spațiilor poate fi unul exclusiv online - utilizându-se o platformă concepută special, fizic - prin explorări individuale sau într-un mediu organizat, în cadrul unor workshop-uri și aplicații practice desfășurate on site, sau în cadrul instituțional/ universitar - prin exerciții de proiecte în situri din această categorie.

În final, maparea conduce la identificare unor tipologii de spații temporar vacante ce vor fi evaluate ulterior prin raportare la potențialul de reactivare și strategiile ce pot fi implementate, precum și în funcție de atitudinea și inițiativele publice existente sau semnalate. Sunt foarte relevante și manifestările formale sau informale semnalate la momentul realizării analizei. În anumite cazuri, acestea pun în evidență așteptările și nevoile populației în raport cu spațiul orașului, și proiectează o imagine de perspectivă asupra dezvoltării relațiilor socio-umane prin intermediul utilizărilor temporare. Spațiile pot fi complet eliberate de o utilizare concretă pe termen lung, însă, în același timp, pot găzdui activități temporare, de tipul comerț informal, parcaje, spații de joacă improvizate, asupra cărora nu se pot trage concluzii decât printr-o vizitare recurentă, în momente diferite ale zilei/ săptămânii/ anului.

Etapa de analiză contribuie la instituirea unei premise referitoare la calitățile, deficiențele și potențialul spațiilor identificate, dar poate elabora, la un nivel superior, asupra relațiile dintre aceste spații, posibilitățile de conectare și grupare în cadrul unei rețele mai ample. În acest sens, tipologiile identificate în București pot fi cu siguranță identificate în alte orașe afectate de drama sistematizărilor din perioada comunistă, și pot constitui premise pentru abordarea strategică a spațiilor neutilizate cu caracteristici similare.

3. Intervenție

Diversitatea tipologică a spațiilor identificate generează un spectru larg de reacții posibile, însă inițierea cât și implementarea inițiativelor depinde de existența unei platforme de actori cu roluri specifice în diferitele faze ale proiectelor. Anterior am concluzionat asupra unor categorii de actori prezenți în modelele de organizare studiate (Fig.5):

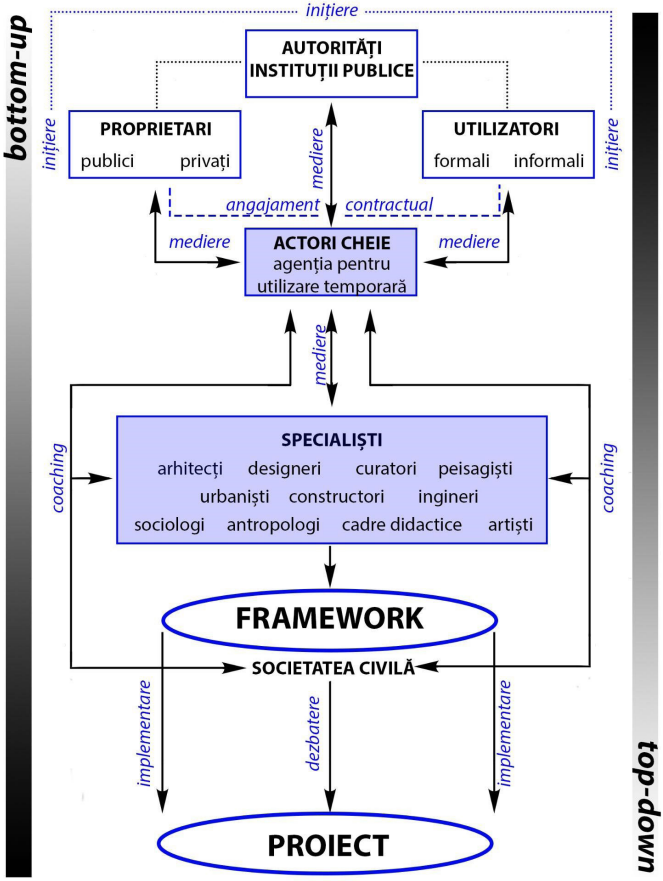

Fig. 5. Actori și roluri în cadrul fazelor de acțiune. Sursa: autorul

Actori. Roluri și atribuții

Rolul autorității publice:

contribuie la identificarea și facilitarea accesului la proprietățile pe care la are în administrare în sensul atribuirii unor utilizări temporare acolo unde există potențialul;

poate iniția propuneri/ concursuri de proiecte/ conferințe/ evenimente menite să contribuie la conștientizarea situației terenurilor neutilizare central urbane;

construiește cadrul administrativ necesar și integrează într-o entitate unică toate etapele ce pot apărea în procesul de implementare a utilizărilor temporare;

poate integra o echipă de specialiști în circuitul intern cu atribuții referitoare la utilizarea temporară;

încurajează (prin asigurarea unor anumite beneficii) implicarea proprietarilor privați ce dețin terenuri neutilizate să le integreze în framework-ul strategic de utilizare temporară;

rol de mediator în relația dintre proprietari, investitori, posibilii utilizatori (Organizații Non-Guvernamentale, companii, grupuri de indivizi etc) prin intermedierea actorului cheie - Agenția pentru Utilizare Temporară în scopul identificării unor relații optime de compatibilitate între teren (proprietar) și utilizare (utilizatori);

oferă informații referitoare la posibile surse de finanțare pentru proiecte;

contribuie la formularea unui cadru legislativ flexibil, în care utilizarea temporară să fie clar reglementată sau prevăzută ca opțiune specifică și clarifică mecanismele prin care caracterul temporar și reversibilitatea intervenției sunt asigurate.

Rolul proprietarilor:

pot iniția procesul de implementare a unei utilizări temporare, adresându-se actorului cheie în vederea medierii relației cu potențialii utilizatori;

acceptă implicarea în procesul de mediere și comunicare cu autoritățile, potențialii utilizatori ai spațiului, inițiatorii și specialiștii;

este dispus să faciliteze contractual utilizarea spațiului pe care îl deține, pe o perioadă scurtă / medie de timp în scopul implementării unui proiect cu caracter temporar;

acceptă un beneficiu material foarte mic sau este dispus să nu solicite niciun fel de beneficiu financiar, principalul rezultat obținut fiind o mai bună vizibilitate a proprietății pe care o deține și implicit

creșterea valorii acesteia, întreținere prin utilizare a spațiului în sine și posibilitatea;

Rolul utilizatorilor:

asigură buna gestiune a spațiului, conform angajamentelor contractuale cu proprietarul de drept;

se angajează că vor aduce la starea inițială spațiul după încheierea perioadei prevăzute în contract și că vor elibera terenul la termen;

se pot asocia și pot iniția procesul de implementare a unui proiect de utilizare temporară;

aduc aportul creativ și productiv în calitatea de co-autori în procesul de design și implementare;

contribuie la diseminarea eforturilor și rezultatelor proiectelor în rândul populației;

Rolul specialiștilor:

arhitectul/designerul/peisagistul etc. contribuie la implementarea proiectului dar este încărcat de valoarea socială, participativă a întregului proces - responsabilitatea depășește obiectul creat și îl angajează direct în relația cu utilizatorii și societatea civilă ca public;

asimilează succesul proiectului propus/implementat cu o creștere a calității vieții în spațiul abordat, precum și cu reactivarea acestuia și reintroducerea în circuitul economic, cultural, social al orașului;

asigură puntea de legătură între inițiatori, mediatori, societate civilă;

formulează un framework pluri-disciplinar, funcțional și strategic, cu viziune asupra evoluției viitoare, post utilizare temporară, astfel încât proiectele implementate să nu devină obstructive în dezvoltarea pe termen lung a zonei, ci să faciliteze drumul către aceasta într-un mod coerent;

supraveghează buna desfășurare a fazei de implementare a proiectelor;

contribuie la promovarea și popularizarea inițiativelor în mediul profesional, dar devin și interfața în relația cu societatea civilă;

„urmează și stimulează practica contribuind cu aportul profesional și cu intenția etică, asigurând sprijin comunității odată cu recunoașterea elementelor slabe și a celor de potențial, în mod special raportat la viziunea și proiectele elaborate"[143];

[143] Pittaluga, Paola. *Pioneering urban practices in transition spaces* în *City, Territory and Architecture*, 7: 18, 2020 p. 8

Rolul actorului cheie:

principala atribuție este cea de mediator imparțial, obiectiv, între toți ceilalți actori implicați: deschide oportunități de comunicare cu autoritățile locale acolo unde acestea nu există, asigură echilibru între interesul direct al proprietarului și utilizatori, asigură implementarea coerentă a imput-ului venit dinspre specialiști fără a accepta derogări de la cadrul de lucru instituit de aceștia;

poate iniția proiecte pilot sau poate asigura colectarea celor venite din partea altor inițiatori oferind suport și exemple de bune practici;

parte esențială în procesul de implementare a proiectelor - supraveghează buna desfășurare a etapelor de lucru și semnalează către părți eventualele încălcări ale prevederilor contractuale;

furnizează servicii de coaching dinspre specialiști spre binomul proprietar-utilizator cu participarea unor reprezentanți ai autorității locale;

coordonează relația între multiplele proiecte ce fac parte din inițiativa majoră (framework) - poate selecta proiectele și inițiativele pe baza unor criterii obiective menite să asigure ținta strategică (reactivarea spațiilor);

consiliază și facilitează rezolvarea aspectelor birocratice și juridice (elaborarea unor contracte tip .

Strategii de intervenție

Pe baza situațiilor analizate anterior, poate fi concluzionat faptul că intervențiile temporare au capacitatea de a oferi un răspuns direct, cu implementare rapidă dar și reversibil unor spații ale orașului pentru care momentan nu există o strategie concretă, în relație directă cu elementele de specific ale fiecăruia în parte. Utilizarea temporară se conturează din acest punct de vedere ca instrument util de explorare a potențialului latent al unui spațiu neutilizat. Deși poate fi dezbătut asupra eficienței unei intervenții temporare, catalogând astfel de intervenții ca fiind surse de instabilitate sau propuneri lipsite de predictibilitate, este important de înțeles că utilizarea și, implicit, arhitectura temporară nu caută să elimine instrumentele consacrate ale planificării urbane (Fig. 6.), ci reprezintă un mecanism complementar, un studiu de soluții în timp real ce poate furniza concluzii ce nu sunt anticipate în mod evident.

Mai mult decât atât, sunt obținute rezultate colaterale care pot îmbunătăți imaginea colectivă asupra acestor spații. În ceea ce privește nevoia de sustenabilitate în spațiul construit, utilizarea temporară, concretizată în alternative funcționale multiple, furnizează informații referitoare la măsura în care una dintre activitățile testate în prealabil se poate permanentiza în spațiul respectiv și cu ce rezultate. Se pot astfel

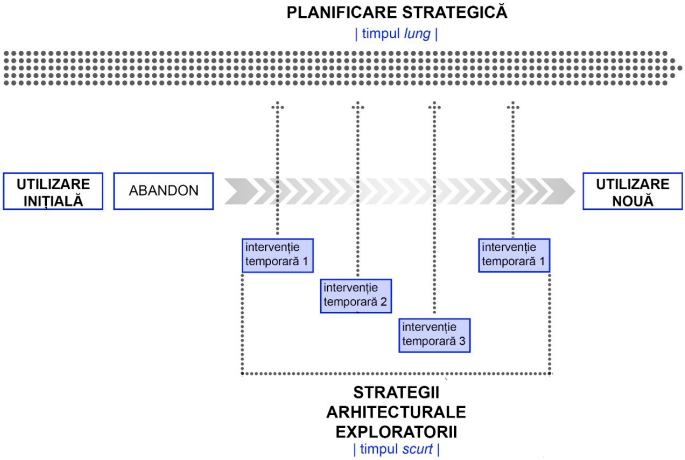

Fig. 6. Relația dintre intervențiile temporare și strategiile pe termen lung.
Sursa: autorul

anticipa eventualele disfuncții și incompatibilități chiar înainte de a angrena resurse financiare substanțiale și de a acționa cu caracter definitiv.

Din punct de vedere economic, dar și privitor la calitatea socială a spațiului urban, scenariul alternativ al unei secvențe de intervenții restrânse ca scară și timp atrage după sine o atractivitate crescută a spațiului pentru activități și grupuri cu resurse limitate dar cu potențial de dezvoltare pe viitor. În mod particular componenta culturală a utilizărilor temporare conferă efervescență și actualitate orașului, asigură vizibilitate pe plan local și nu numai și îmbunătățește semnificativ șansele de a introduce competitivitate în relație cu spațiul respectiv. Utilizarea temporară reprezintă, deci, un instrument nou în ceea ce privește spațiile urbane destructurate. În măsura în care există disponibilitate din partea instituțiilor publice, locale și centrale, de a contribui la formalizarea și instituționalizarea sa, deschidere din partea profesioniștilor de a propune scenarii alternative de utilizare acolo unde există premisele necesare desfășurării lor și vizibilitate și transparență dinspre/ către utilizatori, acest mecanism poate furniza un nou mod de a transforma vidul urban, cu efecte benefice pentru toate părțile implicate și, nu în ultimul rând, pentru oraș.

Pe baza precedentelor studiate, se pot trage concluzii referitoare la tipologii de intervenții temporare având ca instrument principal arhitectura sau strategii arhitecturale de regenerare a spațiului urban. În funcție de resursele investite în implementare și analizând impactul asupra stării inițiale a spațiului respectiv asupra calității ambientale și sociale, pot fi identificate două strategii majore de lucru: intervenții/ atitudini pasive și intervenții/ atitudini active.

Strategii pasive

1. Întreținere și menținere

O pondere semnificativă a terenurilor centrale neutilizate nu beneficiază de implicarea minimă a proprietarilor în sensul delimitării sau igienizării spațiilor, acestea devenind în timp spații de depozitare ilegală a deșeurilor chiar în zonele centrale ale orașelor. Mai mult decât atât, statutul lor incert încurajează practici de squatting sau de ocupare ilegală contribuind semnificativ la pierderea de atractivitate și valoare a terenului propriu zis sau, atunci când fenomenul este unul generalizat, al întregii zone. În acest sens, un control mai ferm exercitat de administrația locală poate asigura minimul necesar în ceea ce privește prezența acestor spații în oraș.

2. Grădini și agricultură urbană. Parcuri comunitare

Aproprierea individuală sau comunitară a spațiilor reziduale sau cu caracter juridic incert este un fenomen al informalului întâlnit pretutindeni, cu precădere în cartierele de locuințe colective, acolo unde reflexul vieții la curte se proiectează asupra oportunităților întâlnite în vecinătatea locuinței. Fenomenul a fost prezent și în zonele centrale până recent, în spațiile interstițiale dintre fronturile bulevardului Unirii de exemplu și țesutul de locuințe cu regim mic de înălțime enclavizate. Însă demararea proceselor de retrocedare a terenurilor a implicat în unele locuri îngrădirea și limitarea accesului populației, contribuind la reducerea prezenței acestui fenomen. Este însă important de semnalat faptul că utilizarea în scopul cultivării și întreținerii (în mod individual sau colectiv) unor terenuri altfel neutilizate a devenit o practică acceptată și chiar promovată în țările unde utilizarea temporară s-a formalizat. Există inclusiv platforme sau proiecte ale administrației locale[144] care identifică, clasifică și coordonează implementarea inițiativelor de tip agricultură urbană în scopul menținerii unui statut activ al terenurilor neutilizate și promovării angajamentului comunitar în întreținerea acestora. Mai mult decât atât, există scenarii în cadrul cărora aceste spații devin o rețea alternativă de spații verzi, sau de micro-parcuri comunitare, contribuind la o îmbunătățire din punct de vedere al calității ambientale a mediului construit, iar strategia conversiei lor ține în primul rând de existența unui framework elaborat de administrația locală împreună cu comunitatea și cu specialiștii care asigură implementarea. Avantajele acestei strategii de tip pasiv țin de caracterul complet reversibil și de resursele minime necesare implementării. Abordarea conduce la conștientizarea potențialului latent al spațiilor neutilizate și poate aduce un plus de angajament din partea proprietarilor ca furnizori și facilitatori, dar și din partea comunității în calitate de beneficiar direct.

---

[144] Cum este, de exemplu, cazul New York City Department of Parks și proiectul Green Thumb, Grounded in Philly - Resource Ecosystem for Urban Agriculture în Philadelphia, sau Stalled spaces în Glasgow.

Strategii active

1. Tipologii funcționale

Din punct de vedere al utilizărilor temporare propuse, predomină proiectele culturale și cele care asigură facilități și activități de relaxare și recreere (Fig. 7.), în primul rând datorită faptului că sunt scenariile care contribuie cel mai vizibil la îmbunătățirea calității vieții[145]. Mai mult decât atât, sunt activitățile care răspund cel mai bine cerinței de reversibilitate, fiind de multe ori activități sezoniere/ itinerante, ce mențin flexibilitatea funcțională necesară terenului utilizat. Totodată, componenta culturală face apel la identitatea locurilor, contribuind la conștientizarea unor aspecte ce pot transforma spațiile neutilizate în adevărate resurse, în mod special prin raportare la utilizatori și angajamentul afectivă față de spațiul respectiv.

Una dintre condițiile de bază pentru a asigura succesul inițiativelor îl reprezintă complexitatea și diversitatea activităților și evenimentelor ce pot coexista în timp și spațiu. Fiind vorba despre o strategie exploratorie, de studiu, în ceea ce privește scenarii viitoare de utilizare a terenului/ terenurilor, asigurarea unor scenarii multiple maximizează calitatea rezultatelor obținute. Lipsa de rigiditate programată, respectiv prezența informală a spațiilor reprezintă calitățile care asigură flexibilitatea funcțională a inițiativelor. Evenimentele se pot desfășura concomitent, alternativ sau recurent, înglobând o întreagă paletă de activități și atrăgând astfel un public diversificat. Recurența poate contribui la constituirea unei noi identități a locului, contribuind la transformarea percepției în mentalul colectiv: un teren neglijat nu este nimic mai mult decât un spațiu golit de semnificație, în timp ce același teren, populat de oameni și activitate, devine un loc de întâlnire, de interacțiune și dezbatere.

Fig. 7. Distribuția proportională a activităților temporare în spațiile neutilizate.
Sursa: autorul

[145] Concluziile rezultă din analiza cumulată a intervențiilor în cadrul unor proiecte-pilot din orașe ca Glasgow și Amsterdam.

Rolul de catalizator al activităților culturale are implicații asupra procesului de reactivare urbană: într-un țesut preexistent un catalizator facilitează apariția a ceva diferit, nou, grefat pe existent și în perfectă simbioză cu acesta. În acest proces controlabil, există oportunitate pentru o nouă vitalitate urbană, operând însă cu instrumente fine, care nu implică gesturi radicale, aspect crucial atunci când țesutul în cauză este, deja, reticent la forme de agresivitate urbană.

Spațiile alternative de petrecere a timpului liber, de loisir, amenajate provizoriu pe terenurile neutilizate conțin o componentă pasivă – amenajarea spațiului prin elemente peisajere, tratarea și amenajarea pavimentelor – însă și una activă – amplasarea de obiecte nomade de mobilier modular, platforme și spații de odihnă, recreere sau de joacă, sau chiar terenuri pentru practicarea sporturilor. Spațiile astfel create au potențialul de a genera o rețea alternativă de spații publice, în care obiectele arhitecturale catalizează și întrețin prezența utilizatorilor iar caracterul spontan, neașteptat, contribuie la dinamizarea vieții urbane. Mai mult decât atât, prin organizarea de evenimente periodice (festivaluri, expoziții, concerte sau reprezentații de teatru, proiecții de film în aer liber etc), aceste structuri capătă utilizări noi, particularizate de la un eveniment la altul.

Mai puțin numeroase, dar prezente în cadrul strategiilor analizate, serviciile (alimentație publică conferințe publice, comerțul de produse furnizate de industriile creative etc), au un caracter de complementaritate în relație cu celelalte activități desfășurate. În măsura în care se poate asigura predictibilitate în ceea ce privește disponibilitatea spațiului pe termen mediu (prin stipulare contractuală), pot fi amenajate spații de lucru, în mod special pentru industriile creative – studiouri, spații pentru repetiții etc (utilizatorii din această categorie urmăresc în mod special obținerea de spații centrale și implicit vizibil dar și ușor accesibile, atât fizic cât și financiar). Din categoriile de funcțiuni întâlnite mai rar fac parte locuințele temporare (în regim de urgență sau scenarii de locuire alternative – locuire pentru studenți, locuire pentru artiști etc).

2. Tipuri de relații în raport cu țesutul existent

O intervenție arhitecturală în spațiile neutilizate trebuie să aibă în vedere relațiile spațiale pe care le poate genera (Fig. 8.), astfel încât să devină o punte de legătură între țesutul nou și cel vechi. Paleta diversă de tipologii de interacțiune dă seama de versatilitatea posibilităților și oferă perspective alternative de explorare a calității spațiale a arhitecturii. Relația dintre cele două tipuri de țesuturi nu este constituită în prezent și reprezintă cel mult o coexistență indiferentă, rezultată. Prin urmare, intervențiile noi au șansa de a reconstitui o stare de fapt dispărută sau pot provoca statutul actual, prin catalizarea unor fenomene noi.

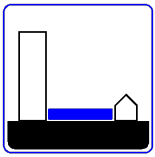

Articulare

Intervenții care crează o punte fizică de legătură între cele două tipuri de țesuturi, manifestând o preocupare pentru instituirea unei infrastructuri ce catalizează medierea.

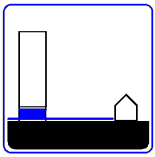

Conectare

Intervenții care pun în valoare legăturile dintre insulele urbane acolo unde acestea există și reduc limita fermă instituită de către fronturile de clădiri.

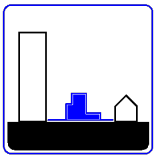

Mediere

Intervenții care introduc o nouă spațialitate prin arhitectură, o prezență nouă în raport cu situația existentă ce încearcă instituirea unui echilibru tipologic.

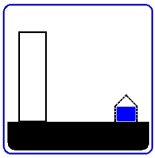

Înlocuire

Intervenții care recuperează prezențe dispărute, prin apel la istoria și evoluția țesutului vechi și care provoacă, temporar, reflecții referitoare la dihotomia temporar-permanent în mediul construit.

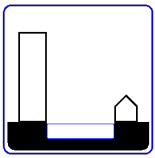

Dislocare

Intervenții care evidențiază prezența interstițiului urban prin tratarea acestuia ca volum dislocat din țesutul existent, permițând transferul utilizărilor actuale într-un plan secund și propunând utilizări noi în relație cu existentul.

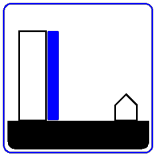

Interfață

Intervenții care transformă „spatele" blocurilor de locuințe în ecrane funcționale și spațiale noi, prin deschidere față de țesutul existent. Ecranarea generează o nouă interfață.

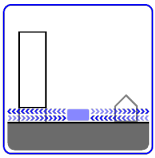

Convergență / Divergență

Intervenții care formulează reacții de atracție/ respingere. Pun în evidență tensiunile existente între tipologiile de țesuturi, contribuind la diseminarea acestor prezențe în rândul populației

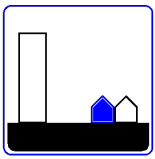

Coexistență

Intervenții care lucrează cu țesutul vechi, se poziționează în relație directă cu acesta și contribuie la punerea în valoare a elementelor de specific identificate.

Fig. 8. Relații constituite între țesutul existent și intervențiile temporare.
Sursa: autorul

3. Tipologii de obiecte arhitecturale și de organizări spațiale

Un alt palier tipologic se conturează prin identificarea particularităților formale și spațiale ale intervențiilor posibile, în raport cu transformările pe care le imprimă locului în care se inserează. Dincolo de relația pe care o au cu existentul și de modul de raportare la țesutul existent, obiectele inserate în interstițiu trebuie să manifeste o anumită intenție prin însăși conformarea lor.

Pe baza exemplelor analizate, sunt identificate abordări volumetrice posibile (Fig. 9.). Acestea pot fi intervenții punctuale sau se pot asocia în cadrul unei intervenții la scară mai amplă. Succesul unei reactivări a spațiilor neutilizate constă în asigurarea diversității prin tipologie, amplasare și utilizare, dar și a unei unități vizuale a elementelor propuse, astfel încât ansamblul să capete coerență la nivelul spațiului urban și să fie perceput ca un întreg. Este de menționat faptul că opțiunea pentru una dintre categoriile de organizări trebuie să țină cont și de particularitățile identificate în urma analizei sitului, astfel încât, de la caz la caz, intervențiile să pună în evidență elementele de valoare și potențial ale spațiului și să contribuie la o schimbare perceptivă a utilizatorilor față de loc.

4. Trăsături cheie ale intervențiilor cu caracter temporar

În primul rând, orașul contemporan este un oraș eminamente fluid, cu procese de transformare accelerate ce implică răspunsuri și reacții rapide. Prin urmare, orice spațiu neutilizat înmagazinează un potențial latent și oferă o platformă fertilă pentru experiment și inovare în ceea ce privește practicile arhitecturale de reactivare, cu accent asupra acelor tipuri de intervenții care țin cont de dinamica accelerată a vieții orașului și de nevoile în permanentă schimbare. Caracterul reversibil/ relocabil/ adaptabil reprezintă cerințe indispensabile în cazul oricărui obiect arhitectural sustenabil, însă devin cu atât mai importante atunci când se operează în spații insuficient reglementate, asupra cărora planificarea nu a imprimat un traseu clar într-un orizont de timp previzibil. Concluzionând, atitudinile arhitecturale cu caracter temporar, concretizate în intervenții cu scop de reactivare și regenerare a interstițiului urban reprezintă răspunsuri cumulative la o serie de concepte indispensabile în orașul contemporan:

flexibilitate; adaptabilitate; diversitate; mobilitate; sustenabilitate prin reversibilitate; reactivarea microclimatului economic; participativitate comunitară; răspunsuri contextuale în situri particulare; cultura ca element catalizator; spațiul public ca spațiu fluid, experimental; arhitectura ca eveniment și inovare.

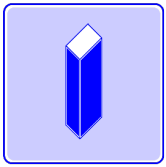

Obiecte autonome/ semnal

Obiecte cu prezență autonomă în spațiu, percepute ca atractori și care semnalizează prin contrast tipologic intervenția în raport cu situația existentă.

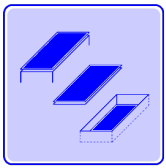

Platforme versatile

Obiecte arhitecturale care facilitează desfășurarea altor activități prin instituirea unui perimetru de lucru, în diferite relații cu existentul (elevare/ îngropare).

Incinte

Obiecte sau ansambluri grupate în scopul constituirii unei incinte, prin apel la o tipologie a țesutului urban dispărută sau pentru a crea una nouă.

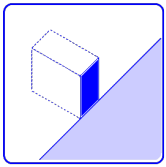

Conectori

Elemente care completează goluri existente sau care, în cazul gangurilor, accentuează prezența acestora și încurajează traversările în interiorul insulelor.

Limite și delimitări/ margini

Obiecte ce instituie noi limite în spațiu, ce generează spații în raport cu alte obiecte existente pe sit, sau care urmăresc delimitarea unui spațiu cu caracter particular

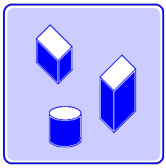

Obiecte dispersate

Prezențe izolate, diferite din punct de vedere tipologic, dar care prin elemente de identitate comune contribuie la constituirea unui parcurs spațial.

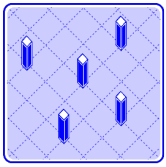

Elemente de tip „nod"

Obiecte care marchează o rețea spațială, pot fi recurente în spațiu și fac parte dintr-o intervenție la scară amplă.

Fig. 9. Tipologii spațial-volumetrice. Sursa: autorul

4. Reiterare

Studiul de față s-a aplecat asupra spațiilor în așteptare, cu caracteristici particulare de la caz la caz, însă distribuite într-o paletă amplă de variații în toate orașele românești și nu numai, care au traversat perioade de reconstrucție sau restructurare radicală. Spațiile aflate între, la limita dintre vechi și nou, care însă nu funcționează în mod eficient ca lianți ai țesutului urban nu sunt elemente unice, ci apar recurent în peisajul orașului contemporan, necesitând un răspuns arhitectural coerent și integrator. Bucureștiul constituie, astfel, un studiu de caz prin diversitatea tipologiilor identificate și a potențialului ridicat de regenerare prin arhitectură. Însă nu poate fi considerat un caz singular, ci doar un punct de plecare în elaborarea unei strategii, pornind de la premisa ca utilizarea temporară a spațiului urban este în mod special posibilă acolo unde există posibilitatea de apariție a unor clustere de inițiative și acțiune. Utilizările temporare și platformele arhitecturale menite să le promoveze și să le susțină au un grad de inserție sau de succes ridicat numai în cazul în care funcționează într-o rețea de interdependență și colaborare.

Această particularitate este direct rezultată din modul în care sunt percepute interstițiile la nivelul țesutului urban. Aceste spații sunt autonome în relație cu țesutul învecinat și sunt lecturate ca goluri de activitate, funcționale și temporale însă privite la scara insulei urbane sau a zonei în ansamblu, ele constituie o rețea de oportunități în așteptare (Fig. 10.). Astfel, generarea unor precedente reprezintă punctul de început al unui proces ce poate contribui la scalarea inițiativelor de acest tip, la propagarea lor în spații cu context similar. Fiecare inițiativă poate oferi direcții viitoare în sensul permanentizării unei utilizări a spațiului care nu ar fi fost poate evidentă anterior, acționând astfel în cadrul unui laborator experimental urban, devenind momente - catalizator în reactivarea spațiilor între. Într-o etapă ulterioară, condiționată de calitatea și capacitatea de inserție a precedentului, precum și de reacția și nivelul de angajare a publicului (utilizatorilor), scalarea implică facilitarea apariției unor acțiuni similare, complementare sau radical diferite.

Caracterul sinergic al intervențiilor generează coerență în raport cu spațiul urban utilizat, contribuind la sustenabilitatea inițiativelor într-un orizont de timp mediu, dar și la obținerea de efecte pozitive cu efect pe termen lung. Ca reacție la caracterul tot mai fluid al vieții contemporane, orașul și implicit nevoile oamenilor sunt într-o continuă dinamică. Prin urmare arhitectura, ca instrument de operare în spațiul urban, are potențialul și șansa de a oferi această flexibilitate atât de necesară. Flexibilitatea oferă o serie de avantaje atât în fața schimbărilor neprevăzute de cadru legislativ, regim de proprietate, fluctuații economice și transformări socio-demografice dar reprezintă și un instrument potent în a elimina vidurile de utilizare. În ciclul tradițional de construire - utilizare - abandon nu există loc pentru o punte de legătură între ciclurile consecutive, apărând astfel de viduri de utilizare. În schimb, atunci când intervenția arhitecturală propusă (indiferent de scara ei) este direct condiționată de nevoia de flexibilitate, sau chiar, în anumite

cazuri, de condiția reversibilității totale, se conturează scenariul unei post - utilizări sau a unei circularități în utilizarea obiectului respectiv.

Un spațiu care poate fi cu ușurință transformat astfel încât să corespundă unor cerințe de funcționare noi, a unor utilizatori cât mai diverși, este un spațiu care are potențialul de a rămâne relevant în fața schimbărilor. Mai mult decât atât, depășind concepția conform căreia arhitectura trebuie să dăinuie în timp, intervențiile pot consta în obiecte complet reversibile, cu o existență limitată, obiecte arhitecturale care răspund unei nevoi de moment lăsând loc unor experimente și inițiative ulterioare.

5. Instituționalizare

Strategiile și intervențiile arhitecturale temporare în spațiul între, în spațiul urban în așteptare reprezintă o conștientizare a nevoii de a formula răspunsuri noi, alternative și inovatoare în raport cu o situație de fapt identificată în orașul contemporan. Lipsa unor reacții rapide și concrete semnalizează faptul că în acest context particular, arhitectura trebuie sa devină experiment, să dea dovadă de flexibilitate, să provoace status-quo-ul și să inoveze în raport cu nevoile populației și ale orașului, oferind perspective poate neașteptate asupra modului în care se poate folosi rezerva de spațiu din oraș. Dincolo de percepția înrădăcinată asupra arhitecturii ca gest trainic, care instituie o oarecare permanență în spațiul vieții urbane, se prefigurează o paradigmă în care gesturile arhitecturale devin inserții volatile dar puternice ca rezultat. Se deschide calea explorării mai multor rezultate posibile prin gesturi cu valențe multiple, prin atitudini radical diferite ca reacție față de existent, ca prezență în spațiu, ca intenție și durată de existență. Timpul scurt este un intermezzo în care arhitectura poate inova.

Experimentul arhitectural lasă apoi loc unei permanentizări adecvate, fără a căuta să intervină în vreun fel în perspectiva pe termen lung a unei intervenții arhitecturale ulterioare. Formalizarea utilizării temporare ca strategie arhitecturală de reactivare a spațiului urban, prin generarea de precedente și exemple de bună practică profesională poate institui o nouă formulă a sustenabilității spațiului construit în care gestul arhitectural este central.

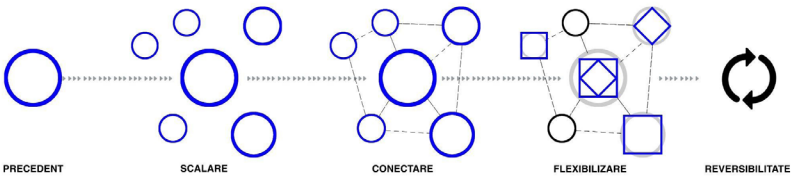

Fig. 10. Strategie de intervenție. Pași în procesul de scalare a intervențiilor de activare și regenerare Sursa: autorul

7
Bibliografie selectivă

Volume, capitole din cărți

AMADO LORENZO, Antonio, Voiture minimum: Le Corbusier and the automobile, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2011

AUGÉ Marc, Non-places. An Introduction to Supermodernity, London: Verso, 2008

BARRON Patrick, MARIANI Manuela (ed.), Interstices at the edge of the pale, Routledge, Londra, 2013

BAUMAN Zygmunt, Liquid Modernity, Polity, Cambridge, 2000

BISHOP Peter, WILLIAMS Lesley, The temporary city, Routledge, London and New York, 2012

CONSTANTINI, Emanuela, Capitala imaginată. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940), Editura Polirom, Iași, 2019

CUPERS Kenny, MIESSEN Markus, Spaces of Uncertainty- Verlin revisited, Birkhäuser Berlin-Boston, 2018

DRANSFELD Egbert, LEHMAN Daniel, Temporäre Nutzungen Als Bestandteil Des Modernen Baulandmanagements, Forum Baulandmanagement NRW, Dortmund, 2008

GEHL Jan, Viața între clădiri. Utilizările spațiului public, igloomedia, București, 2011

GEHL Jan, Orașe pentru oameni, igloomedia, București, 2012

GHENCIULESCU, Ştefan, Oraşul transparent, Editura Universitară „Ion Mincu", Bucureşti, 2008

GOCIMAN, Cristina Olga (coord.), Strategii reziliente în reducerea riscului la multihazard, Editura Universitară „Ion Mincu", București, 2016

HARHOIU, Dana, București, un oraș între orient și occident, Editura Simetria, București, 2001

HERSCHER Andrew. Violence Taking Place: The Architecture of the Kosovo Conflict, Redwood City: Stanford University Press, 2010

IONIȚĂ, Cătălina, Golul ca instrument conceptual de investigare a organicității orașului postindustrial, Editura Asociația ARTA în dialog, București, 2020

JACOBS, Jane, The death and life of great american cities, Random House, New York, 1961

KRIER, Rob, Urban space, Rizzoli International Publications, New York, 1979

LE CORBUSIER, City of Tomorrow and Its Planning, Dover Publications, New York, 1987

LEFEBVRE, Henri, State, space, world.:Selected essays, University of Minnesota Press, Minneapolis-London, 2009

LÉVESQUE Luc, Trajectories of Interstitial Landscapeness: A conceptual framework for territorial imagination and action în BRIGHENTI Andrea Mubi (ed.) Urban interstices: The aesthetics and the politics of the in-between, Ashgate, Dorchester, 2013, pp. 21-63

LOPEZ-PINEIRO, Sergio, A glossary of Urban Voids, Jovis Verlag, Berlin, 2020

LYNCH, Kevin, Wasting away. An exploration of waste: what it is, how it happens why we fear it, how to do it well, Random House, 1991

MARKUSEN Ann, GADWA Anne, Creative Placemaking, National Endowment for the Arts, Washington, D.C., 2010

OSWALT Philipp, OVERMEYER Klaus, MISSELWITZ Philipp, Urban Catalyst: the power of temporary use, DOM Publishers, Germania, 2014

PANAITESCU, Andrei, De la Casa Scânteii la Casa Poporului: patru decenii de arhitectură în București 1945-1989, Editura Simetria, București, 2012

PĂNOIU, Andrei, Evoluția orașului București, Editura Fundației Arhitext design, București, 2011

PIZZAGALLI, Simone, Spaces, poetics and voids în SCHOONDERBEEK Marc (ed.) Spaces, poetics and voids, Modi Operandi Series, TU Delft, Architecture & Nature Press, 2013

PJEŠIVAC Želijka, Ma as a space – Time Concept of Becoming: Karl-Heinz Klopf's Tower House în TROIANI Igea, EWING Suzanne(ed), Spaces of tolerance, Routledge, New York, 2021

PRUJIT Hans, The power of the Magic Key. Scalability in squatting in the Netherlands and the US în CATTANEO, MARTINEZ (ed.), The squatters' Movement in Europe. Commons and Autonomy as Alternatives to Capitalism, Pluto Press, Londra, 2014, pp. 110-135

SERRANO Jorge, PECORARI Norma, SERRANO Valeria, S.A.T. project: tetra-re-dimensioning of urban space în SUCHAROV, BREBBIA (ed.), Urban Transport VIII, WIT Press, 2002, pp. 181-191

SIM David, Soft city: densitate, diversitate și proximitate pentru viața urbană, Igloo Media, București, 2022

de SOLÀ-MORALES RUBIÓ, Ignasi, Terrain vague, în Anyplace, DAVIDSON, Cynthia (ed.), MA:MIT Press, Cambridge, 1995, pp. 118-123

STANFORD, Andreson, On streets, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1978

STOIAN, Ina, CALCIU, Daniela (ed.), Orașul posibil. Intervenții în spațiul urban postcomunist, Editura Tact, Cluj Napoca, 2012

TRANCIK, Roger, Finding lost space, Theories of urban design, Von Nostrand Reinhold Company, New York, 1986

TROIANI Igea, EWING Suzanne(ed), Spaces of tolerance, Routledge, New York, 2021

VOINEA, Răzvan Andrei, Idealul locuirii bucureștene: familia cu casă și grădină. Parcelările Societății Comunale pentru Locuințe Ieftine - București (1908-1948), Asociația Studio Zona, 2018

ZAHARIADE, Ana Maria, Simptome de tranziție, Editura Fundației Arhitext design, București, 2009

ZAHARIADE, Ana Maria, Simptome de tranziție II, Editura Fundației Arhitext design, București, 2010

ZAHARIADE, Ana-Maria, Arhitectura în proiectul comunist. România 1944-1989, Editura Simetria, București, 2011

ZAHARIADE, Ana Maria (coord.), De la Fundătură la Intrare. Locuri ale Bucureștiului cotidian, Editura Universitară „Ion Mincu", București, 2016

AKKERMAN, Abraham, CORNFELD, Ariela, Greening as an urban design metaphor: Looking for the city's soul in leftover spaces, The Structurist 2010, p.30-35

Articole, periodice

BĂDESCU Gruia, Making sense of ruins: architectural reconstruction and collective memory in Belgrade în Nationalities Papers, vol. 47, nr.2, 2019 pp.182-197

CAVALCANTI, Maria de Betânia Uchôa, Urban reconstruction and autocratic regimes: Ceausescu's Bucharest in its historic context în Planning Perspectives, nr. 12, 1997, pp. 71-109

CORNER, James, Landscraping, în Stalking Detroit, Daskalakis Georgia, Waldheim Charles, Young Jason (ed.), Actar, Barcelona, 2001

DESLANDES Ann, Exemplary Amateurism. Thoughts on DIY Urbanism, Cultural Studies Review, vol.19, nr.1, 2013, pp. 216-227

DORON, Gil M., The Dead Zone and the Architecture of Transgression, în City. Analysis of Urban Change, Theory, Action, vol. 4, nr.2, 2000, pp. 247-263

DUYGU Kaçar, Time perception in relation to architectural space în EGBU Charles (ed.), Proceedings of the 2nd Scottish Conference for Postgraduate Researchers of the Built and Natural Environment (PRoBE) 16-17 November 2005, Glasgow Caledonian University, pp. 34-44

FARAONE Claudia, SARTI Andrea, Intermittent cities, on waiting spaces and how to inhabit transforming cities în Architectural Design Special Issue: Cities Dispersal, nr.78, vol. 1, 2008, pp. 40-45

GALDINI, Rossana, Temporary uses in contemporary spaces. A European project în Rome în Cities, vol. 96, 2020, pp. 1-8

de GIROLAMO Flavia, Time and Regeneration: Temporary Reuse in Lost Spaces în Living Landscapes - Landscapes for living, Planum, The Journal of Urbanism, nr. 27, vol. 2, 2013, pp. 68-73

HEALEY, Patsy, Relational complexity and the imaginative power of strategic spatial planning în European Planning Studies 14(4), 2006, pp.525–546

HECK Shannon, Urban voids. An exploration of the Phenomena in Berlin, în NU Citylab, AP 434, Berlin, 2016

IANCU Marcel, Utopia Bucureștilor, în Către o arhitectură a Bucureștilor, Asociația pentru urbanistica Bucureștilor, Editura ziarului Tribuna Edilitară, 1935, pp.7-20

IOAN Augustin, București mei? Despre reconstrucții ratate, în STOIAN Ina, CLACIU Daniela (ed.), Orașul posibil. Intervenții în spațiul urban postcomunist, Editura Tact, Cluj Napoca, 2012, pp. 236-255

JABAREEN, Yosef, EIZENBERG, Efrat, Theorizing urban social spaces and their interrelations: New perspectives on urban sociology, politics and planning, în Planning Theory, SAGE Publications Ltd., 2020, pp.1-20

JACOBS, Jane, CAIRNS, Stephen, STREBEL, Ignaz, „A tall storey... but, a fact just the same": The Red Road highrise as a black box, Institute of Geography Online Paper Series: GEO-023, School of Geosciences, University of Edinburgh, 2006

JOHNSTONE, Quintin, The federal urban renewal program în University of Chicago Law Review, vol.25, nr.2, p. 301

KIM Gunwoo, The public value of urban vacant land: Social responses and ecological value, în Sustainability 8 „Sustaining the Shrinking City: Concepts, Dynamics and Management, nr.5, 2016, pp. 1-19

KIROFF Lydia, Nexus between creative industries and the built environment: Creative placemaking in inner Auckland, în Frontiers of Architectural Research, vol. 9, nr. 1, 2020, pp. 119-137

KUSHWAH Neelam, RATHI Keshav, Urban voids – reclaiming urban space în International Journal of Advance Research, Ideas and Innovations in Technology, vol. 3, nr. 1, 2017, pp. 196-203

KWON PARK In, CIORICI Patricia, Determinants of vacant lot conversion into community gardens: Evidence from Philadelphia, în International Journal of Urban Sciences, 2013, pp. 1-25

LAKATOS Andrei Eugen, Inserții urbane în zona Calea Călărașilor: Context și continuitate în RĂDULESCU-ANDRONIC Daniela (coord.), Argument. Cercetarea prin proiect, nr. 7, 2005, pp. 63-83

LEHTOVUORI Panu, RUOPPILA Sampo, Temporary uses producing difference in contemporary urbanism, în HENNEBERRY John (ed.), Transience and Permanence in Urban Development, John Wiley &Sons, 2017, pp. 47-63

NEFS Merten, Unused urban space: conservation or transformation? Polemics about the future of urban wastelands and abandoned buildings, în City & Time, vol.2, nr. 1,, pp. 47-58

OMAR Nermee Ali, SAEED Engy Hassan, Urban voids as potential resources for the city development în Journal of Engineering Sciences, Assiut University, Faculty of Engineering, vol. 47, nr. 5, 2019, pp. 585-600 PETERSON, Kent Steven, Space and Anti-space, Harvard Architectural Review, 1980, pp. 88-113

PARDO GARCIA Santiago Manuel, Open source in Urban Planning and Architecture: Experiences and Guidelines from Traditional Cultures, Participatory Processes and Computer Science în International Journal of Architectural Research Archnet-I-JAR, Vol. 12, Nr. 2, 2018, pp. 24-39

PITTALUGA, Paola, Pioneering urban practices in transition spaces în City, Territory and Architecture 7: 18, 2020, pp.1-10

PLUTA, Agata, Urban Void as a potential of the contemporary city development / Pustka przestrzenna jako potencja rozwoju współczesnego miasta în Biblioteka Regionalisty Nr.17, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wroclaw, 2017, pp. 87-95

PLUTA Agata, The importance of empty spaces in cities and a proposed set of tools to support their use în Biblioteka Regionalisty (Regional journal), nr.19, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wroclaw, 2019, pp. 168 - 179

PRUJIT Hans, Logic of Urban Squatting în International Journal of Urban and Regional Research, 1–8, vol. 37, nr. 1, 2011, pp. 19-45

RAHMANN Heike, MARIELUISE Jonas, Urban Voids: the hidden dimension of temporary vacant spaces in rapidly growing cities în State of Australian Cities National Conference, The University of Melbourne, 2011, pp. 1-11

RAO Prashanti, PUNTAMBEKAR Kshama, Evaluating the urban green space benefits and functions at macro, meso and micro level: case of Bhopal City în International Journal of Engineering Research & Technology (IJERT), Vol. 3, Nr. 6, 2014, p. 359-369

SCHWARZER Mitchell, SCHMARSOW August, The Emergence of Architectural Space: August Schmarsow's Theory of 'Raumgestaltung în Assemblage, no. 15, 1991, pp. 48–61.

SERRANO Jorge, PECORARI Norma, SERRANO Valeria, SERRANO Sofia, Four dimensional cities, towards an urban paradigm shift în The 2005 World Sustainable Building Conference, Tokyo, 2005, pp. 3442-3449

de SMET Aurelie, The role of temporary use in urban (re)development: examples from Brussels în Brussels Studies, General Collection, nr. 72, 2013

STEVENS Quentin, Temporary uses of urban spaces: How are they understood as `creative`? în International Journal of Architectural Research, vol. 12, nr. 3, 2008, pp. 90-107

SZATON Karolina Marta, The temporary use as a strategy for transforming the space of contemporary cities. Space transformations supported by the purposeful application of temporary use, based on a case study, în Miscellanea Geographica – Regional studies on development, vol. 22, nr. 4, 2018, pp.1-6

ÜNGÜR Erdem, Space: the undefinable space of architecture în Theory for the Sake of the Theory: ARCHTHEO '11, 2011, pp.1-12

VAN BERG Marguerite, Egalitarian paternalism: interactional forms of negotiating equality and intervention in Dutch policy practices, în Citizenship Studies, 2016, 457-474

VÂLCEANU, Daniel-Gabriel, Gentrificarea spațiilor de locuit - proces de restructurare socio-spațială urbană, în Urbanism. Arhitectură. Construcții, vol. 4, nr. 1, 2013, pp. 21-30

WRÓBLEWSKI Wiktor, Urban Voids as Communication Gaps, în Envisioning Architecture: Image, Perception and Communication of Heritage, Lodz University of Technology, Polonia, pp. 466-474

YOUNG, Jason, The Density of Emptiness, în Distributed Urbanism: Cities After Google Earth, WILKINS, Gretchen (ed.), Routledge, New York, 2010

Teze de doctorat, disertații de masterat, teze de licență

DRAPER Jared, Urban design and stormwater management: An integrated approach to public hardscape design, disertație de masterat, Graduate School of Clemson University, Carolina de Sud, 2011

EARL Matthews, An introduction to temporary use: strategic planning in the interim, disertație de master, Master of Urban and Regional Planning, Michican State University, 2011

KASARABADA Divya, Urban Leftovers: Identifiying and Harnessing their potential for the Agenda 2030 in Malmö, disertație de masterat, Malmö University, 2020

LASCU, Nicolae, Legislație și dezvoltare urbană. București 1831-1952, teză de doctorat, Institutul de Arhitectură „Ion Mincu", București, 1997

MARTINS Michael, The role and Function of Temporary Use in Urban Regeneration: The Case of England's Core Cities, teză de doctorat, School of Environment, Education and Development, University of Machester, 2017

NISENBAUM Marcio, Temporary uses & Creativity: A study on interim appropriations of urban space in Berlin, disertație, Anhalt University of Applied Sciences, Dessau Institute of Architecture, 2008

ȘACHE-NUCUȚĂ Monica Despina, Regenerarea spațiului urban contemporan. Între locul zidit și locul trăit, teză de doctorat, Universitatea de Arhitectura și Urbanism „Ion Mincu", Școala doctorală de arhitectură, 2020

OKAMOTO Hiroshi, Time, Speed and Perception: Intervals in the Representation of Architectural Space, disertație de masterat, Massachusetts Institute of Technology, 2000

von SCHÉELE Cecilia, The void. Urban wasteland as political space, teză de doctorat, Lund University, 2016

SMIT Sureshbhai Ramani, Urban voids: identifying the hidden potential, disertație de master, Faculty of architecture, Sarvajanik College of Engineering & Technology, India, 2020

STAN, Sebastian, Dinamica spațiilor interstițiale urbane. București 1813-1946, teză de doctorat, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu", București, 2012

VAKARELOV, Yordan, FRACASSO, Simone, Urban voids unpacked, disertație de masterat, Institute of Architecture and Design, Aalborg University, Aalborg, 2015

Studii, legislație

BENGS Christer, HENTILÄ Helka-Liisa, NAGY Daniel, Urban catalysts : strategies for temporary uses - potential for development of urban residual areas in European metropolises. Work package 3 - analysis report, Centre for Urban and Regional Studies Publications E; Nr. 2, 2002

OSWALT Philipp, OVERMEYER Klaus, MISSELWITZ Philipp, Urban Catalyst. Strategies for temporay use. Results of the european research project 2001-2003, Colophon, Berlin, 2004

United Nations, Creative economy. Report 2008. The Challange of Assessing the Creative Economy: towards Informed Policy-making, 2008

Surse web

https://www.fhwa.dot.gov/publications/publicroads/96summer/p96su10.cfm

https://www.planning.org/awards/2012/sustainablecleveland.htm

https://urbanchange.eu/2007/01/08/urban-wastelands-habitat-statement/

https://www.thehighline.org/

https://www.modi-operandi.space/n01/theory/spaces-poetics-and-voids/abstract/

https://www.agerpres.ro/documentare/2021/01/01/2021-anul-international-al-economiei-creative-pentru-o-dezvoltare-durabila--636095

https://ore-design.com/project/riverpark-farm/

https://main.components.ro/uploads/0a90a3b699e57186656238381eadbc74/2017/12/PN_Vacaresti Studiu_de_fundamentare.pdf

https://www.techort.com/the-substance-is-99-composed-of-emptiness-habr/#note3

https://www.urbanet.info/world-urban-population

https://www.diggers.org/overview.htm

https://architecture-appropriation.hetnieuweinstituut.nl/en/squatting-spatial-practice

https://urbact.eu/urbact-glance

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_urban_areas_in_the_Nordic_countries

https://environment.brussels/state-environment/report-2011-2014/green-spaces-and-biodiversity/focus-green-network

https://miesarch.com/work/3379

https://concentrico.es/en/types-of-spaces/

https://www.interboropartners.com/projects/lentspace

https://divisare.com/projects/432795-kogaa-jose-manuel-cutillas-circo-aereo

https://www.igloo.ro/harta-calup/

https://glasgowgis.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=99f0bac6f9114101831746c9ada3af7e

https://www.zzz-bremen.de/blog/

http://urbact.eu/REFILL

https://www.urbancatalyst.de/en/projects/vienna.html

https://urbact.eu